

CHI CHI

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૬૭૬૦

કિંમત ૨-૮-૦

ગ્રંથનામ બાલો

વર્ગીક ૬-૩

મંજેદાર કલાણીમાલા

પુસ્તક : ત્રીજું

લા લો

[લહેરી લાલાનાં લાખેણાં ને ચટકદાર પરા-
ક્રમોની સળંગ અને સચિત્ર મંજેદાર કલાણી]

લેખક

નવલકાન્ત નેમચન્દ્ર ભાવસાર

બી. એસ.સી. એફ. આર. એચ. એસ.

[લંડન]

COLLECTOR OF સંલક્ષ

Date 11/11/1943 ઈ. પટેલ

BOMBAY. ચિન્હકાર

જગમાહન મીસ્ત્રી

બાલવિનોદ કાર્યાલય

૧૪૯, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

મુંબઈ ૨

ગુજરાત વિધાન મંડળ
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથાલય-સંગ્રહ

૨૨૬૦૬

૨૬૭૬૦

: અદી રૂપિયા :

: મુદ્રક :
રામદાસ ઈ. પટેલ
૨ જ ની પ્રિન્ટ રી

: પ્રકાશક :
નંદલાલ મો. ઠક્કર
એન. એમ. ઠક્કરની કું.

○ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ - ૨ ○

પ્રસ્તાવના

‘ગીડિયો’ ક્ષત્રીને મેં એક તોફાની પણ બુદ્ધિશાળી કિશોર-
નો પરિચય કરાવ્યો હતો. એનાં પરાક્રમે કિશોર-
મિત્રોને ખુબખુબ ગમ્યાં હતાં અને એના જેવાં તોફાની,
સુશીલ, શાણાં તેમજ ચંદ્રાર કિશોર અને કિશોરીઓનાં પરા-
ક્રમોનું આલેખન કરવા મારી પાસે અનેક માગણીઓ થઈ હતી.

એ દરમિયાન શ્રી. નાગરદાસ બાપ્પે એ પ્રકારના દેશ
વિદેશના વિપ્લવ સાહિત્યનો મને મુંદર પરિચય કરાવ્યો. એ
પરિચયે મારી દષ્ટિ વિશાળ બની અને પ્રેરણા પામી.

એક શિક્ષણસંસ્થાના આચાર્ય તરિક્કની છેલ્લા દોઢક
ઢાયકાની મારી કામગિરિ દરમિયાન કેટલાંક તોફાની જતાં
બુદ્ધિશાળી અને સુશીલ તેમજ ચંદ્રાર અને તેજસ્વી કિશોર
અને કિશોરીઓનાં અવનવાં અને રમુજ પમાડે એવાં પરાક્રમે
એવા બહુવા અને સાંભળવાના અલબ્ધ પ્રસંગો મને પ્રાપ્ત થયા.

એ રીતના અભ્યાસ, નિરીક્ષણ અને ચિંતનને પરિણામે 'વિનુ' અને 'બાણુ' નું સર્જન થયું અને એજ રીતે 'લાલા' નું સર્જન થાય છે. 'લાલા' નાં લાખેણાં પરાક્રમે મેં મારી દબે રજા કર્યાં છે અને શ્રી. જગમોહન મીસ્ત્રીએ એને અનુકૂળ ચિત્રોની સુંદર સજ્જવટ કરી છે.

'લાલો' લહેરી હોવા છતાં બાહોશ અને ચાલાક કિશોર છે અને એનાં ચેતનવતાં પરાક્રમે કિશોર જગતને મઝેદાર કલાણી પૂરી પાડશે એવી આશા છે.

નવલકાન્ત ભાવસાર

: અ નુ ક્ર મ :

પરિચય	૫
કાવત્રાખેર લાલો	૧૦
લાલાએ લપ ટાળી	૫૦
લાલાની લડાઈ	૮૦
બદુનો ખેલ	૧૧૬
લાલાનો સમાજવાદ	૧૨૬
મોટી તાપણી	૧૪૫
લાલો લખપતિ બન્યો	૧૫૭

દવે પછી :

લીલી • નાનુ • કીકી

: વ ગે રે

લા લો

પરિચય

લાલાને નહિ ઝાળખનાર આખા ગામમાં ભાગ્યે જ કોઈ હશે. આજે તો લાલો મોટો થયો છે, પણ આપણે જે વખતની વાત કરીએ છીએ તે વખતે લાલો શાળામાં ભણતો એક વિદ્યાર્થી હતો. લાલાનું ખરું નામ જાણનાર આજે પણ ખુબ થોડા છે તો તે વખતે ફક્ત શાળાના ઘટ્ટરે જ લાલાનું મૂળ નામ હતું. કારણ કે સર્વત્ર તો એ લાલો જ હતો. કેટલાક એને લાડમાં લાલ કહીને ઘોલાવતા. ‘લાલ’ના લાડકા નામથી ઘોલાવનાર સૌથી પહેલાં એનાં માખાપ હતાં અને ત્યાર પછી નજદીકનાં સગાંવહાલાં; પણ પ્રાથમિક

શાળામાં પ્રવેશ પામતાં જ લાલનું પરિવર્તન લાલામાં થયું અને એના ગોઠિયાઓએ તો પોતાના સરદારનું નામ લાલો રાખ્યું.

શાળાના ખાલજગતમાં લાલો એકચક્રી રાજ કરતો હતો. વિદ્યાર્થીઓમાં કેટલાએ વર્ષોથી દાદા મણાતા છોકરાઓ પણ લાલા આગળ 'મેં તેરી ગોઆં' બની ગયા અને આ રીતે 'વગર તાજના રાજ' જેવો લાલો બની ગયો.

એકડો ધુંટાવનાર ગણપતરામ માસ્તરથી તે ઠેક મુખ્ય શિક્ષક મણિશંકર સુધીના નાના મોટા દરેક શિક્ષક લાલાને પીછાનતા. શાળાનો પટાવાળો પણ તો લાલા પાસે પાણી જેવો નરમ બની જતો. શાળામાં પાણી પાનાર રામલી ડોશી તો દૂરથી જ લાલાને બેતાં 'આવ રે મારા બેટા લાલા!' કહી લાલાનાં એવારણાં લેતી. લાલો આ ડોશીનું માન રાખતો અને તેની પાસે નરમ ઘેંશ બની જતો.

લાલાનાં ઘરનાં માણસોમાં સ્વાભાવિક રીતે એનાં માઆપ બીજના જેવાં હતાં. લાલાના આપ પોતાના ખાલપણમાં લાલા જેવા જ તોફાની આરકસ હતા. તેથી 'આપ કરતાં બેટા સવાયા'

એ ન્યાયે લાલાનાં ફેટલાંએ તોફાનો તો એ પોતાનું
ખાલપણું સંભારીને સાંખી લેતા પણ કોકવાર
એમને વાલીપણું અને મુરખ્ખીવટનો મોભો
સાંભરી આવતો ત્યારે લાલાને ઠપકારતા હતા.
જેમ સોનું તપીને પછી ટીપાય ત્યારે એનો
ચળકાટ દેખાડે છે તેમ લાલો પણ આવા ફેટલાક
પ્રસાદો પચાવીને પાછો પોતાના મૂળ સ્વભાવ
ઉપર આવી જતો.

ખાલપણથી જ એના ખાપ એને ઝાળામાં
એસાડીને હંમેશાં કહેતા, 'જે બેટા, કદી કોઈને
માર ખાઈને આવતો નહિં. એવી રાવ લઈને
રડતી સુરતે આવ્યો તો તારે માટે એકાદ પાક
તૈયાર જ રાખીશ. હા, મારીને આવવું એમાં જ
ખરી મદદાઈ છે. બહાદુર થજે મારા લાલ !'

લાલાના હાડેહાડમાં એ શબ્દો પચી ગયા
હતા પછી લાલો કોનાથી માંજ્યો જય ! લાલો
એની માને ખૂબ લાડકો હતો. એની મા શાંત
અને વહાલસોઈ હતી. એને ખીજતી, અકળા-
તી કે મુંઝાતી કદી કોઈએ જોઈ ન હતી એવી
એ શાન્ત મૂર્તિનું નામ શાન્તા એની ફાઈએ
ખાડ્યું હતું તે સાર્થક હતું.

લાલાનો મોટો ભાઈ બાનુપ્રસાદ હતો પુસ્તકોને કીટો. રાતદિવસ એના વાંચન પાછળ એ મંડ્યો રહેતો. એને ખહારની દુનિયાનું ખાસ જ્ઞાન-સિવાય કે પુસ્તકો દ્વારા જે થોડું ઘણું મગજમાં પ્રવેશી ગયું હોય-ન હતું! લાલાના ખાપ બંસી-ધરને એ ખૂબ સાલતું, કારણ કે ઘણીવાર જ્યારે એમને પોતાનું ખાલપણ સાંભરતું ત્યારે આવા નાની ઉંમરે ઠરેલ ને ઠાવકા છોકરાને જ્ઞેધને એમને તિરસ્કાર પણ આવતો. તેથી કેટલીયે વાર એ બોલી ઉઠતા, ‘શાન્તા! તારો મોટો તો ખરાખર તારા જેવો જ શાન્ત અને પોચકાદાસ છે પણ મારો લાલો તો ખરેખર લાલોજ છે હો!’ અને શાન્તાને પોતાના યૌવનના દિવસો સાંભરી આવતા એટલે એ હસી દેતી અને શરમાઈ જતી.

લાલાની ખહેન ખહુ શાન્ત પણ નહિં તેમ ખહુ તોફાની પણ નહિં એવી બન્ને વચ્ચે સાંકળ રૂપ હતી. એ રૂપરૂપનો અંખાર હતી અને તેથી એનું મૂળ નામ જ્ઞે કે મંદા હતું છતાં બધા એને રૂપા કહીને જ બોલાવતા. એના મૂંઠાં પર હંમેશાં સ્મીત રમતું.

લાલાના ખાપ બંસીધરે ખાપીકી મિલકતમાં

સારી પેઠે લડાઈનો લાભ ઉઠાવી ખૂબ ખૂબ વધારો કર્યો હતો. શેર બજારમાં એ શાહ સોદાગર ગણાતા. પોતાના મોભા પ્રમાણે ઘરમાં નોકર ચાકર, રામો રસોયો પણ રાખતા હતા.

શાન્તા મરીબ માખાપની પુત્રી હતી એટલે ઘરનો બધો ભાર એના પર નાંખી બંસીઘર તો પોતાના બજારના રંગમાં જ રંગાયેલા રહેતા.

રસોઈયા અને લાલાને બારમો ચંદ્રમા હતો કારણ કે ઘણીવાર લાલો એને રંજડતો. રામો લાલાનો ન તો દુશ્મન હતો કે ન તો દોસ્ત અને તેથી લાલા અને રસોઈયા વચ્ચેના ઝઘડા એ પતાવતો. અસ્તુ, હવે આપણે લાલાનાં પરાક્રમે જોઈએ!

કાવત્રાખેર લાલો

૧૯૪૨ ની મહાન ક્રાંતિના દિવસો હતા. ઓગસ્ટ માસની ઐતિહાસિક નવમી તારીખે મહાસભાના બધા જ કાર્યકર્તાઓને સરકારે જેલમહેલમાં પધરાવી દીધા હતા. કેટલાક કાર્યકર્તાઓ છાના છપના સંતાઈ રહીને ભૂગર્ભ પ્રવૃત્તિ ચલાવતા હતા અને પરિણામે કોઈ ઠેકાણે સરકારી તંત્ર ખેરવી દેવાના પ્રયાસો થતા હતા.

ઓગસ્ટ માસની પૂર્ણાહુતિ થઈ મધ હતી અને સપ્ટેમ્બર મહિનો ચાલતો હતો તે વખતે વર્તમાનપત્રોમાં અનેક અવનવી વાતો દરરોજ આવતી હતી. એવા એક દિવસની આ વાત છે.

લાલો, નવીન, રમેશ અને પ્રભાત એક સલુણી સંધ્યાએ આવા અવનવા બનાવો પર વિચાર કરતા બેઠા હતા. નવીનને વર્તમાનપત્ર વાંચવાનો ખૂબ શોખ હતો અને તેથી તેની અનેક વાતો પોતાના મિત્રોની ટોળીમાં કરતો. આ રીતે નવીનની નવીનતાથી લાલોની ટોળીનું મનરંજન થતું તેથી લાલોનો નવીન જમણા હાથ જેવો થઈ પડ્યો હતો. લાલોને સરદાર કે પ્રમુખની ઉપાધિ આપીએ તો નવીનને મંત્રી કે કાંઈક એવી જ ઉપાધિ બરાબર બંધ બેસતી આવે !

‘નવીન, ઓગસ્ટ તો પૂરો થયો અને સપ્ટેમ્બર આવ્યો. આપણા તો બહુએ વિચાર હોય કે ચળવળ ચલાવીએ પણ આપણાં માખાપ આપણને તેમ કરવા દે નહિં. શાળાએને તો હડતાલને લીધે ખંભાળી તાળાં ઠાકાયાં છે. રોજ ને રોજ જૂની રમતો રમતાં હવે તો કંટાળો આવે છે. દોસ્ત, કોઈ નવીન રમત હોય તો શોધી કાઢ.’ લાલોએ પોતાના રહસ્યમંત્રીને કહ્યું.

‘ઉભો રહે. હમણાં ઘેર જઈને ‘કુમાર’ લઈ આવું. તેમાંથી કાંઈક નવીનતા નીકળશે કારણ કે દર મહિને તેમાં ‘આ માસ ઇતિહાસમાં’નું

લખાણ આવે છે.' કહ્યો તો નવીન તરત પોતાને ઘેર દોડ્યો અને થોડીવારમાં જ શ્વાસમર્યા પાછો ફર્યો અને ખેલ્યો, 'જુઓ, આ રહ્યો સપ્ટેમ્બરનો ઇતિહાસ!' કહી તરત જ તે લખાણવાળું પાનું ખેલ્યું.

'ચાલ વાંચ નેઈએ.' લાલાએ કહ્યું.

'સાંભળો ત્યારે, તારીખ પહેલીએ અંગ્રેજીએ ટ્રાન્સવાલ છત્યું અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં કાયમ થયા ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં.' નવીને કહ્યું.

‘પણ આપણે કોને છતવા જવું?’ પ્રભાતે પૂછ્યું.

‘એમાં કાંઈ મઝા પડે તેમ નથી. આગળ ચલાવ’ લાલાની આજ્ઞા થઈ.

‘તારીખ પાંચમીએ અંગ્રેજોના મહાન મુત્સદ્દી ઓલીવર કોમ્બેલનું મૃત્યુ ઇ. સ. ૧૬૫૮.’ નવાને વાંચ્યું અને લાલા સામે જોયું.

‘કેમ કાંઈ તને સનાન-ખનાન નહાવાનું આવે તેમ નથીને? એમ બાધા સરખો મારા મોઢા સામે શું જુએ છે! આગળ વાંચ.’ લાલાએ કહ્યું.

‘તારીખ છઠ્ઠીએ અમેરિકામાં વસાહત કરવા પિલગ્રોમ ફ્રાધર્સ મે ફ્લાવર નામના જહાજમાં ઇંગ્લેન્ડથી ઉપડ્યા ઇ. સ. ૧૬૨૦.’ નવાને કહ્યું.

‘ચાલો ત્યારે આપણે પણ ઉપડીએ કોઈ દેશમાં વસાહત કરવા.’ રમતા રામ જેવા રમેશે મમરો મૂક્યો.

‘તારા બાપાને પૂછી જોયું કે?’ લાલાએ કહ્યું. રમેશને એના પિતાનો ખૂબ ડર લાગતો એટલે આ બરાબર ચાલ્યો લાગતાં રમેશ ચડીચૂપ થઈ ગયો.

‘તારીખ અગિયારમીએ સુબાઈમાં હિંદુ

મુસ્લીમનું સૌથી પહેલું હુલ્લડ થયું.' નવીને કહ્યું.

'હા. દોસ્ત! આવી કાંઈક વાત કહેતો હોય તો આપણે બંદા તૈયાર!' લાલાએ મુછ (?) ને વળ દેતો હોય તેવો ચાળો કરતાં કહ્યું.

'પણ અલ્યા, લડશું કેની સાથે?' પ્રભાતે પૂછ્યું.

'બીજે વળી કોણ. આપણા સામા પક્ષને પેલો પુંડરિક છે તેની સાથે.' લાલાએ કહ્યું.

'પણ પુંડરિક તો પરમ દિવસનો અને મોસાળ ગયો છે તેનું કેમ?' રમેશે કહ્યું.

'ઠીક ત્યારે, કરો પીછેહઠ. અરે નવીન! ચલાવ આગળ તારૂં પુરાણ.' લાલાએ લહેકો કર્યો.

'તારીખ પંદરમીએ વિદ્વાન અને વયોવૃદ્ધ હિંદી (મારવાડી-ગુજરાતી) લિપિ શાસ્ત્રી અને પુરાતત્ત્વવિદ્ ગૌરીશંકર ઝોઝાનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૬૩.' નવીને વાંચ્યું.

'હંઅઅઅ. હવેજ સમજણ પડી કે અંગ્રેજી નિશાળમાં હિંદી કેમ શીખવું પડે છે! તે એ ઝોઝાએ એવી માથા બાંધવાની કડાકૂટવાળી લિપિ નહિં શોધી કાઢી હોત તો એનું શું જવાનું હતું!' લાલાને ધણીવાર હિંદી શિક્ષકની સોટીને

અમકારો આખવો પડતો હતો તેથી કડવું મહું
કરી એ બોલ્યો અને પછી કહ્યું: 'હાંક તારી
માલ્લી આગળ.'

'તારીખ અઢારમીએ સત્તાવનના બળવામાં
દિલ્હી કામળે કરી અંગ્રેજીએ મુગલ સમ્રાટ
બહાદુરશાહને હુમાયૂના મકબરામાં કેદ કર્યો.
ઇ. સ. ૧૮૫૭.' નવીને વાંચ્યું.

'વાહ રે બહાદુરશાહ! નામ ત્યારે બહાદુર
અને નીકળ્યો નમાલો તે કેદ પકડાઇ ગયો!
બહાદુરશાહ તારી બહાદુરીને!'

લાલાનો તિરસ્કાર ઉભરી આવતાં એ બોલ્યો
'હવે કાંઈ આગળ છે કે નહિં કે અધું જ એવું ને
એવું?' એણે પૂછ્યું.

નવીનને પણ હવે કંટાળો આવવા લાવ્યો હતો
અને તેથી તેણે ઝટપટ વાંચીને સાર સંભળાવ્યો,
'તારીખ બાવીસમીએ વિહુત્રબાઈ પટેલનું અવસાન,
તારીખ પચીસમીએ અકબરે કંદહાર છૂટ્યું અને
તારીખ આગણત્રીસમીએ કલાઈવ જન્મ્યો. ખસ
બેલ ખતમ!'

'બહાદુરશાહે તો કાંઈ બહાદુરી કરી નહિં પણ
આપણે કાંઈ કરી ખતાવવી જોઈએ.' લાલાએ કહ્યું.

‘તે તારે શી ખહાહુરી કરી ખતાવવી છે?’
રમેશે લાલા તરફ ફરીને પૂછ્યું.

‘હા. નવીન, કહે તો ખરો કે આપણા નેતાઓ
હમણાં શાની લડત ચલાવે છે?’ લાલાએ પૂછ્યું.

હાજર જવાખી નવીને તરત જ કહ્યું, ‘ખાપુ-
છએ ભાષણ કરીને કહ્યું છે કે ‘અંગ્રેજો અહિંથી
રજો’ અને તે પ્રમાણે ખધા કહે છે કારણ કે
ખધાને સ્વરાજ્ય જ્ઞેધએ છે.’

‘સ્વરાજ્ય એટલે શું?’ રમેશે પૂછ્યું.

‘સ્વરાજ્ય એટલે પોતાનું જ રાજ્ય.’ નવીને કહ્યું.

‘વાહ દોસ્ત! તેં તો ખરી કરી. આપણે ખંદા
ત્યારે સ્વરાજ્ય માટે તૈયાર છીએ. આપણું જ રાજ
એટલે પછી આપણને લીલાલહેર અને અમન
ચમન!’ લાલો લહેરમાં આવીને લવ્યો.

‘લ્યો! જાણે લાડવો આવીને મ્હોંમાં પડ્યો
હોય તેમ કુદી પડ્યા!’ રમેશે ટીકા કરી.

‘શું બોલ્યો અલ્યા રમજા!’ લાલાએ ખાંચો
ચઢાવતાં રમેશને યુદ્ધનું આવાહન ફેક્યું પણ રમેશ
તેને માટે તૈયાર નહતો તેથી એણે પીછે હઠ કરી
અને કહ્યું, ‘નારે એ તો કાંઈ નહિં! ચામડાની
છમ એવી અટકચાળી છે કે ગમે તે બોલી નાખે.’

‘ પણ સ્વરાજ્ય માટે આપણે કરવાનું શું ? ’

લાલાએ પોતાના રહસ્યમંત્રી તરફ ફરીને પૂછ્યું.

‘ બાપણો કરવાનાં ! સરકારનો બહિષ્કાર કરવાનો ! ’ નવીન બોલ્યો.

‘ એ બાપણ બાપણ આપણાથી નહિં થાય ! જીભનું બેર આપણામાં નથી. હા બે મારામારી કરવી હોય કે બાંગ્ક્રેડ કરવી હોય તો આ લાગે તૈયાર છે. ’ લાલાએ કહ્યું.

અને નવીનને પણ આ કોયડો કેમ ઉકેલવો.

તેની સમજણ ન પડી એટલે એ ગુંચવાયો અને વિચારમાં પડી ગયો.

‘હતતારીની! વાણિયો થઈને વિચાર કર્યા કરે છે કે શું?’ રમેશે ટીકા કરી.

‘તરત બુદ્ધિ તરકડો હું થોડો છું!’ નવીન અંદરથી સમસમી ઉઠતાં બોલ્યો.

‘અલ્યા, અંદરો અંદર શીદને અફળાઈ મરો છો! કાંઈ તોડ તો લાવો.’ પ્રભાતે કહ્યું.

‘ઠીક ત્યારે, હું વિચાર કરીને કાલે સાંજે કહીશ.’ નવીને કહ્યું.

અને અંધારૂ થવા આવ્યું હોવાથી ટોળી વિખરાઈ.

બીજે દિવસે સાંજે બધા પાછા ભેગા મળ્યા ત્યારે દરેકના મનમાં નવીને શું તોડ કાઢ્યો છે તે જાણવા ઇતેજરી હતી.

લાલાએ પણ વિચારમાં ને વિચારમાં પાસાં ધસ્યાં હતાં અને ખરાખર ઉંઘ્યો ન હતો તેથી એની આંખો રાતીચોળ થઈ ગઈ હતી.

‘બોલ નવીન! તેં પછી શું વિચાર કર્યો?’ લાલાએ પૂછ્યું.

‘પણ પહેલાં કહે તો ખરો કે તારે શાનું

સ્વરાજ બ્રેકઅપ છે!’ નવીને કહ્યું.

‘અલ્યા ગાંડિયા છે કે શું? શાનું સ્વરાજ તો કહે કે સ્વરાજનું જ! કેમ સ્વરાજપણ વાસી અને તાજ શાકના જેવું જુદું જુદું મળે છે કે શું!’ લાલાએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

અને લાલાની: પોતાના સરદારની ટીકા સાંભળી બધા ખડખડાટ હસી પડ્યા. સૌના મનમાં પોતાના લાડીલા અને કુશાગ્રબુદ્ધિ સરદાર માટે માન વધી ગયું.

નવીનને આવી જતની ઠકામશકરી ઝાઝી ગમતી નહિં તેથી એ કંટાળીને ઘોલ્યો: ‘જે લાલા! તારે સીધેસીધી વાત કરવી છે કે ટોળટપ્પ ઉડાવવા છે?’

લાલાને પોતાના રહસ્યમંત્રીની સહાય વિના પળવાર પણ ચાલે તેમ હતું નહિં તેથી એ ઘોલ્યો: ‘જે નવીન! આપણને આપણું એટલે બાળકોનું સ્વરાજ બ્રેકઅપ છે. અને સ્વરાજ મળે એટલે પછી આપણને કોઈ કનડે નહિં. આપણને મનગમતી રમતો રમવા દે, ગમે તેવાં તરતોફાન કરવા દે અને ખડું કહો તો આપણી વાતમાં કોઈ માથું મારે નહિં.’

‘ઠીક ત્યારે, આપણે વાણીસ્વાતંત્ર્ય માટે લડત ઉપાડીએ.’ નવીને કહ્યું.

‘અલ્યા, વાણી સ્વતંત્ર એટલે વાણિયાનું સ્વતંત્ર! તેમાં આપણા લોકોનો શો દહાડો વળે!’ રમેશે કહ્યું.

‘તું સમજે નહિં ને વચમાં ડપ દેતો કૂદી પડે છે.’ નવીને રમેશ તરફ ચીડાઈ જઈને કહ્યું.

‘ત્યારે તું જ કહે.’ રમેશે કહ્યું.

‘વાણી એટલે વાણિયા નહિ પણ વાણી એટલે આપણે ઝોલીએ છીએ તે વાણી.’ નવીને ખરો શબ્દાર્થ સમજાવ્યો.

‘હાં, દોસ્ત! તેં હવે ખરાખર અર્થ કર્યો. મને જ્યારે જ્યારે ઝોલવાનું મન થાય છે ત્યારે ત્યારે મને બા ને બાપા તરત ઝોલતો બંધ કરી દે છે! નિશાળમાં શિક્ષકો પણ ઝોલવા દે નહિં! ઝોલવાની શરૂઆત કરું ન કરું ત્યાં તો બધા મને તોડી પાડે અને કહે: ‘રહેવા દે તારું દોઢ ડહાપણ તારી પાસે.’ અને મને ચૂપ કરી દે! માટે આપણે તું કહે છે તેવી લડત ઉપાડવા તૈયાર છીએ.’ લાલાએ કહ્યું.

લાલાના શબ્દો અક્ષરસઃ ખરા હતા કારણ કે

બધા લોકોને—ધરના તેમજ બહારના—લાલા પ્રત્યે એક જાતની એવી નફરત હતી કે લાલાની લપ-લપમાં તેમને કોઈ ને કોઈ ટીબ્બળની ગંધ લાગતી અને તેથી કેટલી થે વાર લાલાના ઠાવકા વચનેા પણ કોઈ ગણકારતું નહિં. ધરમાં તો કોઈવાર દાદાગીરી કરીને લાલો પોતાનું ધાર્યું બડબડી લેતો પણ નિશાળમાં એ કાંઈક કહેવા જાય ત્યાં જ શિક્ષક રાડ પાડી ઉઠે, ‘Shut up (ચૂપ રહે)’ અને એને શાંત થઈ જવું પડે. તેથી ધર અને શાળાની બહાર લાલાની લુહી લપટપ બોલ્યા જ કરતી. આજે મોકો હતો એટલે એ બોલ્યો, ‘જે નવીન! તારી વાત પ્રમાણે હું તો કરવાને માટે તૈયાર છું. અલ્યા રમેશ, પ્રભાત, ધનુ, વિનુ! તમે બધા તૈયાર છો?’

‘હા, હા કેમ નહિં.’ બધાએ એકી અવાજે કહ્યું.

‘ત્યારે આજે આપણે સોગન ખાઈએ કે જ્યાં સુધી આપણને વાણી સ્વાતંત્ર્ય નહિં મળે ત્યાં સુધી આપણે જંપીશુ નહિં.’ લાલાએ પ્રતિજ્ઞા જાહેર કરી અને બધાએ તે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા લીધી.

‘નવીન, જે આપણે તારા કહ્યા પ્રમાણે હવે લડત શરૂ કરીએ તો ખરા, પણ તે કોની સામે

શરૂ કરીશું? માસ્તરો સામે કે ધરનાઓ સામે?' લાલાએ પૂછ્યું.

‘સરકાર સામે.’ નવીને કહ્યું.

‘શું કહ્યું? સરકાર સામે! તે એવડી મોટી સરકાર સામે આપણે ચાર પાંચ જણા શું કરી શકવાના!’ રમેશે કહ્યું.

‘જો સરકાર ખરકાર સામે લડવું હોય તો આપણે તૈયાર નથી.’ અરૂણે કહ્યું, કારણ કે એના બાપ સરકારી નોકરીમાં હતા.

‘અલ્યા આપણી સરકાર તે આપણી નિશાળના માસ્તરો એટલું પણ સમજ્યો નહિં! ખુડથલ!’ લાલાએ કહ્યું અને પછી ઉમેર્યું, ‘મને તો એમ થાય છે કે નિશાળના એકેએક માસ્તરની ખબર લઈ નાખું!’

‘પણ એમાં માસ્તરોનો શો દોષ? એ લોકો તો સરકારનો પગાર ખાય એટલે સરકાર કહે તે પ્રમાણે જ કરેને!’ નવીને સમજ પાડી.

‘વાહ આ તો નવી વાત સાંભળી! શું ત્યારે આપણા માસ્તરો પણ સરકારના નોકર છે?’ લાલાએ પૂછ્યું.

‘હા. ખરી વાત છે. આપણી નિશાળના માસ્તરો

લોકલ ઑર્ડના પગાર ખાય છે અને તેથી લોકલ ઑર્ડના પ્રમુખ જેમ કહે તેમ તે લોકોને કરવું પડે છે એમ મારા બાપુજી એક વખત કહેતા હતા.' નવીને કહ્યું.

‘ત્યારે તો તું કહે છે તેમ આપણે એ પ્રમુખ સામે લડત ઉપાડવાની.’ લાલાએ કહ્યું.

‘પણ આપણે ક્યાં એ પ્રમુખને ઓળખીએ છીએ?’ ધનુએ પૂછ્યું.

નવીન બધી બાબતમાં વ્યવહાર હોતો એટલે તેણે કહ્યું: ‘ત્યારે હવે આપણે એ પ્રમુખનું કરીશું શું?’

‘આપણે તેમને મારી તો નાખી નહિં શકીએ. કારણ કે બાપુજીની અહિંસામાં આપણે માનીએ છીએ. હા, પણ આપણે તેમને પેલા બહારવટિયા લોકો કરે છે તેમ ઉપાડી જઈએ અને પછી તેમની પાસે લખાવી લઈએ કે ‘આજથી બાળકોને વાણી સ્વાતંત્ર્ય આપવામાં આવે છે.’ તો કેમ?’ લાલાએ પૂછ્યું.

‘હા, તારી વાત ખરાબર છે.’ નવીને કહ્યું.

‘પણ એવડા મોટા આદમીને આપણે પકડવે શી રીતે તેનો વિચાર કર્યો છે?’ પ્રભાતે પૂછ્યું.

‘નવીન! તારા કુમારમાં જો તો ખરો કે બહાદુર-
શાહને કંઈ તારીખે પકડ્યો હતો.’ લાલાએ કહ્યું.

‘અઢારમી સપ્ટેમ્બરના દિવસે.’ નવીને કહ્યું.

‘આજે કંઈ તારીખ થઈ?’ લાલાએ પૂછ્યું.

‘આજે બારમી તારીખ છે. હજી છ દિવસ
પછી અઢારમી આવશે.’ નવીને કહ્યું.

‘છ દિવસ આપણા માટે પૂરતા છે. હા પણ
નવીન! એ તારા લોકલ ઝોર્ડના પ્રમુખ રહે છે
કયે ગામ?’ લાલાએ પૂછ્યું.

‘એ રહે છે તો શહેરમાં પણ દર શનિવારે
બપોરે આપણા ગામમાં આવે છે. શનિ અને રવિ
એમ બે દિવસ રહે છે અને પછી સોમવારે
સવારની ગાડીમાં ચાલ્યા જાય છે.’ નવીને કહ્યું.

‘ઠીક ત્યારે, આપણે એમને કેવી રીતે ઉઠાવી
જવા તેનો વિચાર કરવાને પુષ્કળ વખત છે.
આપણે આજે અત્રે વિચાર કરીને પછી શું કરવું
તે આવતી કાલે નક્કી કરીશું.’ લાલાએ કહ્યું.

‘આપણે આવતી કાલે તો હુતુતુ રમવાના
હતા તેનું શું? અરુણે પૂછ્યું.

‘હા. તારી એ વાત ખરી છે. આવતી કાલે
પહેલાં નક્કી કરીશું તે પછી રમીશું.’ લાલાએ કહ્યું.

તે પછી એકદમ વિજળી વેગે એના મગજમાં એક વિચાર ઝળક્યો અને એની આંખો ચમકી ઉઠી. એ ખોલ્યો: ‘દોસ્તો, આપણી કૃત્તેહ છે!

‘મને હમણાં જ એક કલ્પના આવી છે. પણ મારે એના વિષે વિચાર કરવો પડશે તેથી હમણાં હું તમને કહેતો નથી. રાતના વિચાર કરીને કાલે જરૂર કહીશ.’

બધા એકી દ્રષ્ટે, તન અને મનમાં થનગનાટ. અનુભવતા તેની સામે નિહાળી રહ્યા. અરૂણ અને પ્રભાત થોડાક ચમકી પણ ગયા. કારણ કે કેટલીકવાર લાલાની યોજના, જેવી કે કરસન કાકાની વાડીમાંથી ફેરીઓ તોડવાની, નિષ્કૂળ જતી ત્યારે ખિલ્લીપગો લાલો તો ગેબ થઈ જતો પણ ધીમા અને મંદ બુદ્ધિવાળા અરૂણ અને પ્રભાત કરસન કાકાના સપાટે ચઢીને પ્રસાદ આરોગતા.

ગામની બહાર ચાર રસ્તાપર એક સુંદર મકાન આવેલું હતું. લગભગ એકાદ વર્ષથી એમાં કોઈ રહેતું ન હતું તેથી એ તદ્દન ખાલી હતું.

ગામની એક વૃદ્ધબાઈ જમનાનું એ મકાન હતું. જમના સ્વભાવે જરાક વિચિત્ર હતી અને એની પાછલી અવસ્થામાં એની સ્થિતિ પણ ઘસાઈ

ગઢ હતી તેથી એવડા મોટા મકાનમાં એકલી જાતે રહેવા કરતાં ગામમાં આવેલા એના એક નાના મકાનમાં એ રહેતી હતી. મકાન સુંદર હતું. એને સુંદર ખાગ પણ એક વેળાએ હતો. એમ જોનારને લાગે ખરૂં પણ આજે તો એ ઠેકાણે અવ્યવસ્થાનું સામ્રાજ્ય જન્મી પડ્યું હતું.

કોઈ ભાડૂત મળે તો ધરની સંભાળ રાખે તેટલા માટે ‘ભાડે આપવાનું છે’ એવું પાટિયું ખાજુના દરવાજા પર લટકાવી રાખ્યું હતું. ઘણા લોકો એ પાટિયું વાંચતા પણ ગામથી દૂર ભાગોળે એકાંતમાં વસવાની એમની હિંમત ચાલતી નહિ.

આ અવડ મકાનનો અને તેના ખાગનો કબજો લાલાની ટોળીઓ લઈ લીધો હતો એટલે મકાનનાં ખારી ખારણાં અને ભીંતોએ શાળામાંથી તફડંચી કરી આણેલા ચાકના ટુકડાથી ‘ભાડે આપવાનું છે’ ના વાંકાચુકા અક્ષરો ચિતર્યા હતા. એવું મકાન કોને ગમે ?

જમનાખા-આખું ગામ એમને એજ નામે સંબોધતું—ખીજ ગમે તેની સાથે લડી ઝઘડી પડે એવી એમનામાં વિચિત્રતા હતી પણ પોતે વાંઝી-યણ હતી તેથી કે ગમે તે કારણે એને ખાળકો

ખૂબ ગમતાં અને તેમનાં મસ્તી તોફાન એ સહન કરી લેતી. આ કારણથી તેણે લાલાની ટોળીને પોતાના ખાગમાં રમવા ખેલવાની સ્વતંત્રતા આપી હતી—ખલ્કે લેવા દીધી હતી.

કોઈ કોઈવાર લાલો જમનાખા પાસે જઈને ધરની ચાવી કોઈ ને કોઈ ખહાને લઈ આવતો અને પછી કિલ્લેખંધી અને લડાઈના ખેલો લાલાની ટોળી ત્યાં સ્વચ્છંદે ખેલતી. કેટલીયે વાર જમનાખા છાનાં છપનાં આવી ખાળકોની ધીંગામસ્તી જોતાં.

બગીચામાં ફૂલઝાડના જે છોડ હતા તે કરમાઈ ને મરી ગયા હતા પણ કેટલાંક ફળાઉ ઝાડ હજી ઉભાં હતાં. તેમના પર થતાં ફળો પર લાલાની ટોળીને જ હક્ક લાગતો. લાલો જ તેનું રખવાણું કરતો. કોઈવાર જમનાખાને જઈને તેમને સારાં સારાં ફળો આપતો અને ડોસી આશીર્વાદ આપતી. આમ જમનાખા અને લાલાને ખૂબ ખનતું હતું. ખાગમાં ઠેર ઠેર મથોડા પૂર ધાસ ઉગી ગયું હતું અને તેથી ધાસમાં સંતાકુકડી રમવાનું લાલાને ખૂબ ગમતું. આ કારણથી કેટલીયે વાર લાલો ખડખડતો: ‘લ્યો આ ધાસ કાંઈ ખરાખ દેખાય છે! કેવું સીધું ને સટ અને સરસ સરસ સુવાણું! લોકો

નવરા છે તે ખાગમાં ફૂલઝાડ વાવે છે ! કોઈક પોતાના ખાગમાં ઘાસ રહેવા દે છે તે પણ ટુંકું ટુંકું કે એના પર આપણાં પગલાં પડી રહે અને ઝોળખાઈ જઈએ એટલે મેથીપાક ખાવા મળે. કોઈચાર હોળી કરી હોય તો તેની પણ તરત ખખર પડી જ જવાની ! આ બધી પંચાત લોકો શીદને કરતા હશે !'

વાણી સ્વાતંત્ર્યની લડતનો કાર્યક્રમ નક્કી થયો તેને ખીજે દિવસે લાલાની ટોળી ખાગના ઘાસમાં સંતાઈને લ-

ડાઈ દાવ રમ-
તી હતી. તે
વખતે જમના
ખા ઝાચિંતાં
ત્યાં ડોકાયાં.
ઘડ પણ નાં
ચિન્હો હવે
તે મના પર
સ્પષ્ટ દેખાતાં
હતાં. હાથમાં
એક લાકડી

સઠને તેના ટેકા દેતાં તેઓ ચાલતાં હતાં. કમરમાંથી ધડ નીચે નમતું જતું હતું. આંખે ઝાંખ વળતી જતી હતી તેથી આંખે હાથ દબને બ્રેતાં એમણે લાલાને હાંક મારી, ‘અરે લાલા, અહિં આવ તો ખરો.’

‘શું કહો છો, જમનાબા!’ કરતો લાલો તરત જ ડાસીની સેવામાં હાજર થયો.

‘લાલા, તારી ટોળી આવતા શનિવારે અહિંયાં રમવા આવવાની છે કે નહિં?’ જમનાબાએ પૂછ્યું.

લાલો થોડીવાર વિચાર કરતો હોય તેમ ઉભો અને પછી બોલ્યો, ‘હા, આવવા વિચાર તો છે. તમને જો કોઈ જાતનો વાંધો ન હોય તો!’

‘અરે મારા દીકરા! મારે વાંધો બાંધો કાંઈ નથી. પણ હું બહારગામ જવાની છું તેથી પૂછવા આવી છું કે તારે મકાનની ચાવી બ્રેઈએ છે કે નહિં!’ જમનાબાએ કહ્યું.

ઘેર બેઠાં ગંગા આવી ને પછી નાહ્યા વિના રહે એવો લાલો ન હતો તેથી એણે તરત જ મળતી તકને વધાવી લીધી અને બોલ્યો: ‘જમનાબા! તમે કેવાં, ભલાં ને સારાં છો! તમારો આભાર! જો તમે ચાવી આપશો તો શનિ રવિવાર છે તે

એ દિવસ અમે અંદર રમીશું. અમે એક નવી રમત શોધી કાઢી છે તે રમવાની મઝા પડશે. તમારા રસોડા પરનું જે લીસું લીસું છાપડું છે ત્યાંથી સરસર કરતા નીચે સરકવાની એવી મઝા પડે છે કે ન પૂછો વાત !’

‘પણ દીકરા ! હાથ ટાંટિયો ભાંગતા નહિ અને મારા મકાનને બદનામ કરતા નહિ. લે ત્યારે આ ચાવી; ઝોવાઈ ન જાય !’ કહી જમના-બાએ ચાવી લાલના હાથમાં મૂકી.

જમનાબા ધીમે ધીમે ટગુમગુ કરતાં હસતાં હસતાં ગામ તરફ પાછાં વળ્યાં. એમને એમનું બાલપણ સાંભરી આવ્યું. પોતે પણ સાત આઠ ભાંડુ હતાં. સાત સાત ભાઈની એ વહાલસોઈ એનડી હતી. પણ આજે ! એમાંના એકે જીવતા ન હતા. એના પતિ પણ ગૂજરી ગયા હતા અને આજે એ એકલી અટુલી હતી ! આ વિચારે એની આંખનો ખૂણો ભીનો થયો.

‘ચાલો ઠીક થયું ! આપણો સિતારે ચડતો લાગે છે ! જમનાબા ચાલી ચલાવીને આપણને ચાવી આપવા આવ્યાં એટલે હવે આપણા પાસા પોખાર છે !’ લાલો આનંદ પામતો ઘોલી ઉઠ્યો.

‘અલ્યા એમ કેમ બોલે છે?’ પ્રભાતે પૂછ્યું.

‘કાલે હું તમને કહેતો હતો કે મારા મનમાં એક વિચાર આવ્યો છે તે આજે મને લાગે છે કે આખા કામ લાગશે.’ લાલાએ કહ્યું.

‘કેવી રીતે?’ નવીને પૂછ્યું.

‘જે તું કહેતો હતો ને કે આપણે પેલા તારા પ્રમુખને પકડીને કેદ કરવા જોઈએ. તો હવે આપણે એમ કરીશું. આપણે પ્રમુખને પકડીને જમનાખાના ઘરમાં કેદ કરીશું અને પછી આપણને સ્વાતંત્ર્ય આપે ત્યારે જ છોડીશું. કેમ કેવી યુક્તિ છે?’ લાલાએ કહ્યું.

‘આખાદ!’ એકી અવાજે બધા બોલી ઉઠ્યા.

‘પણ અહિંયાં આપણે એમને રાખવા એ વાત તે! ખરી પણ આપણે એમને પકડવા શી રીતે તેના કાંધ વિચાર કર્યો છે?’ રમેશે પૂછ્યું.

‘તે તો બધું થઈ રહેશે. તું આટલો શીદને આકળો ને ઉતાવળો થાય છે!’ લાલાએ કહ્યું.

અને એને પોતાને પણ આ વિષે શું કરવું તે એક કોયડો થઈ પડ્યો તેથી બોલ્યો, ‘એના માટે હું વિચાર કરી જોઈશ પણ મને આશા છે કે આપણને કાંધ અડચણ નહિં પડે. કારણ કે નસીબ.

આપણું જોર કરે છે!’ અને પછી ઉમેર્યું:
 ‘ચાલો, આપણે હવે આપણા જંગલમાં શિકાર
 કરવા જઈએ. હું જો ચાર સિંહનો શિકાર કરું
 ત્યાં તમે પણ તમારાથી થાય તેટલા શિકાર કરો.
 જોઈ કોણ બહાદુર છે?’

અને બધા પોતાના હાથમાંની લાકડીઓ તલ-
 વારની માફક આમતેમ વીંઝતા ઉંચા ઘાસની પાછળ
 અદ્દશ્ય થયા અને તેમના શિકારની પ્રવૃત્તિમાં
 પડી ગયા.

ત્રીજો અને ચોથો દિવસે પણ લાલાએ પોતાની
 યુક્તિની જરાય વાત કોઈને કરી નહિ. આખો
 વખત એ એટલો બધો આનંદિત અને ઉત્સાહીત
 રહેતો હતો કે એની ટોળીને ખાત્રી થઈ ગઈ કે
 લાલાની યુક્તિ આખા જ હશે!

શુક્રવારે સાંજે બધા બાગમાં ભેગા થયા ત્યારે
 લાલાએ પોતાની યોજના તેમના આગળ મૂકતાં
 કહ્યું, ‘જુઓ, મેં બધી બાબતનો પૂરો વિચાર
 કરી જોયો છે એટલે તમારે બધાએ હું જેમ કહું
 તેમ કરવાનું છે. શું સમજ્યા!’ અને પછી ઉત્સાહ
 પૂર્વક બોલ્યો, ‘જો આપણે આપણી લડતમાં
 વિજય મેળવ્યો તો પછી આપણાં પુતળાં લોકો

બાગ બગીચામાં અને બધે ગોઠવશે અને નીચે લખશે કે 'આ બહાદુર બાળકોએ વાણી સ્વાતંત્ર્ય મેળવ્યું.' અને આપણે અમર બની જઈશું.'

લાલાની ટોળી એના સામે મંત્રમુગ્ધ બની બેઠી રહી.

ધીરેથી રમેશ બોલી ઉઠ્યો, 'પણ પહેલાં આપણે વિજય તો મેળવો.'

'પણ કહે તો ખરો. આપણે કરવાનું છે શું?' નવીને પૂછ્યું.

'જે સાંબળ. કાલે શનિવારે બપોરની ગાડીએ આપણે સ્ટેશને જવાનું. નવીને પ્રમુખને ઓળખાવવાના. પછી આપણે તેમનું હરણ કરવાનું.' લાલાએ કહ્યું.

'પણ.....' પ્રભાત બોલ્યો.

'પ્રભાત, તારું પણ હજી પુરું ન થયું. તારે પણ પણ કરવું હોય તો એકાદ છોકરી સાથે તું પણ. અમારે કોઈને બિલકુલ પણવાની ઉતાવળ નથી.' લાલાએ એને ધપ્પો મારતાં કહ્યું, અને પછી ઠાવકાઈથી ઉમેર્યું, 'તારા જેવા પણ ને પણ કરવાવાળા આગળના જમાનામાં પેદા થયા હોત તો તો પછી ઇતિહાસમાં જે બધી વાતો આવે છે તે

અનત ખરી કે !’

શનિવારે શું થશે તેની કલ્પના કરતા બધા વિખરાઈ ગયા.

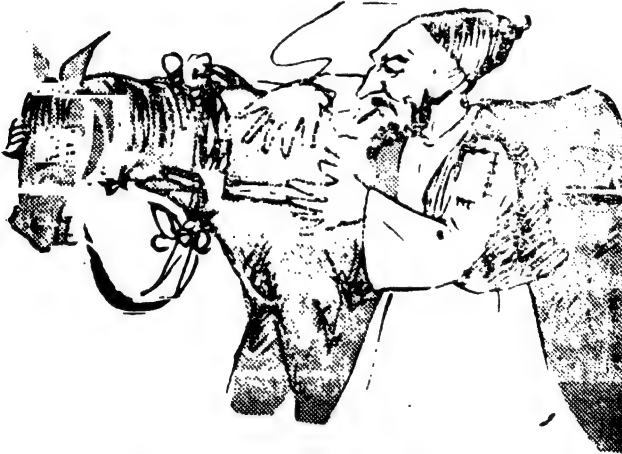
શનિવારનો સૂર્ય ઉગ્યો અને લાલાની ટોળી પોતાની યોજના માટે કટિબદ્ધ થઈ. લાલાએ બધાને સૂચના આપી દીધી કે ‘તમારે બધાએ જમનાખાના મકાનની પાછળ સંતાઈ રહેવું. હું અને નવીન બે જ જણા સ્ટેશને જઈશું. નવીન મને પ્રમુખ ઓળખાવશે એટલે બાકીનું બધું હું સમાલી લઈશ. તમારે મકાનનું બારણું ખુલ્લું રાખવું જેથી બારણામાં પ્રમુખને ધકેલીને સાંકળ ચઢાવી દેતાં વાર ન લાગે. ઠીક ત્યારે, હવે તમે બધા ઘેર જઈને જમી લો અને પછી તૈયાર થઈને આવો. બે આપણી વાત કોઈને કહી દીધી તો પછી સમજી લેજો કે લાલાની સાથે કામ છે !’ અને દરબાર બરખાસ્ત થયો.

બપોરે બે વાગે ગાડી સ્ટેશને આવતી હતી તેથી દોઢ વાગે નવીન અને લાલો સ્ટેશન પર પહોંચી ગયા, અને ગાડીના આવવાની રાહ બેતા સ્ટેશનના એક માત્ર દરવાજાની બહાર ઉભા.

ગામ નાનકડું હતું તેથી ગામમાં ફક્ત

એક જ ઘોડાગાડી હતી અને તે સાધારણ ખહેરા મમદુમિયાંની ગાડી હતી જૂના જમાનાના ઘાટની શહેરમાંથી કોઈએ જૂની થતાં કાઠી નાખેલી તે મમદુમિયાંએ વેચાતી લીધી હતી. એ ખુબ ગાડી હતી અને તેને એક ઘોડો બેડાતો હતો. ઘોડો તો મમદુમિયાંને પોષાય નહિં તેથી એક રઠ્ઠુ ગાડીને બેડતા હતા.

ગામડા ગામની આ ગાડી માટે ગામના લોકો અભિમાન ધરાવતા. જૂના જમાનાના ધરડા

લોક તો ધણીવાર કહેતા: ‘મમદુમિયાં, તમારી ઘોડા ગાડી તો વિક્ટોરીયા ઠરતાંયે સારી છે!’ અને મમદુમિયાંની છાતી ફૂલી ન સમાતી. ગાડીની રાહ

જેતો મમદુમિયાં બીડી કુંકતો ઘોડાની પીઠપર હાથ ફેરવતો ઉભો હતો.

દર શનિવારે બપોરે પ્રમુખ સાહેબને લેવાને માટે એ આવતો તેથી એને આજે બાહુ શોધવાને માટે પ્લેટફોર્મ પર આંટા મારવા જવાની જરૂર ન હતી એટલે એને નિરાંત હતી.

પકૂ-પકૂ કરતી ધીમે શ્વાસ ખેંચતી ગાડી આવી અને ઉતારે! ઉતરવા લાગ્યા. પ્રમુખ સાહેબ પણ ઉતરીને ગાડી પાસે આવ્યા અને તેમને જેતાં જ મમદુમિયાંએ સલામ ભરી અને તેઓ ગાડીમાં ગોઠવાતાં જ ઘોડાની લગામ હાથમાં લીધી અને ઘોડાને ડચકારીને ચાલવાની ઈશારત કરી. લાલો ગાડી ઉપડે તે પહેલાં જ દોડી આવ્યો અને મમદુમિયાંને ઈશારત કરી કે 'જરા ઉભી રાખ' અને પછી ગાડીની ઘેઠક પર સ્કુર્તિથી ચડી ગયો અને નવીનને ઈશારત કરી કે તું પણ ગાડીના પાછલા ભાગમાં ચઢી જજે. મમદુમિયાંને લાલા સાથે દોસ્તી હતી અને તેથી લાલો સાથે છે તો વાતોના તડાકાની લહેર પડશે, એમ ધારી એણે ગાડી હાંકી. એટલામાં એના કાન પાસે પોતાનું મૂંઠાં લાવીને લાલાએ કહ્યું, 'મમદુમિયાં,

સાહેબે મને કહ્યું છે કે આપણે જમનાબાવાળા મકાને જવાનું છે માટે તું તેમને ત્યાં લઈ ચાલ.'

‘શું?’ મમદુમિયાંએ પૂછ્યું.

અને લાલાએ ઈશારત કરીને સમજવી દીધું એટલે મમદુમિયાંએ ગામની બાગોળે જમનાબાના મકાન તરફ ચાર રસ્તે હાંકવાં માંડ્યું.

‘ઠીક ત્યારે, હવે ઉતરી જ. સાહેબ જણશે તો મને વઢશે. હું ધીમે ધીમે ચાર રસ્તે પહોંચી જઈશ. તુ તારે ઘેર ચાલ્યો જ.’

અને તેણે ગાડી ધીમે પાડી લાલને ઉતારી પાડ્યો. એટલે લાલો અને નવીન ઢુંકે પગ રસ્તે જમનાબાના મકાને પહોંચી ગયા અને મમદુમિયાંની ગાડીની રાહ જોતા ઊભા. પ્રમુખ સાહેબ વિચારમાં મસ્ત હતા એટલે હાથમાંની ચિરૂટ વારંવાર ચુસતા ધુમાડાના ગોટા કાઢતા અર્ધ નિદ્રિત અવસ્થામાં પડ્યા હતા અને ગાડી એને રસ્તે દોડતી હતી.

લાલાએ રસ્તે ચાલતાં નવીનને કહ્યું :

‘મેં પ્રમુખ સાહેબને પૂરવાને માટે અનેક વિચારો કરી રાખ્યા છે એટલે તે વખતે જે વિચાર કામમાં આવ્યો તે ખરો! આપણે બધા મળીને

તેમને મકાનમાં ધકેલી દઢશું.....નહિં તો એમ કરીશું કે આ મકાનમાં ચોર પેઠા છે તે તમે એને બહાર કાઢી મૂકો.....ના ના, આપણે આપણે એમ કહીશું કે આ ઘરમાં એક ડાસી મરવા પડી છે તે તમને ઘોલાવે છે.....અથવા એમ કહીશું કે આ મકાનમાં એક મોટા ચરૂ નીકળ્યા છે તેમાં પુષ્કળ પૈસા છે તે તમે લઈ લો....’

આમ અનેક યોજનાઓ પોતાના રહસ્યમંત્રીને કહેતી વખતે લાલાને પહેલી જ વાર લાગ્યું કે પોતાની હિંમત ઓસરતી જાય છે અને નિરાશા તેને ઘેરી વળે છે, પણ પલાળ્યું છે તે કાંઈ મુંડ્યા વિના ઓછું ચાલશે એમ વિચારી એ ઘોલ્યા : ‘કાંઈ નહિ, તે વખતે જીભ પર જે આવ્યું તે થઈ રહેશે. જેવા પ્રમુખ સાહેબ અંદર જાય કે આપણે તરત જ બારણાં બંધ કરીને સાંકળ લગાવી દઢશું અને પછી ચેતવણી આપીશું કે અમને સ્વરાજ આપશે ત્યારે જ તમને છોડીશું.’

‘જે નવીન! હું આ ધમકીનો કાગળ લખી લાવ્યો છું તે બરાબર છે ને?’

નવીને કાગળ ઉપર નજર ફેંકી અને કહ્યું : ‘હા, હા. તદ્દન બરાબર છે.’

અને નસીબ તેમને ખરેખર અનુકૂળ હતું. તેમણે ધાર્યું ન હતું એટલી સરળ રીતે બધું પાર પડવા લાગ્યું. ચાર રસ્તે જમનાબાના મકાનની બહાર બાગને દરવાજે મમદુમિયાંએ ગાડી ઉભી રાખી એટલે પ્રમુખ સાહેબ નીચે ઉતર્યા અને મમદુમિયાંને ભાડું ચૂકવી આપ્યું અને તેને કહ્યું, 'ખરાખર એક કલાક પછી અહિંયાં ગાડી લેતો આવજો' તે પછી આમતેમ નજર કરતા તેઓ બાગમાં ગયા અને ત્યાં થઈ મકાનના ખુલ્લા બારણામાં સીધા દાખલ થઈ ગયા અને સામેના જ દાદર પર ચઢી માળ પર ચઢવા લાગ્યા. તે ઉપર ગયા કે તરત જ લાલાએ બારણું બંધ કરી દીધું અને પોતાનો ધમકીવાળો કાગળ અંદર સરકાવી દીધો. એના મનમાં એમ હતું કે તેઓ બારણા પાસે આવશે ત્યારે તે કાગળ વાંચશે અને તેમને વાણીનું સ્વરાજ્ય આપશે !

‘હું અચ્ચ ! કેમ દોસ્ત. કેવી આબાદ યુક્તિ છે ?’ લાલાએ ઉત્તેજિત થતાં પોતાના મિત્રોને કહ્યું.

‘માન નહિં માન પણ પ્રમુખ સાહેબને ઊંધમાં ચાલવાની ટેવ હોય તેમ લાગે છે, નહિં તો બધાં બ્રેધને ચાલી ચકાવીને કેઈ બળમાં ફસાય ખરું

કે?' નવીને વિચારમાં પડતાં કહ્યું.

‘એ જમે તે હોય તેમાં આપણને શું? આપણે તો ગોળ બાધા સાથે કામ.’ લાલો બોલ્યો.

અને બધા બારણાની તડમાંથી અંદર શું થાય છે તે જોતા ઉભા. એટલામાં લાલો બોલ્યો :

‘મને લાગે છે કે તેઓ સમજી ગયા છે કે તેમનું હરણ થયું છે અને તેથી નાહકના ધમાલ કરીને વધુ હેરાન થવા કરતાં જાતેજ તાબે થવું તેમણે પસંદ કર્યું હશે.’

લાલાના પોતાના મનમાં આવી જ ગડબાંગ થતી હતી પણ એને આ બધું શી રીતે બની ગયું તેની સુઝ પડતી ન હતી. પ્રમુખ સાહેબને પણ અપર ન હતી કે બાળકોએ તેમનું હરણ કર્યું છે અને તેમને કેદમાં પૂર્યા છે.

‘લાલા! બોલ હવે આપણે શું કરવાનું છે?’ પ્રભાતે પ્રશ્ન કર્યો.

લાલો સ્વસ્થ થતાં બોલ્યો : ‘હવે શીદને તું બહાવરો બને છે!’ લાલાએ આંખ ઝીણી કરીને તડમાં નજર કરી તો અંદર બધું સુમસામ હતું. બાળકોને આવી અખંડ શાંતિ ખૂંચવા લાગી. તેમને તો પ્રવૃત્તિશીલ રહેવું હતું એટલે આવી

રીતે નિષ્ક્રિય રહેવું પડે તે એમને ખૂબ અળખામણું લાગતું હતું છતાં હવે શું થાય ?

લાલાએ પોતાના ધમકી પત્રમાં લખ્યું હતું :
‘ મેહરબાન પ્રમુખ સાહેબ,

દુનિયામાં બધે સ્વરાજ છે. આપણા દેશના લોકો પણ સરકાર પાસે સ્વરાજ માગે છે તો અમે બાળકો કેમ નહિં માગીએ ! અમને માસ્તરો બોલવા દેતા નથી. અમારે વાણીનું સ્વરાજ જોઈએ છે. જ્યાં સુધી સ્વરાજ નહિં આપો ત્યાં સુધી તમને કેદમાં રાખીશું. માટે વહેલા વહેલા માની જાઓ.’

અને નીચે ‘બાળકોનો સરદાર લાલો’ એમ સહી કરી હતી.

એકાએક નવીનને એક વિચાર આવ્યો અને એ બોલી ઉઠ્યો : ‘અલ્યા ! આપણે બધા અહિં એકઠા થયા છીએ અને એ પાછલે બારણેથી પોલ થઈ જાય તો ?’

‘હા, તારી વાત તદ્દન ખરી છે.’ લાલો બોલ્યો અને એણે પ્રભાત અને રમેશ તરફ ફરીને કહ્યું : ‘અલ્યા, તમે પાછલા બારણે ચોક્કી કરો. પાછલા બારણાની સાંકળ બહારથી બંધ કરી દો અને હાથમાં લાઠી પકડીને બરાબર પહોરો ભરો.

જે ખારણું તોડાતું લાગે તો તમારામાંથી એક જણ અહિં આવીને ખખર આપજો એટલે હું ખીજાઓને તમારી મદદે મોકલીશ. ઠીક ત્યારે જાઓ.’ અને પ્રભાત અને રમેશ પાછલા ભાગ તરફ ગયા.

‘હજી ઉપર જ લાગે છે નીચે ઉતર્યા નથી લાગતા.’ ખારણાની તડ-માંથી અંદર નજર ફેંકતો લાલો ખોલ્યો. અંદર ખધુ શાંત હતું. વખત પસાર થવા લાગ્યો છતાં કોઈ પણ જાતની અંદર હીલચાલ થતી લાગી નહિં એટલે ખધાને કંટાળો આવવા લાગ્યો. ખુદ લાલાને પણ ખગાસાં આવવા લાગ્યાં અને એ અકળાઈને ખોલ્યો: ‘નવીન! એકાદ કલાક તો થઈ ગયો હશે નહિ વારૂ? ચાલ હવે તો આપણે જાતે જ જણા અંદર જઈએ અને રૂબાખમાં જ કહીએ કે અમને વાણી સ્વાતંત્ર્ય આપો ત્યાર પછી જ તમારો છૂટકારો થશે.’

લાલાએ ધીમે રહીને દરવાજાની સાંકળ ખોલી નાંખી અને પછી ખહુ જ આસ્તેથી અવાજ ન

થાય તેમ બારણું ઉઘાડી નાખ્યું. આગળ સરદાર લાલો અને તેની પાછળ તેની ટોળી એમ બધા પળવાર બારણામાં દાખલ થતાં પહેલાં થોભ્યા ત્યાં એમની અન્નયખી વચ્ચે પ્રમુખ સાહેબ હસતા હસતા દાદર ઉતરી નીચે આવતા જણાયા. તેમના ચહેરા પરથી જરાયે એમ લાગતું ન હતું કે તેમનું હરણ થયું છે. તેઓ તો ખુશખુશાલ લાગતા હતા અને હાથમાંની ચિરૂટના લાંબા દમ લઈને ધુમાડાના ગોટા કાઢતા હતા. લાલાનો ધમ-કીનો કાગળ દરવાજામાં જ ઉમરા પાસે પડ્યો હતો. એટલામાં તો વળી એક આશ્ચર્યકારક ઘટના બની અને પાછળથી જમનાબાની યૂમ સંભળાઈ.

‘અરે એ લાલા ! તું અહિંયાં છે કે બેટા ! મારે તો આજે બહારગામ જવાનું બંધ રહ્યું તેથી થયું કે લાવ આજે તો તમારા લોકોની સાથે જરા ગપ્પાં મારું એમ ધારીને અહિંયાં તમારી પાસે આવી !’ કહેતાં લાકડી ઠપકારતાં સામે આવતા સૂર્યનાં કિરણો આંખમાં ન જાય તેમ હથેલીનો છાંયો કરતાં આગળ વધ્યાં.

લાલો અને તેની ટોળી હવે શું થશે એ વિચારમાં છાતીના ધબકારા ગણતા સ્તબ્ધ થઈને

ઉભા રહ્યા. એટલામાં જ જમનાબાની નજર પ્રમુખ સાહેબ પર પડી અને પ્રમુખ સાહેબની નજર જમનાબા પર પડી. તેઓ સમજી ગયા કે આ મકાન ડોસીનું હોવું જોઈએ તેથી તેઓ હસતા હસતા તેમની પાસે આવીને બોલ્યા : ‘માજી! તમારું મકાન તો ઘણું સરસ છે હો!’ અને તેમની નજર લાલાની ટોળી પર પડી.

‘શું સરસ છે!’ જમનાબાએ પૂછ્યું.

‘આ તમારું ચંદ્રભુવન.’ પ્રમુખે કહ્યું.

‘ચંદ્રભુવન!’ આશ્ચર્ય ચકિત થતાં ડોસી બોલ્યાં.

‘હા. શું તેનું નામ ચંદ્રભુવન નથી?’ પ્રમુખ બોલ્યા અને પછી પોતાના ખીસ્સામાંથી કાગળોના થોકડો કાઢીને તેની અંદરથી એક કાગળ ખેંચી કાઢ્યો અને બોલ્યા : ‘જુઓ, આ રહ્યો ચંદ્રભુવનના માલિકનો પત્ર. હું ચંદ્રભુવન જોવાને માટે ખાસ આવ્યો હતો. હમણાં શહેરમાં રહેવું સહીસલામતભર્યું નથી તેથી મારે ગામડામાં મકાન રાખવું હતું એટલે મેં દલાલને કહી રાખ્યું હતું કે જો એવું એકાદ સમવડવાળું મકાન મળે તો ઠીક. તેથી આ શનિવારે મકાન જોવાને માટે

હું આવ્યો હતો. ગાડીવાળાને મેં કહ્યું હતું કે ચંદ્ર-
ભુવન લઈ જા અને એ મને અહિં લઈ આવ્યો.

‘મકાનનાં પારણાં ખુલ્લાં હતાં તેથી મેં ધારી
લીધું કે આજ મકાન ચંદ્રભુવન હશે એટલે
હું અંદર દાખલ થયો અને બધે ફરીને મકાન
જોયું. મને જોવું જોઈએ છે તેવું બધી સગ-
વડવાળું મકાન જોતાં સંતોષ થયો તેથી જ
માજી, મેં તમને કહ્યું કે મકાન ઘણું સુંદર છે.
માફ કરજો તમારી રજા વિના હું તમારા મકાનમાં
દાખલ થયો તે માટે!’ એમ કહેતાં તેમણે બે
હાથ જોડ્યા.

જમનાબાને આ સાંભળતાં હસવું આવ્યું અને
તેઓ રમૂજ પામતાં બોલ્યાં, ‘આ મકાનને તો
ચાર રસ્તાનું મકાન કહે છે. ચંદ્રભુવન તો અહિંથી
અર્ધો માઈલ દૂર છે.’

‘મારે ચંદ્રભુવન સાથે કાંઈ નિસ્ખત નથી.
ખરૂં કહો તો મારે આવું જ મકાન જોઈએ છે
કારણ કે મને જોઈતી બધી સગવડ તેમાં છે. તમારે
તે બાડે આપવું છે કે કેમ?’ પ્રમુખે પૂછ્યું.

‘હા, હા. કેમ નહિ! મારે બાડે તો જરૂર
આપવું છે જ. તમારે રાખવું હોય તો મારે

ના નથી.' જમનાબા બોલ્યાં.

‘કેટલા વખતથી ઘર અવાવરૂ છે?’ પ્રમુખે પૂછ્યું.

‘દોઢ બે વરસથી.’ જમનાબાએ કહ્યું.

‘તે તમે જાહેરખખર કેમ આપી નહિ, કોઈ દલાલને કહી રાખ્યું હોત તો!’ પ્રમુખે શહેરી ઢબની વાત કરી.

‘બલા માણસ! ગામડા ગામમાં દલાલ બલાલ કેવા! અને અમે લોકો ક્યાં જાહેરખખર છપાવવા જઈએ!’ જમનાબા હસતાં હસતાં બોલ્યાં.

‘ત્યારે હવે આપણે મુદ્દાની વાત પર આવીએ.’ પ્રમુખ કાંડાની ઘડિયાળ તરફ નજર કરતા બોલ્યાં.

‘મને માંડે મકાન ખૂબ ગમે છે પણ એકલી જાતને આવડું મોટું મકાન ખાવા ધાય તેથી હું ગામમાં રહું છું. તમારે ભાડે રાખવું હોય તો હું ખુશીથી ભાડે આપીશ. તમારે જે ભાડુ આપવું હોય તે આપજો. મારે તે બાબત કાંઈ કહેવાનું નથી.’ જમનાબાએ કહ્યું.

‘માજી, તમારું મકાન ખરેખર સુંદર છે જ અને તેથી જો તમે મને ભાડે આપશો તો હું દર મહિને પચાસ રૂપિયા ભાડું આપીશ. જો તમને પોષાય તો હા પાડજો.’ પ્રમુખે પૂરેપૂરો વિચાર કરીને કહ્યું, કારણ કે આવું સગવડવાળું મકાન શહેર બહાર પરામઃ હોય તો ઓછામાં ઓછું દોઢસો બસો ભાડું તો આપવું જ પડે!

એટલામાં જ દૂરથી મમદુમિયાંની ગાડીની ઘંટડી સંભળાઈ અને થોડીવાર પછી આવીને ગાડી ઊભી રહી એટલે પ્રમુખ મિયાં તરફ ફરીને બોલ્યા: ‘અલ્યા મિયાં, મેં તો તને ચંદ્રભુવને ગાડી લઈ જવા કહ્યું હતું અને તું તો મને અહિં ચૂકીને ચાલ્યો ગયો!’

‘હા સાંબ! ચંદ્રભુવન તો બહોત દૂર છે. આ તો જમનાબાના મકાન છે.’ મિયાં બોલ્યા.

‘ત્યારે તને અહિંયા ગાડી લઈ આવવાનું કોણે કહ્યું હતું?’ પ્રમુખે પૂછ્યું.

મમદુમિયાંએ પોતાની આસપાસ નજર કરી એટલામાં લાલાની અને તેની નજર એક થઈ એટલે લાલો ઘોડી ઊઠ્યો. ‘સાહેબ, મહેં’

‘બલા એમ શા માટે?’ પ્રમુખે પૂછ્યું.

લાલો કાંઈ જવાબ આપે તે પહેલાં જ જમના-બાએ કહ્યું: ‘સાહેબ, લાલાનો કોઈ દોષ નથી. એ જાણતો હતો કે ઘણા વખતથી માડું મકાન તદ્દન ખાલી પડ્યું છે અને મારી સ્થિતિ પણ સારી નથી તેથી મને મદદ કરવાને માટે તેણે આ સાહસ કર્યું લાગે છે મારે એને માફ કરો.’

‘બલે. જો એ છોકરાએ આવું ન કર્યું હોત તો હું તમારું આવું સુંદર મકાન જોવા ક્યાં ભાગ્યશાળી થાત!’

પ્રમુખ બોલ્યા અને તરત જ પાટલુનના ખીસ્સામાંથી જે કાંઈ પરચુટણ હાથમાં આવ્યું તે બહાર કાઢીને બોલ્યા, ‘અહિં આવો બાળકો! આજે તો શનિવાર છે. કાલે રવિવાર અને તેથી તમને રવિવારે ઉજણી કરવાને માટે હું આટલા પૈસા આપું છું. કેમ મજા પડશે ને!’

‘હા, હા, કેમ નહિ!’ લાલાએ હાથ લંબાવી.
 પૈસા લેતાં કહ્યું. એ આશ્ચર્યચકિત બની ગયો.
 ડાસી અને પ્રમુખને ભાડાની ભાંજગડ કરવા
 માટે છોડી પોતાના મિત્રો સાથે બહાર આવતાં જ
 લાલો બોલ્યો : ‘આપણું સ્વરાજ તે આપણી
 ઉન્નણી! આપણને વાણીનું સ્વરાજ શું કર-
 વાનું હતું!’

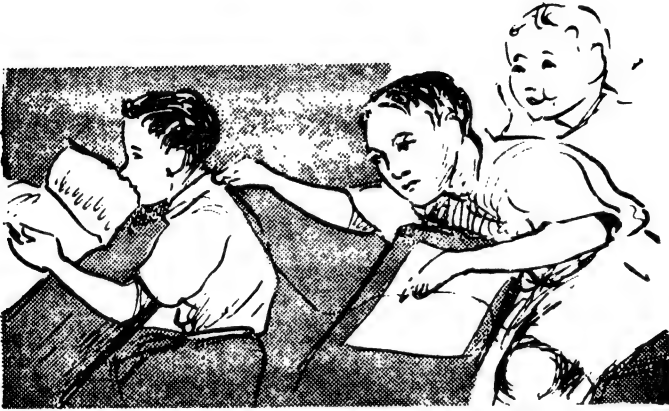
લાલાએ લપ ટાળી

લાલો વગમાં કદી પણ સખણો ખેસતો નહિં કાંઈ ને કાંઈ પ્રવૃત્તિ-અભ્યાસ સિવાય-એની ચાલુ જ હોય. ઘણા ખરા શિક્ષકો લાલાની આવી કુટેવોથી માહિતગાર હતા અને તેથી કેટલાકને એના ઉપર સતત નજર રાખવાની ટેવ પડી ગઈ હતી. તેમના વખતમાં લાલો સાવધ રહેતો પણ જરા નજરચૂક થઈ જાય તો કાંઈક ટીખળ કર્યા વિના રહેતો નહિં.

કેટલાક શિક્ષકો લાલા તરફ દુર્લક્ષ કરતા અને તેમના વખતમાં લાલાને સંપૂર્ણ સ્વરાજ મળતું. લાલો તે વખતે સાધારણ રીતે સૌથી છેલ્લી પાટ-

હીઓ પર ઘેસતો અને ત્યાંથી અનેક પ્રયોગો અજમાવતો.

એના ખીસ્સામાં અનેક વસ્તુઓનું પ્રદર્શન રહેતું. કદીક એ લાંબો દોરો કાઢીને પોતાની

આગળના છોકરાના ખમીશ સાથે ખાંધીને પછી એન્યના ખડિયા મૂકવાના કાણા સાથે તેનો ખીન્ને છેડો ખાંધે!

કોઈ વખત પૂછડી જેવું કુમતું દોરાને છેડે ખાંધીને એ દોરી સહાધ્યાયીના કોઈ ખમીશની નીચે ખાંધી આવે! કોઈ વખત પેન્સીલ છોલીને તેનાં છોડાં એકઠાં કરી રાખે અને લાગ આવે ત્યારે કોઈ સહાધ્યાયીના ખમીશનો ઉંચો કોલર હોય

તેમાંથી ધીમે રહી સરકાવી દે અને પેલા છોકરાને
ફૂદાફૂદ કરાવી મૂકે !

કોઈ વખત વર્ગ તદ્દીન હોય અને ટીખળ
પકડાઈ જવાની ધાસ્તી લાગે ત્યારે નીચી મુંડી
કરીને એની પેટન્ટ સીટી વગાડે અને બધાનું
ધ્યાન ચૂકાવી નાંખે. પછી પોતે તદ્દન નિર્દોષ ચહેરો
કરીને ડાહ્યો ડમરો થઈને બેસી રહે ! કોઈ વખત
ચોકના ટુકડાઓ વીણીને ખીસ્સામાં ભર્યા હોય
તેને કોતરીને બટન બનાવે ! કોઈ વખત ઉંઘા
અક્ષરો કોતરીને ટાઈપ બનાવે !

એના કંપાસ બોક્ષમાં એ કોઈ વખત મંકોડા
ભરી લાવે અને પછી આસ્તે રહીને કોઈ સહાધ્યાયી-
ના પહેરણમાં તેમાંના બે ચારને છૂટા મૂકી દે
અને પછી જોઈ લેા મઝા ! પેલો બિચારો અકળાય,
મુંઝાય અને કવચિત્ જો મંકોડો એનાથી ચંપાઈ
જાય અને એ ચટકો મારે તો બુમરાણુ કરી મૂકે !
કોઈ વખત એ વર્ગમાં વીંછી પણ લઈ આવે
અને પોતાના પ્રતિસ્પર્ધિને કરડાવે અને તેને બેં બેં
બોલાવે !

વર્ગમાં તપખીર ઉડાવી બધાને છીંકાછીક
કરાવવી હોય તો લાલો તૈયાર ! કોઈ શિક્ષક

લાલાની ખપ્પર સારી પેઠે લઈ નાખતો. એવા શિક્ષકની ખપ્પર લેવા ખાતર એ કૌચનો આશ્રય લેતો અને પરિણામે શિક્ષકને એ ત્રાહિ ત્રાહિ પોકરાવતો.

પોતાને ઘેર કોળવાઈમાં બે ચાર ઉંદરો પકડાયા હોય તો તેમની પૂંછડીઓ ખાંધીને સૌથી પહેલો આવી શિક્ષકના ટેબલમાં ચૂકી દે અને પછી છૂં થઈ જાય. શિક્ષક તેમ જ બધા વિદ્યાર્થીઓના આવ્યા પછી હાથમાં દફતર હલાવતો અંદર આવવાની રજા માગે અને નિદોષ ચહેરો રાખી પોતાની જગ્યાએ બેસી જાય. પછી હાજરી પુરવાને શિક્ષક ટેબલ ખોલે કે તરત જ ઉંદરો બહાર કૂદે અને શિક્ષકને ચમકાવે તેમજ વિદ્યાર્થીઓને હસાવે!

કોઈવાર લાલો આવાં પરાક્રમે કરતાં પકડાઈ જાય તો શિક્ષક એની ખેર કાઢી નાખે! લાલાને અને ગણિતને બારમો ચંદ્રમા, તેથી કોઈવાર લાલો વહેલો આવીને પાટિયા પર મીણુ લગાવી દે અને પછી જ્યારે ગણિતના શિક્ષક પાટિયા પર ચોક્ક વડે લખવા જાય ત્યારે ચોક્કથી લખાય જ નહિં એટલે છોકરાઓ હસાહસ કરી ચૂકે.

પણ એક શિક્ષક વર્ગના માથાના મળ્યા તેમણે ચોકથી જ્યારે ન લખાયું ત્યારે પામી ગયા કે કોઈ છોકરાનું તોફાન છે તેથી તેમણે પોતાનો હાથ પાટિયા પર ફેરવીને જોયું તો પાટિયાના નીચલા ભાગમાં મીણ લગાડેલું ન હતું એટલે તેમણે તે ભાગમાં દાખલા ગણવા માંડ્યા. પરિણામે આખા વર્ગને દાખલા ગણવા માટે પાટિયા સામે જોવા માટે ઉભા રહીને દાખલા ગણવા પડ્યા ! અસ્તુ. આવાં અનેક પરાક્રમે વર્ણવવા ખેસીએ તો એક મોટું મહા-ભારત રચાય !

એક દિવસ લાલાએ ક્યાંકથી વિંછી પકડી આણ્યો અને વિંછીના ડંખે દોરો બાંધીને પછી ડખીમાં પેક કરી દીધો. તે દિવસે એણે ટીખળ કરવાને વિચાર કર્યો અને ગણિતના શિક્ષકને સમય ચાલતો હતો તે વખતે ધીમે રહીને ડખી ખોલી પોતાના હાથમાં દોરી પકડી રાખીને વિંછીને આસ્તે રહીને શાળાની ફરસબંધી પર ચૂક્યો. નીચે ચૂકતાં જ વિંછી ચાલવા લાગ્યા એટલે તેની દોરી આમ તેમ ખેંચી લાક્ષે તેને પાળેલા કૂતરા જેમ નચાવવા ગયો, પણ વિંછી લાલાના ટીપુ કૂતરા જેવો થોડો હતો કે લાલાનું કહ્યું

માને! તેણે જોર કર્યું અથવા તો લાલાના હાથમાંથી દોરી છૂટી ગઈ, ગમે તે કારણે વિંછી છટકી ગયા અને છટકતાં વાર જ તેણે સૌથી પહેલાં જે છોકરાનો પગ મળ્યો તેને સખત ડંખ માર્યા. ડંખ લાગતાં જ છોકરાએ રાડ પાડી :
‘ મારી નાખ્યોરે બાપલા !’

‘ એમ કેમ રાડારાડ કરે છે !’ શિક્ષકે બૂમ મારી, પણ છોકરો તો ચીસાચીસ કરી રડવા લાગ્યો. એટલામાં એક છોકરાએ વિંછી જોયો એટલે તે

બૂમ પાડી ઉઠ્યો: ‘સાહેબ, વિંછી!’

શિક્ષક તરતજ દોડી આવ્યા, એટલામાં એક છોકરાએ વિંછીની દોરી પકડી લીધી અને તેને ટીંગાટોળી કરી. શિક્ષકે પેલા છોકરાને પ્રાથમિક સારવાર આપી અને શાંત પાડી દવાખાને વર્ગપ્રમુખ સાથે મોકલી દીધો. પછી વિંછી શાળામાં આવ્યો ફવી રીતે તેની તપાસ આદરી. એટલી વાત તો ચોક્કસ હતી કે વિંછીને દોરી બધેલી હતી એટલે તે જતે તો નજ આવી શકે પણ તેને કોઈ ટીખળી છોકરો જ લાવ્યો હશે એમ નક્કી થયું. તેથી ખૂબ ગુસ્સો ચડ્યો અને શિક્ષકે બધાને તડકાવ્યા. ‘ખરૂં કહી દો, તમારામાંના કયા બદમાશે આવું દુષ્ટ કામ કર્યું છે?’

પણ શિક્ષકના માર કરતાં ય લાલાની ધાક છોકરાએને વિશેષ હતી તેથી કોઈ બોલ્યું નહિં. થોડીવાર આખા વર્ગમાં શાન્તિ પથરાઈ ગઈ. પણ એટલામાં એક છોકરો બોલી ઉઠ્યો: ‘સાહેબ, આ પરાક્રમ લાલાનું જ હોવું જોઈએ!’

લાલો પોતાની પાટલી પર તદ્દન નિર્દોષ ચહેરો ધારણ કરીને બેઠો હતો તેને શિક્ષકે બૂમ મારીને બોલાવ્યો અને તડકાવ્યો.

‘લાલા, સાચું જોલ. વર્ગમાં વિંછી તું શા માટે લાવ્યો?’

‘પણ સારુંજ! હું ક્યાં વિંછી લાવ્યો છું!’
લાલાએ કહ્યું.

‘એમ તું સહેલાઈથી માને નહિં!’ કહી શિક્ષકે સોટી ચમકાવી અને તમે માનશેા લાલો તડાતડ સોટી ઝીલવા માટે ખન્ને હાથેા વારાફરતી ધરવા લાગ્યેા. એને જરા ય અરેરાટી થઈ નહિં! અડગ શૂરવીરની માફક એ સોટીના ધાવ (!) ઝીલે ગયેા. છોકરાએ અને શિક્ષક પણ એની નફટાઈ જોઈ રહ્યા !

તે દિવસે એ ઘેર ગયેા ત્યારે તેના પહોંચતાં પહેલાં જ તેની પરાક્રમકથા ઘેર પહોંચી ગઈ હતી એટલે એને ધરાવવા માટે નૈવેદ્ય (!) તૈયાર હતું. એના પિતા તરફથી એ મળવા લાગ્યું તે એણે ચું કે ચાં કર્યા વિના ઝીલ્યા કર્યું. શાન્ત મૂર્તિ શાન્તા આખરે ખાપ-દીકરાની વચ્ચે પડી ત્યારે લાલો છૂટ્યો.

ખીજે દિવસે ટપાલ આવી. ટપાલમાં લાલાના મામાએ લખ્યું હતું કે : ‘મુંખઈથી જગતના પ્રવાસે નીકળેલા ત્રણ સાયકલ સ્વારેા તમારે ત્યાં

એકાદ બે દિવસમાં આવી પહોંચશે. તમારા ગામનાં જે જે સ્થળો ખતાવવા જેવાં હોય તે તેમને ખતાવજે. તેઓ તમારે ત્યાં આઠ દસ દિવસ રોકાશે અને આસપાસનાં સ્થળો જોશે.’

લાલાના ખાપ પત્ર વાંચતાં જ તડુકી ઉઠ્યા, ‘અરે લાલાની ખા! આ તમારા મોટાભાઈ લખે છે કે મહેમાન આવનાર છે અને તે આપણે ત્યાં ધામા નાખનાર છે. તેમને ખિલકુલ અડચણ પડે નહિ તે માટે તમારા ભાઈ બલામણુ કરે છે! તમારા મોટાભાઈને ક્યાં ખપ્પર છે કે ગામડા ગામમાં, રેશનીંગના જમાનામાં કેટલી તકલીફ હશે! ખાંડ ગ્યાસતેલનું તો દેવાઈ જ ગયું છે! અનાજ માંડ પેટપૂરતું મળે છે ત્યાં આવ્યા આ જમ જેવા મહેમાન!’

શાન્તાના હૃદય સોંસરવાં આ કટુ વચન ઉતરો ગયાં અને એનો ચહેરો પડી ગયો છતાં એ બોલી, ‘કાંઈ નહિં. આવવા તો દો, એમ આકળા શીદને થાવ છે? મહેમાન કેને ઘેર છે!’ અને વધુ કાંઈ સાંભળવું ન પડે એટલા માટે રસોડા તરફ ચાલતી થઈ. એટલામાં જ ખહારથી બૂમ સંભળાઈ, ‘શાન્તાખેનનું ઘર આજ કે?’

‘લ્યો. સંભારતામાં જ આવી ગયા. પૂછે છે સાલું કોઈ બાઈને! બધાં જ બાઈસાહેબને પૂછતાં આવે છે!’ લાલાના બાપ બડબડતા બડબડતા બોલ્યા.

મહેમાનો અંદર આવ્યા. એમની સાયકલો એમણે એટલા ઉપર ચઢાવી અને પછી બગલ થેલા, પાણીની મશકો અને નાના બિસ્તરાઓ દિવાનખાનામાં લાવી મૂક્યા. સાયકલના આગલા ભાગમાં ‘જગતના સાયકલ પ્રવાસી’ એવું અંગ્રેજીમાં ચિતરેલું પાટિયું લગાડેલું હતું. ગામમાં આવા ચિત્ર વિચિત્ર વેશધારીઓનું પગરણ પહેલી વાર જ થયું હતું તેથી સાયકલ પ્રવાસીઓની પાછળ ગામના છોકરાઓ કુતૂહલવશ લાલાને ઘેર આવ્યા. એટલામાં લાલો રમવા ગયેલો તેને ખબર પડી કે એને ઘેર કોઈ મોટા મહેમાનો આવ્યા છે એટલે એ રમત પડતી મૂકીને ઘેર આવી પહોંચ્યો. ઘેર આવી એણે બધી તપાસ કરી જોઈ અને જાણવા જેવું જાણી લીધું. તે પછી બહાર આવીને પોતાના મિત્રોને કહેવા લાગ્યો:

‘દોસ્તો! અમારે ત્યાં દુનિયાની સાયકલ પર મુસાફરી કરનાર ત્રણ સાયકલ સ્વારો આવ્યા છે.

તે લોકો આપણે દેશ આપેા જ્ઞેશે પછી વિલાયત આફ્રિકા, અમેરિકા ને યુરોપ જ્ઞેવા જ્ઞવાના છે.’

પ્રવાસીઓ પોતાનો સરસામાન તેમના માટેના ઓરડામાં ગોઠવી હાથ મોં ઘોઘ સ્વસ્થ થયા અને પછી ગરમાગરમ ચહા અને નાસ્તો લીધા. ત્યારબાદ તે પચાવવા ગામમાં લટાર મારવા નીકળી પડ્યા. જ્ઞેવો તેમનો પગ ધર ખહાર પડ્યો કે લાલાના બાપનો મિજલ જ્ઞેના પર ક્રૂત વખતની જ થોડી અસર થઈ હતી તે તરત જ ફાટી ગયો અને તેમણે રસોડામાં જઈને શાન્તાને ધમકાવવા માંડી.

‘તારે કાંઈ પરસેવો ઉતારવો થોડો પડે છે! લ્યો, કહી દીધું મહેમાનો કેને ઘર છે? હમણાંની પરિસ્થિતિ તને ક્યાં ખબર નથી! ઘર ખર્ચનો જ નિભાવ કરવો આવા કપરા કાળમાં અધરૂં છે ત્યાં આવી બલા માટે વેતરણ ક્યાંથી બને? અને એ તો તારા પિયેરિયા એટલે તેમની બધી કાળજી રાખવી પડે! જરા કાંઈ વાંધો વચકો પડ્યો કે અમને ક્રૂજેત ક્રૂજેત કરી નાખે! લ્યો રાવસાહેબોએ આવતાને વાર જ હુકમો છોડવા માંડ્યા કે નહાવા માટે ગરમાગરમ બે ત્રણ બાલદી પાણી જ્ઞેધશે!

કાલે જ કામવાળી ખૂમ પાડતી હતી કે પાણી વધારે પડતું થાય છે. પાણીવાળી પગાર વધારે માગે છે ત્યાં આ નવી વેઠ આવી એટલે એને કાંઈક ઝાંસવું જ પડશે!

‘ચાર ચાર વખત તો સાહેબ લોકોને ચહા બ્રેકએ! લ્યો બોલ્યા! ક્યાં ખખર છે કે ખાંડ માંડ શેર મળે છે! ગોળની જ ચહા કરીને પાળે કે એમની ચરખી થોડી ઘણી ઉતરે! અને મારા બેટાએને ચહા સાથે નાસ્તા વિના તો નજ ચાલે! બે વખત પેટ ભરીને ખાવાનું તો પાછું બ્રેકશે જ! હું બેઉં છું કે તું બધાનું કેમ પૂરું કરી શકે છે!’ ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં પોતે શું બકે છે તેનું ભાન ન રહેતાં લાલાના બાપાએ ગમે તેમ બાફવા માંડ્યું.

શાન્તાએ ધીમે રહીને કહ્યું: ‘ત્યારે એ લોકો આવે એટલે કહી દઈશ કે બાઈ, બીજે ગમે ત્યાં તમારે ઉતરવું હોય તો ઉતરો. અમારે ત્યાં સવડ થાય તેમ નથી! એ તો સંસાર લઈને બેઠા છે તે આવણુ જવણુ થવાની જ! એમ અકળાવાથી કે ધમપછાડા કરવાથી કાંઈ વળે તેમ છે!’ અને પછી શાન્તા ત્યાંથી છટકી ગઈ.

લાલો પોતાના ઓરડામાં સંતાઈને બા બાપાનો

સંવાદ સાંભળતો હતો. એણે પોતાના મનમાં કાંઈક
બેત ગોઠવી લીધો અને પછી ઘર બહાર નીકળી
પડ્યો. બીજે દિવસે બપોરે પોતાની શાળાના વિદ્યાર્થી-
ઓને પોતાને ઘેર આવવાને એ આમંત્રણ આપતો
આવી.

મહેમાનો એટલી વારમાં બહાર ફરીને આવ્યા
અને આવતાં વેંતજ બોલ્યા, 'શાન્તિ પહેન, તમારું
ગામ તો ખરેખર સ્વર્ગીય છે! આવા સુંદર ગામમાં
આઠ દશ દિવસ રહીએ તેમાં કાંઈ સંતોષ થાય
તેમ નથી માટે એકાદ મહિને રહેવાનો અમે
નિશ્ચય કર્યો છે.'

લાલાના બાપાને કાને આ નિશ્ચય પડતાં જ
એમના કપાળે કરચલીઓ પડી, પણ હવે શું થાય?
બાનુપ્રસાદની પરીક્ષા પાસે આવતી હતી એટલે
તેને વાંચવા માટે એકાંત જરૂરી હતું છતાં સમસમી
બેસી રહ્યા સિવાય એનો છુટકો ન હતો. મહેમાનોના
આવી મયા પછી લાલો પણ ઘરમાં આવી પહોંચ્યો
અને જમી લીધું. એ રોજની ટેવ મુજબ રખડવા
માટે નીકળી ન પડ્યો તેથી શાન્તાના મનમાં ધ્રાસ્કો
પડ્યો કે નક્કી ઘરમાં રહ્યા તો લાલો ટીબળ
કરવાનો. તેથી તેણે કહ્યું: 'કેમ લાલા, આજે રમવા

નથી જવું કે શું? હજી સુધી ઘરમાં કેમ બેસી રહ્યા છે. જા બહાર રમ કૂદ. મજા કર.’

‘જા તે નથી જતો, તારે શું કામ છે!’ લાલાએ એંટાઈમાં જ જવાબ આપ્યો.

‘એમ કેમ બોલે છે અલ્યા! તારે કાંઈ બેઠતું કરતું હોય તો મને કહે એટલે તને આપું.’ શાન્તાએ લાલાને ઘર બહાર કાઢવા માટે કહ્યું.

‘હંઅઅઅ! એમ લાલચ આપીને બહાર કાઢવો ને પછી બાપા આગળ ચાડી ખાવી અને કોપરાપાક ખવરાવવો છે કેમ?’ લાલો બોલ્યો.

‘ના, ભાઈ ના. તારા સમ બે તારા બાપાને કહું તો! તારી વર્ષગાંઠને દહાડે મેં તને રૂપિયા આપવા કહેલું તે તારે બેઠતો હોય તો આજેજ આપું.’ શાન્તાએ લાલાને પટાવવા માંડ્યો.

લાલો પોતાની બા તરફ શંકાભરી નજરે તાકી રહ્યો. એટલીવારમાં બાનુ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો: ‘લાલા, દોસ્ત! રમવા માટે બહાર જાને! મારે વાંચવું છે! કારણ કે તું ઘરમાં રહેશે તો રાગડા કાઢીને ગાયા કરશે અને મને વાંચવા દેશે નહિં! લે તારે બેઠતા હોય તો તને ચાર આના આપું!’

લાલાને પળવાર તો સમજ ન પડી કે આમ બધા જ એને એક સામટી લાલચો કેમ આપવા લાગ્યા છે! એક પૈસો પણ પાંડે ખરચે નહિં કે ખીજને આપે નહિં એવો ભાનુ પણ એને આમ લાલચ શા માટે આપે!

લાલો વિચારમાં પડી ગયા!

લાલાને લાગ્યું કે થોડીવાર માટે પણ એણે આધા પાછા થઈ જવું જોઈએ, તેથી એ ધરમાંથી બહાર નીકળી પડ્યો એટલે બધાના શ્વાસ હેઠે ઘેઠા. ભાનુ એની ઝારડીમાં વાંચવા બેસી ગયા. શાન્તા રસોડામાં ગઈ. મંદા તો સવારથી જ બહેન-પણીને ત્યાં ચાલી ગઈ હતી અને લાલાના બાપા બપોરા ગાળવા પથારીમાં પડ્યા હતા. મહેમાનો ખાઈ પી ને ગામમાં રખડવા નીકળી પડ્યા હતા. એટલે લાલાએ જોયું કે ક્ષેત્ર ખુલ્લું છે.

લાલાને રોક ટોક કરનાર કોઈ હાજર ન હતું. એટલામાં થોડે દૂરથી એક ઝીણી સીટી સંબળાઈ. લાલાએ જવાબમાં એવી જ ઝીણી સીટી મારીને 'લાઈન ક્લિયર' આપી કે તરત જ વાનરસેનાના દશ પંદર મહારથીઓ ચુપકીદીથી ધરમાં દાખલ થઈ ગયા. સરદારનો સંકેત હતો એટલે એની ટાળી

બરાબર તૈયાર થઈને જ આવી હતી.

લાલો બધાને ઘેરીને મહેમાનોના ચોરડામાં લઈ ગયા. મહેમાનોની જુદી જુદી વસ્તુઓનો પરિચય આપતાં એણે નાનકડું બાષણ કરવા માંડ્યું. બધા મહોં ફાડીને સરદારની છટા બેઠ રહ્યા. લાલાએ શરૂઆત કરતા કહ્યું :

‘જુઓ દોસ્તો! મહેમાનોની પાણી રાખવાની આ મશક છે. આપણા ગામમાં ખેડૂતો ખેતરમાં લઈ જવાને ખતક લઈ જાય છે.

પણ અમારા મહેમાનો તો આવી પટાવાળી મશક રાખે છે. ખતક તો જમીન પર પડે તો તૂટી જાય.

પણ આ મશક તો ખૂબ મજબુત હોય છે. જુઓ!’

એમ કહીને મશક (Water bag) નો પટો હાથમાં પકડીને જોરથી તેને પથ્થર પર પછાડી એટલે તેને ગોળા પડ્યો. એટલાથી કાંઈ મજબુતાઈની ખાત્રી થાય! તેથી એણે મશક જમીન પર મૂકી બધાને વારાફરતી તેના પર પગ ઠોકી મજબુતાઈની ખાતરી કરવા કહ્યું.

બધાએ પોતાનામાં જેટલું બળ હતું તેટલું વાપરી ખાતરી કરવા માંડી. જીવણ જડાએ તો પોતાના શરીરનું બધું જ વજન પગ પર નાંખી દીધું અને તેથી મશકનો રોટલોજ વળી ગયો! એ જોઈ, લાલો નિરાશ થતો બોલ્યો: ‘જૂનું તેજ સોનું! આ તો નકલી એટલે ભાંગી ગઈ!’

ત્યાર પછી કુંબેરાનો વારો આવ્યો. કુંબેરાની થેલીમાંથી એણે કુંબેરા બહાર કાઢ્યો.

‘જુઓ, આને કુંબેરા કહે છે! એનાથી ફોટા પડાય! કુંબેરા અજબ ચીજ છે! ચાલો તમારો ફોટો પાડું. બધા બરાબર ગોઠવાઈ જવ.’ લાલો બોલ્યો અને પછી ફોટોગ્રાફર જેમ ફોટો પાડે છે તેમ સૌને ગોઠવીને ફોટા પાડવા માટે એણે ચાંપ દાખી અને બધાને કહ્યું: ‘ચાલો તમારો ફોટો

પડી ગયો!’

‘કુવો ફોટો પડ્યો ખતલાવ તો ખરો!’ કહેતાં બધાએ એક સામટો લાલા પર હલ્લો કર્યો. લાલાના હાથમાંથી કુંબેરા છટકીને નીચે પડ્યો અને તેના લેન્સના ટુકડા થયા. લેન્સના ટુકડા થાય કે ન થાય તેની સાથે વાનરસેનાને કાંઈ પડી ન હતી. તેમને તો પોતાનો ફોટો જોવો હતો તેથી એક દોઢડાહ્યાએ કુંબેરાનું ઢાંકણું ખોલી નાંખ્યું અને અંદરની ફિલ્મ ખેંચી કાઢી. ફિલ્મ બહાર આવતાંજ તેના પર કાળા ધાખા ધાખા જ ફક્ત દેખાયા. બધાને તેના પર ગુસ્સો ચઢ્યો એટલે લાલાએ ફિલ્મના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા. કુંબેરાનો ખુરદો નીકળી ગયો એટલે તેના પછી પ્રવાસના નકશાનો વારો આવ્યો. શાળાનો નકશો તો રંગબેરંગી હોય તેથી બાળકોની આંખને તે ગમે પણ પ્રવાસનો નકશો તો જડી પાતળી સીટીઆ દારેલો ઘોળો ઘોળો હતો એટલે તેમાં કોઈને રસ પડે તેમ ન હતું, છતાં લાલો નકશો પાથરીને બેઠો અને બધાને તે બતાવતો કહેવા લાગ્યો, ‘જુઓ, આ મુંબઈ. અમારા મહેમાન મુંબઈથી નીકળ્યા અને આ રસ્તે સૂરત

આવ્યા અને પછી આ રસ્તે આપણે ગામ આવ્યા.’

‘ક્યાં છે આપણું ગામ નકશામાં?’ એક ચેકુસની ઉત્કંઠા વધી પડતાં તેણે પૂછ્યું.

લાલાએ નકશામાં પોતાના ગામના નામની શોધ કરવા માંડી પણ નાનકડા ગામનું સ્થાન નકશામાં ક્યાંથી દેખાડેલું હોય? તેથી લાલાને નકશો ખનાવનાર પર ખૂબ ગુસ્સો આવ્યો અને તેની સાત સાત પેઠીની ખબર લઈ નાખતો બોલ્યો : ‘આ નકશા ખનાવનારા ખૂબ લુચ્ચા હોય છે! પારકા દેશના નાના નાના ગામડાનાં નામ લખે છે અને ડિપોટી સાહેબ આપણી પાસે પરીક્ષા વખતે ફલાણું ગામ બતાવે કરી નાપાસ કરે છે ત્યારે આવડા મોટા નકશામાં આપણું ગામ જ નથી લખ્યું! ભાંગ પીને નકશો ખનાવવા ઘેઠા હશે! આપણે એવો પરદેશી નકશો નહિ ખપે.’ એમ કહી એણે નકશાના ઉભા બે ચીરા કરી નાખ્યા અને પછી તો બધાએ પોતપોતાની રીતે નકશાના ટુકડે ટુકડા કરી પોતાની રીસ ઉતારી.

એટલામાં જ બહારથી સાયકલની ઘંટડીને રણકાર સંભળાયો એટલે લાલાને લાગ્યું કે ‘ચાલો છૂ થઈ જઈએ નહિ તો પકડાઈ જઈશું!’ તેથી

તેણે પાછલું ખારણું ખોલી બધાને કાઢી મૂક્યા અને તેમની પાછળ પોતે પણ છ પાંચ ગણી ગયો.

શાન્તાખુને પોતાના પિયરના પ્રવાસીઓને મિષ્ટાન્ન ભોજન ખૂબ આગ્રહપૂર્વક જમાડયું હતું. બધા જ મહેમાનો ખૂબ લહેરમાં હતા. બહાર રખડીને પાન પટ્ટી ખાઈને મોંમાંથી સિગારેટના ધુમાડા કાઢતા પોતાના ઓરડામાં દાખલ થયા ત્યાં તો તેમનું હાસ્ય ઉડી ગયું!

તેમના એકે એક સાધનનો ખુરદો નીકળી ગયો હતો અને તેમની અત્યાર સુધીની બધી જ મહેનત પાણીમાં મગ્ન હતી. તેમાંનો એક નાયક જેવો હતો તે ગુસ્સે થઈને બોલ્યો:

‘આટલા માટે જ આપણને મિષ્ટાન્ન જમાડયું હતું કે!’ તેમણે બધાએ ભેગા મળીને બીજે દિવસે ત્યાંથી ચાલ્યા જવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ઓરડામાં ધમ પછાડા થતા સાંબળીને શાન્તા દોડી આવી અને તે ઓરડામાં દાખલ થતાં જ સ્તબ્ધ થઈને ઉભી રહી! માંડ સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરીને તે બોલી, ‘માફ કરજો ભાઈ, તમને આવું નુકશાન કોણે કર્યું?’

‘બીજા વળી કોણે, તમે કે તમારા ધરના

માણસોએ.' પ્રવાસી એકી સાથે ઘોલી ઊઠયા.

એટલામાં જ લાલો અંદર દાખલ થયા અને ઘોલી ઊઠયા: 'અમે શા માટે તમને નુકશાન કરીએ! તમે ખારી ખુલ્લી રાખી ગયા હશે! ને કાંઈ બદમાશે ખારીમાંથી આવીને આવું કર્યું હશે! અરે વાંદરા કેમ નહિં આવ્યા હોય!'

મહેમાનોને આ સાંભળતાં હસવું આવ્યું અને તેમાંનો એક ઘોલ્યો: 'તે તમારે ત્યાંના વાંદરા એટલા બધા તોફાની છે કે આટલું બધું નુકશાન કરે!'

'હા, હા, કેમ નહિં! કેમ ખા! તે દિવસે મહારાજે રોટલીનો લોટ ખાંધ્યો હતો તેનો આખો ને આખો પીંડો વાંદરે! ઉઠાવી નહોતો ગયો?' લાલાએ પોતાની ખાને પૂછ્યું.

'હા, બાઈ હા. પણ વાંદરા ઘરમાં આવીને કંમેરા અને નકશા નહિં ફાડી નાખે!' એક પ્રવાસી ચીઠાઈને ઘોલ્યો.

મહેમાનોના ચારડામાં ઘોંઘાટ થતો સાંભળીને લાલાની બહેન, બાઈ અને ખાપા પણ અંદર દોડી આવ્યા અને બધો દેખાવ જોઈ સડક થઈ ગયા.

લાલાના ખાપે પૂછ્યું: 'તમે અંદરે અંદર લડીને શા માટે આ ખિયારી નિર્જીવ વસ્તુઓ

પર રીસ કાઢી ?’

‘કાણે અમે?’ મહેમાનો નવાઈ પામી એકી સાથે બોલી ઉઠ્યા.

‘ત્યારે કાણે?’ લાલાના બાપે પૂછ્યું.

‘તે અમે શું જાણીએ! આવી રીતે અમને ઘરમાં બોલાવી મિષ્ટાન્ન જમાડીને આમ નુકશાન કરવું અને પાછી અમારા પર જ શિરજેરી કરવી કેમ?’ મહેમાન તડુકી ઉઠ્યા. ‘કાલે સવારે અમે તમારા ઘરમાંથી ચાલ્યા જઈશું.’ તેમના સરદારે પોતાનો નિશ્ચય જાહેર કર્યો.

શાન્તાએ તેમને રોકાઈ જવાને ખૂબ આગ્રહ કર્યો પણ તેમણે પોતાનો નિશ્ચય ફેરવવા ચોકખી ના પાડી એટલે લાલાના બાપ બોલ્યા: ‘શાન્તા! એમને જવું જ હોય તો પછી બલે જતા!’ તે પછી બહારથી ખિન્ન ચહેરો બતાવતા પણ હૃદયમાં રાજ થતા તે પોતાના ઓરડામાં ચાલ્યા ગયા. મહેમાનો પોતપોતાનો સરસામાન પેક કરવાની પ્રવૃત્તિમાં પડી ગયા એટલે ઘરના બધા વેરાઈ ગયા.

તેજ દિવસે મોડી સાંજે લાલાએ મકાનના પાછલા ભાગમાં જ્યાં એક નાનકડો તપેલો હતો અને જ્યાં મહેમાનોની સાચકલો હતી ત્યાં પાછી

વાનરસેનાની સભા ભરી હતી અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સાથે પોતાનું સાયકલ વિષેનું જ્ઞાન આપતો હતો. હેન્ડલ કોને કહે, પેડલ કોને કહે, સાયકલ કેમ ચાલે એ બધું તેમને સમજાવતો હતો. એટલામાં તેને યાદ આવ્યું કે રખરની ટયુબમાં હવા કેમ રહે છે તે વાત તો એ તદ્દન ભૂલી ગયો તેથી એણે ટયુબમાંથી હવા કાઢી નાંખી અને ટાયરમાંથી ટયુબ ખેંચી કાઢીને બધાને બતાવીને કહ્યું : ‘આ ટયુબ રખરની બનેલી હોય છે. પમ્પ વડે તેમાં હવા પૂરાય છે. અને હવા પૂરાય એટલે તે ફૂલે છે’ અને પ્રયોગ દ્વારા તે બતાવવા માટે એણે ટયુબને પમ્પ લગાડીને પમ્પ મારવાની શરૂઆત કરી. ટયુબ ફૂલીને લાંબા કુગા જેવી ગોળ થઈ એટલે બધા પોતાની આંગળીઓ ઘાસવા મંજ્યા. કોઈ તેને દબાવવા લાગ્યા અને આમ ટયુબ પર જુદી જુદી રીતે આક્રમણ થવા લાગ્યા.

એવામાં એક અટકચાળાએ ટયુબમાં કાંટે ખોસી દીધો એટલે ફૂસ કરતી ટયુબ ખેંચી મઠ. લાલાએ ટયુબને ટાયરમાં નાખી દઈ પકડાઈ ન જવાય તે માટે ઠીકઠીક કરી દીધું.

તે રાત્રે જમીને બધા મહેમાનોના એરડામાં

એકઠા થયા અને ગપ્પા મારતા હતા ત્યાં વાત-
ચાતમાં વિંછીની વાત નીકળી. લાલાના ખાપ
બાલ્યા : ‘અમારે ત્યાં વિંછીનો ખૂબ ઉપદ્રવ છે
છે. સાપ તો કોઈ કોઈ વખત જ દેખાય છે
પણ વિંછી અવારનવાર દેખાયા કરે છે.’

‘હું શું કહ્યું ! તમારા ગામમાં ખૂબ વિંછી
થાય છે !’ મહેમાનો પૈકી એકે કહ્યું.

‘હા બાઈ ! અમારે ત્યાં વિંછી પુષ્કળ થાય
છે. ગયા રવિવારે રાત્રે મને વિંછી કરડ્યો હતો
અને આખી રાત વેદના ભોગવવી પડી હતી.
વિંછીના ડંખની વેદના તો જોણે સહન કરી હોય
તેને જ ખબર પડે !’ શાન્તા બોલી.

એટલામાં લાલો વાતની વચ્ચે ટપકી પડતાં
બાલ્યા : ‘મામા, (મોસળના હોવાથી એ પ્રમાણે
કહેવા માટે શાન્તાપહેને લાલાને કહી રાખ્યું હતું.)
શી વાત કરું ? અમારે ત્યાં મોર વિંછી થાય છે,
કાળા વિંછી થાય છે, લાલ વિંછી પણ થાય છે.
અ બધામાં સૌથી ખરાબ મોર વિંછણું. એના
ચટકાની વેદના તો આસમાનના તારા દેખાડે.’

આમ અલકમલકની વાતો ચાલતી હતી ત્યાં
લાલો છટકી ગયો ને થોડીવાર પછી પાછો ફર્યો

અને ડાહ્યાડમરો થઈને ઘેસી ગયો.

સુંદર ચાંદની ખીલી હતી તેથી નદી કિનારે લટાર મારવાની મોજ માણુવા માટે મહેમાનો તૈયાર થયા ત્યારે લાલાએ પૂછ્યું : 'મામા! હું સાથે આવું?'

'આવવું હોય તો ચાલ.' તેમાંના એકે કટાણું મહેં કરતાં કહ્યું.

એટલે શાન્તા ઘેલી ઊઠી, 'લાલા, રાતની વખતે નદી કિનારે રખડવું સારું નહિં. શરદી લાગી જાય તો તાવ આવે!'

'ત્યારે તું મામાને કેમ જવા દે છે?' લાલાએ કહ્યું.

'મોટાની વાત જુદી છે.' લાલાના બાપે કહ્યું. અને આંખનો ડોળો લાલા તરફ ફેરવી એટલે એ ચૂપ થઈ ઘેસી ગયો.

મહેમાનો ઓરડામાંથી નીકળી પરશાળમાં આવ્યા અને ખૂટ પહેરવા ગયા ત્યાં તો એકી સાથે બે જણાએ ચીસ પાડી: 'ઓ મારા બાપરે! મરી ગયારે!'

'શું થયું?' ઘેલતા બધા દોડી આવ્યા ત્યારે મહેમાનો પગ દાખતા નીચે ઘેસીને ઉંહકારા કરતા હતા, લાલાના બાપે ફાનસ ઉંચું કર્યું અને પછી તેમના પગ તરફ નજર કરતાં જ તેમણે કહ્યું :

‘વિંછી કરડ્યો લાગે છે.’

લાકડી વતી એમણે ખૂટ ઉંઘો પાડ્યો કે તરત તેમાંથી વિંછી નીકળી પડ્યો. શાન્તાબાઈ દોડતાં જઈને સાણસી લઈ આવ્યાં એટલે બાનુ વિંછીને પકડી દૂર ફેંકી આવ્યો. મહેમાનોના પગે કચ-કચાવીને ચીથરાં બાંધી દીધાં જેથી વિંછી ચઢે નહિં. તે પછી ધરગથ્યુ ઉપચાર શરૂ કર્યા પણ વિંછીના ડાંખની અસર વધતી જતી હતી તેથી માડી બેડાવી તેમાં બંને મહેમાનોને બેસાડી વિંછી ઉતારનારને ઘેર લઈ ગયા. તેણે વિંછી ઉતાર્યો અને જરૂરી સૂચના આપીને ઘેર મોકલ્યા. ઘેર શાન્તાબહેને છાણાનો શેક કર્યો ત્યારે ધીમે ધીમે મહેમાનોને આરામ થવા લાગ્યો અને એમની આંખ મળી ગઈ. વહેલી સવારે જાગ્રત થતાં જ તેમણે શાન્તાબહેનને ખૂબ પાડીને બોલાવ્યાં અને કહ્યું કે : ‘અમે હવે જઈશું.’

‘આજનો દિવસ રોકાઈ જવ. કાલે જન્મે એટલે તેમને આરામ પણ થઈ જશે.’ શાન્તાબહેને આગ્રહ કર્યો પણ મહેમાનોને હવે આથી વધુ મુંગો માર બાવાની ધચ્છા રહી ન હતી તેથી તેમણે ના પાડી. શાન્તાબહેને તેમને માટે ચહા

નાસ્તો મંગાલ્યો અને તેમને તે લેવાને કહ્યું. મહેમાનો ચહા નાસ્તો લઈને તૈયાર થયા એટલે આંખમાં આંસુ આણીને અતિ દર્દ ભર્યા અવાજે શાન્તાએ કહ્યું : ‘ભાઈઓ, અહિં તમને ખૂબ તકલીફો વેઠવી પડી છે માટે તમે મને માફ કરજો. ભાઈને કશું કહેશો નહિં એવું હું તમને પગે પડીને કહું છું.’

મહેમાનોને પણ ખાત્રી થઈ ગઈ હતી કે શાન્તા ખરેખર દયાળુ અને સહાનુભૂતિવાળી સ્ત્રી છે તેથી તેમણે કહ્યું : ‘શાન્તાજી, એમાં તમારો દોષ ! દોષ અમારા નસીબનો ! તમે જોડું લગાડશો નહિં !’

આમ શિષ્ટાચાર કરી તેમણે રજ લીધી અને બોલ્યા : ‘અરે પણ બાણાભાઈ ક્યાં ગયા ?’ અને એમ કહી ખીસ્સામાંથી બે રૂપિયા કાઢ્યા. ‘ના, એવું કાંઈ આપવા બાપવાનું નથી. એ તો હજી સૂતો હશે.’ શાન્તાએ કહ્યું.

પણ લાલના કાન આ વાતચીત સાંભળતા હતા. મળેલી તકનો લાભ ગુમાવે એવો લાલો ન હતો તેથી ફક્ત મારતો તે દોડી આવ્યો અને બોલ્યા : ‘શું કહો છો મામા ?’

અને મહેમાને જે રૂપિયા લાલાના હાથમાં
ચૂક્યા એટલે એ યોલ્યો, ‘આવજો હો મામા.
આ વખતે તો તમે બહુ હુરાન હુરાન થઈ ગયા
પણ હવેની ફેરી તમને બિલકુલ તકલીફ નહિ પડે!’

‘હા, બાઈ હા.’ મહેમાન યોલ્યા અને ઘર
બહાર નીકળી વાડા તરફ ગયા. સાયકલો બહાર
કાઢીને તેના પર સવારી કરવાની તૈયારી કરી
ત્યારે જ તેમને ખબર પડી કે સાયકલમાં પંકચર
પડ્યાં છે. તેથી તેમણે કપાળ ફૂટ્યું અને હાથે
સાયકલો દોરતા ધીમે પગલે બહાર નીકળ્યા.

‘કેમ મામા! સાયકલ દોરીને લઈ જવ છો ?
એના પર જેસીને જવને!’ લાલો હાથમાંના જે
રૂપિયા ખખડાવતો દરવાજા સુધી વળાવવા આવ્યો
હતો તે યોલ્યો.

‘અમારા પગ દુખે છે બાઈ, એટલે અમે
જેસતા નથી.’

‘ઉમા રહો ત્યારે હમણાં જ હું ગાડી બેડાવીને
લાવુ છું.’ કહેતો લાલો ઘરમાં દોડ્યો. લાલાના
બાપ બારીમાં ઉભા ઉભા બધું બેતા હતા તેમણે
હવે વિદાય વખતે પણ વિવેક કરવો બેઠાંએ એમ
ચારી નીચે આવ્યા અને ગાડી બેડાવરાવી ને

બધા મહેમાનોને બેસવા કહ્યું.

મહેમાનોએ પણ બેથું કે સ્ટેશન સુધી પહોંચવા માટે પણ પગ ચાલે તેમ નથી એટલે તેઓ ગાડીમાં બેસી ગયા એટલે લાલાના બાપે કહ્યું:

‘તમારી સાચકલો હું માડામાં સ્ટેશને પહોંચતી કડું છું. ફિક્કર કરશો નહિં. લ્યો ત્યારે જય જય! તમારી વધુ સેવા કરવાનો લાભ અમને નહિં મળ્યો તેથી તમારી માફી ચાહું છું.’ વગેરે શિષ્ટાચારના શબ્દો મીઠી જબાનથી લાલાના બાપ બોલ્યા અને આવજો આવજોના અવાજો સાથે મહેમાનોને લઈને ગાડી ઉપડી ગઈ એટલે લાલાના બાપ પોતાના ઓરડામાં ગયા. તરત જ લાલાને ધૂમ મારી પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને બોલ્યા, ‘બેટા! તે દિવસે તું મને કહેતો હતો ને કે તારે એક ફૂટબોલ બેઠાએ છે તો તું તારે બેઠાએ તેવો એક સારો ફૂટબોલ બજારમાંથી લેતો આવજો. કેટલાકનો ફૂટબોલ આવે છે?’

‘બાપા, છ સાત રૂપિયાનો સારો આવે.’ લાલો બોલ્યો.

‘લે ત્યારે આ દશ રૂપિયા,’ લાલાના હાથમાં પૈસા ચૂકતાં એના બાપે કહ્યું.

અને લાલો તરત જ મીજબાની ઉડાવવાં અને
કૂટળોલ ખરીદવા બજારમાં ઉપડી ગયો. લાલાના
બાપ એમ તો કાંઈ વરસી જાય તેવા ન હતા પણ.

એમની ચાણક્ય બુદ્ધિ સમજી મઠ કે મહેમાનોની
વિદાયગીરીનું કામ લાલાને જ આભારી છે અને
તેથી તેના કામનો ખદ્દો તેને કેમ ન મળે ?

લાલાની લડાઈ !

ઉનાળાના તહેવારોની છ અઠવાડિયાંની લાંબી રજાઓ હતી. રજાઓ એટલે રમવા માટેની પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા પણ રમત ગમત સાથી વિના રમવી કેની સાથે? એ લાલાના મનમાં મોટો કોથડો હતો. કારણ કે લાલાના ઘણા ખરા મિત્રો એક કે બીજા હાને બહારગામ ગયા હતા.

કોઈ એને મોસાળ ગયું હતું તો કોઈ એના માબાપ સાથે હવા ખાવા આપ્યું ગયું હતું તો કોઈ ડુમસના દરિયે હવાફેર ગયું હતું એટલે લાલાની નાનકડી દુનિયા એને તો સાવ સૂની લાગતી હતી. એક હાથે કાંઈ તાળી પડે? એકલાથી કાંઈ

રમી શકાય? નવરા ઘેસતાં એને કંટાળો ઉપજ્યો. તેથી શુન્યમનસ્ક ચિત્તે એચડીના ખીસ્સામાં હાથ ધાલી ડોલતી ચાલે મામમાં રખડવા નીકળી પડ્યો. મામ બહાર હમણાં નવાં નવાં મકાનો બંધાતાં જતાં હતાં અને તેમાં અવનવા માણસો રહેવા આવતા હતા. થોડીક વાર બંગલા-ઘોના રહેવાસીઓ તરફ આમતેમ શંકાભરી નજર ફેંકીને એ આમળ ધપ્યો.

વલ્લભકાકાની વાડીએ એ જ્યારે પહોંચ્યો ત્યારે એના આનંદ વચ્ચે એણે ત્યાં કાંઈક પ્રવૃત્તિ થતી જોઈ એટલે એણે ત્યાં ડોકિયું કર્યું. શહેરના વિદ્યાર્થી-એને ગ્રામ્યજીવનનો પરિચય કરાવવા માટે કેટલાક પ્રચારકોના પ્રયાસ ચાલતા હતા. શહેરના અશુદ્ધ વાતાવરણ, એકધારી અને નિરસ પ્રવૃત્તિમાં કાંઈક અપળતા લાવવા માટે કેટલાક ઉત્સાહી કાર્યકરોએ

આમ ક્રિડામંડળની સ્થાપના કરી હતી. તે લોકો વિદ્યાર્થીઓને રજાઓમાં આસપાસનાં ગામડાંઓમાં હવાફેર લઈ જતા, તેમને માટે રમત ગમતનાં સાધનો રાખતા. ખાનપાન માટે ગામડાનાં શુદ્ધ દૂધ, ધી અને તાજગીભરી હવાથી ખાજકો રૂષ્ટપુષ્ટ બનીને ઘેર પાછાં ફરતાં તેમનાં માબાપોને પણ આનંદ થતો. આવું એક ક્રિડામંડળ લાલના ગામમાં આ ઉનાળાની રજામાં આવ્યું હતું. વલ્લભકાકાની વાડીને દરવાજે ‘ગુજરાત ક્રિડામંડળ-સૂરત વિભાગ’ એવું પાટિયું લટકતું હતું. વાડીમાં આંખાઓના વિશાળ વૃક્ષો નીચે નાના મોટા અનેક તંબુઓ લાગી ગયા હતા. કેટલાંક ખાજકો દોરડાં ફૂદતાં હતાં તેા કેટલાંક ભમરડા ફેરવતાં હતાં અને કેટલાંક ગીલ્લી દંડા રમતાં હતાં. આમ સૌ સૌની રૂચી પ્રમાણે મસ્ત હતા.

લાલને મન થઈ આવ્યું કે પોતે પણ અંદર જઈને પોતાનો હાથ ખતાવે. પણ બહાર પાટિયા પર સ્પષ્ટ સૂચના હતી કે: ‘રજા સિવાય કોઈએ અંદર આવવું નહિં.’ એટલે એ નિરૂપાય હતો. નહિં તો કચકચાવીને એકાદ ટોલ્લો લગાવી-ગીલ્લીને આસમાનમાં ચડાવી બધાને દાંતમાં

આંગળાં ધલાવવાં કે ભમરડાની આરના એકાદ એ ગીચચાથી સામાવાળાના ભમરડાના ફાડયા ઉડાવી દેવા માટે એના હાથમાં ચેળ આવતી હતી.

જમવાનો વખત થવા આવ્યો હતો અને ઉનાળાનો તાપ પણ તપવા લાગ્યો હતો એટલે લાલાએ પોતાનાં પગલાં ધર તરફ પાછાં વાળ્યાં. પાછા વળતી વખતે એની ટેવ પ્રમાણે એણે આસપાસના ખંગલાઓમાં નજર નાખવા માંડી. એની અન્નયખી વચ્ચે જ્યારે એ સવારે નીકળ્યો ત્યારે જે મકાન ખાલી જણાતું હતું ત્યાં આજે ખાગમાં કિકેટનું ખેંટ અને ખેંટ, ફૂટખેંટ અને એવાં ખીબં લલચાવનારાં રમતનાં સાધનો જોતાં એની દાદ સળકવા લાગી.

ત્યાં કોણ રહેવા આવ્યું હશે? એ ખેંટ ખેંટ કોનાં હશે? વગેરે વિચારો એણે કરવા માંડ્યા. બલે એ છોકરો દોસ્ત હોય કે દુશ્મન પણ ખરેખર એ ભાગ્યશાળી હતો ધારણ કે એનાં માખાપ એને આવાં સારાં સારાં રમતમતનાં સાધનો આપતાં હતાં, એવો એને વિચાર આવ્યો અને તેની સાથે પોતાની સરખામણી કરતાં જ એની આંખનો ખૂણો ભીનો થયો. જમવાનો વખત થઈ

ગયા હતો અને પેટમાં કુરકુરિયાં ઘોલતાં હતું છતાં એ ભાગ્યશાળી ખાળક કોણ હશે તે જાણવાની ઈંતેજરી ખાતર એણે ત્યાં ટહેલવાનું ચાલુ રાખ્યું. પણ આજે એના નસીબે એને યારી આપી નહિ. એ નિરાશ થયો અને આખરે ઘર તરફ ચાલ્યો ગયો.

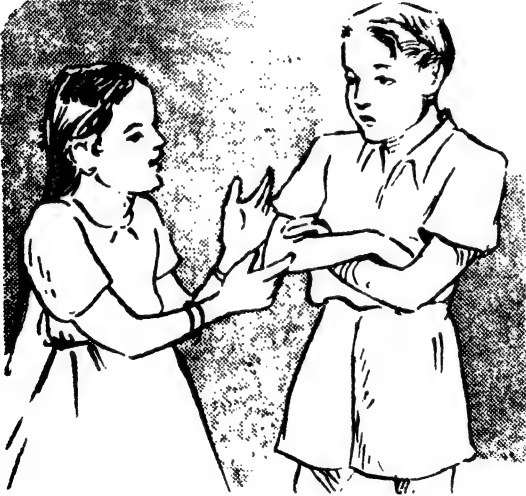
જમીને તરત જ ખહાર નીકળવાને એને ખુબ મન હતું પણ એમ ધોમ ધખતા તાપમાં કોઈ એને ખહાર નીકળવા દે તેમ ન હતું, તેથી એણે ખપોરની ચહા પીને તરત જ નીકળવા માટે નિશ્ચય કર્યો. તે પ્રમાણે એ જ્યારે પેલા ખંગલા પાસે પહોંચ્યો ત્યારે એના આનંદ વચ્ચે તે ખંગલો માણસોથી ભરેલો લાગ્યો. એણે ખારીમાં નજર કરી તો ત્યાં એનાથી સહેજ મોટી વયને એક છોકરો બેઠેલો જણાયો. છોકરાનાં કપડાં અપડુ-ડેટ હતાં. એની આંખો અને વાળ ભુરિયા હતા. એ શરીરે અલમસ્ત લાગતો હતો.

લાલો એની સામે થોડીવાર તાકી રહ્યો. એને માપી બેતાં લાલાને લાગ્યું કે ભલે ને એ જડો મોટો લાગતો હોય પણ એને તો હું સહેજમાં પહોંચી વળીશ. પેલા છોકરાનું એના તરફ

ધ્યાન હતું નહિં તેથી એણે બીજે દિવસે એને કસી જોવાનો નિશ્ચય કર્યો અને આગળ ચાલતી પકડી. આગળ અને આગળ એ ચાલતો હતો ત્યાં બાજુના બંગલામાંથી એક છોકરી દોડતી દોડતી બહાર આવી અને બોલી ‘એ ઇ છોકરા!’

લાલાએ પણ એવાજ તોરથી ‘એ ઇ છોકરી’ કહ્યું અને તેની સામે જોયું.

‘તારૂં નામ શું છે?’ છોકરીએ પૂછ્યું.

‘લાલો. પણ તારૂં નામ શું છે?’

‘કોનું મારૂં? યશોધરા!’

લાલાને અપલા જાત તરફ નફરત હતી એમ કહીએ તો ચાલે. પણ હમણાં એ સોખતી વિનાનો હતો તેથી 'ન મામા કરતાં કહેણો મામો સારો' એમ વિચારી એ ત્યાં થોભ્યો.

છોકરી શહેરી હતી અને એની પાસે ચૉકલેટ અને પીપરમીન્ટ હતી તે ચાવતી હતી. છોકરીએ ફરાકના ખીસ્સામાં હાથ નાંખીને થોડીક ચૉકલેટ અને ગોળીઓ ખહાર કાઢી લાલા સામે ધરી અને કહ્યું, 'લે. ખાવી છે!' લાલાના મ્હોંમાં પાણી છૂટવા માંડ્યું અને એણે હાથ લંખાવીને ખધી ચૉકલેટ ને ટીકડીઓ લઈ લીધી અને ચપોચપ મ્હોંમાં નાખી પૂરી કરવા લાગ્યો.

આવી રીતે જંગલી જનાવરની માફક એને ઝડપ ભેર ચૉકલેટો ચાવી જતો બેઠને પેલી છોકરી ઘોલી, 'અરે લાલા! ચૉકલેટ ચાવી નહિં જવાય પણ ધીમે ધીમે ચૂસીએ તો એની અંદરથી અવનવા સ્વાદ આવે!'

પણ લાલાએ તરત જ જવાબ આપ્યો, 'એમ આપો વખત જીભને આમતેમ ફેરવ્યા કરવાની મને ટેવ નથી. હું તો એક્ટે તડાકે ઉડાવી જવામાં માનવાવાળો છું.'

બંગલો નવો જ બંધાએલો હતો તેથી એની આસપાસ બગીચો ખરાબર બન્યો ન હતો. એ જોઈ લાલાએ પૂછ્યું, ‘અરે યશુ! તારા બંગલાની પાછળ પણ બાગ છે કે?’

યશોધરાને પોતાને ઘોલાવેલ લાડીલા યશુ નામથી ખૂબ ગમ્યું અને તેથી એ ઘોલી, ‘નારે બાઈ, જેમ આગળ ઉજ્જડ બાગ છે તેમ પાછળ પણ છે. પણ અમારો માળી ખૂબ હોંશિયાર છે તે થોડા દિવસમાં સરસ બગીચો બનાવશે પછી તું જોજે તો ખરો!’

લાલાને બગીચામાં રસ ન હતો. એનો સ્વભાવ બાંગકોડીઓ હતો એટલે એ તરત જ ઘોલી ઉઠ્યો, ‘કેમ આ શું ખોટો છે! મને સમજ પડતી નથી કે લોકો શા માટે બગીચામાં ઘાસ અને ફૂલછોડ ઉછેરે છે! જે મારો પાસે બાગ હોય તો હું એના એકેએક ઝાડને ખેદાન મેદાન કરીને રમતનું મેદાન બનાવું’

યશોધરા ચકિત નયને આખાઘોલા લાલા સામે પળવાર જોઈ રહી, અને પછી પૂછ્યું: ‘લાલા, તારે અમારા મકાનનો પાછલો બાગ જોવો છે?’

‘હા, હા, જરૂર.’ લાલાએ કહ્યું:

અને યશોધરા જ્યારે લાલને પાછલા વાડામદે લઈ ગઈ ત્યારે એના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. કારણ કે વાડામાં ચારેકોર અવ્યવસ્થાનું સામ્રાજ્ય વ્યાપેલું હતું. નકામા ખોખાઓના ગંજ ખડકેલા હતા અને તેની પાછળ સંતાકુકડી રમવાની કેવી મજા પડે એનો વિચાર આવતાં જ લાલના ચહેરા પર મુશ્કરાટ વ્યાપી ગયો. યશોધરા લાલના ચહેરા પરના ભાવો વાંચતી ઉભી હતી. તેણે તક જોઈને હવે કહ્યું : 'લાલા, તારે જ્યારે પણ રમવાનું મન થાય ત્યારે ખુશીથી અહિંયાં રમવા આવજે.'

લાલને તો ભાવતું હતું અને વૈદે કહ્યા જોવું થયું પણ પળવારને માટે એને શંકા આવી.

લાલને ખખર ન હતી કે શા માટે યશોધરા એના પર વહાલનો વરસાદ વરસાવે છે. યશોધરાને લાલનો ઉપયોગ કરવો હતો. કારણ કે પેલા જડા ભુરિયા છોકરાએ એની સાથે દોસ્તી કરવાની ના પાડી હતી તેનું એને વેર લેવું હતું. આ રીતે પોતાનું કાર્ય સાધવાને લાલનો ઉપયોગ કરવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો. એને લાલા પ્રત્યે ખાસ કાંઈ લાગણી ન હતી પણ સ્ત્રીસહજ સ્વભાવની કિનાખોરી ખાતર એક નાની ખાળામાં રહેલા ભાવે

જનમૃત થયા હતા. લાલાને સાથ શોધવાની પાછળ એની મનોવૃત્તિ પેલા ભુરિયાની આંખમાં અદેખાઈની આગ સળગાવી તેને પોતાની તરફ આકર્ષવા પૂરતી હતી.

લાલો આવી બધી આંટીઘુંટીથી સાવ અજાણ હતો. એ સાથી વિહોણો હતો એ એકજ કારણે એણે આ છોકરીની સોખત સ્વીકારી હતી.

લાલા અને યશોધરાએ એક નાનકડું જોખું લઈને થોડી ઘણી અફાળફૂટ પછી તેને હોડી જેવો ઘાટ આપ્યો અને પછી કુવારામાં તેને તરાવીને આનંદ મેળવ્યો. પછી એને ભીલકુમાર ખનવાનું મન થયું એટલે એણે થોડી કોલસાની ભુકી પાણીમાં મેળવીને મૂંઠાં પર અને હાથે પગે લગાડીને એ ભીલકુમાર ખન્યો. શહેરી યશોધરાને આવા પ્રકારની રમતોનો ખ્યાલ ન હતો એટલે એ તે હરખથી ગાંડી ગાંડી થઈ ગઈ.

ભીલકુમાર તરીકે એ જાણે જંગલનો રાજા હોય તેમ ઝાડ પર ચપળતાથી ચઢી ગયો અને ત્યાંથી એક ડાળી પરથી બીજી ડાળી પર કૂદીને યશોધરાને એણે ચક્રિત કરી નાંખી. પછી એને સરકસના રીંગ માસ્તર થવાનું મન થયું અને તે

વિચાર મનમાં આવતાં જ એણે ફેટલાંક ખોખાંઓ-
નો ફેરફાર કરી નાંખી તેમને સરકસના સિંહના
પાંજરા માફક તેણે ગોઠવી દીધાં અને પછી
હાથમાં એક સોટી લઈને રીંગ માસ્તરની જેમ
હવામાં વિંઝતો સિંહને ડરાવતો ગભરાવતો હોય
અને તેની પાસે કામ લેતો હોય તેવો આખાદ
દેખાવ કરીને એણે યશોધરાને આંજી નાંખી ! આવા
આવા દેખાવોથી યશોધરાની ખાત્રી થઈ ગઈ કે
લાલો ખરેખર ઘણો ખહાદુર છે !

‘યશુ, હું કોઈથી ખિલકુલ ડરું એવો નથી.
આખા ગામનાં છોકરાંઓનો હું સરદાર છું
સરદાર!’ છાતી ઠોકીને લાલાએ કહ્યું અને યશો-
ધરાની આંખ તરત જ ચમકી ઉઠી.

‘તે શું તું લડી પણ શકે છે?’ એણે
પૂછ્યું.

લાલો ખડખડાટ હસી પડ્યો અને બોલ્યો :
‘શું કહ્યું? લડવાનું? અને તે મારે? અરે
આવી જયને ગમે તે મારી સામે! એક ચપટી-
માં ચોળી નાખું! શું સમજ!’

‘તે શું તું દરરોજ લડે છે?’

‘શું બોલી? દરરોજ? દરરોજ શું દહાડામાં

દશવાર લાલો લડે નહિં તો એનું પેટ ચઢે!’

‘તું મારે ખાતર કોઈની સાથે લડે ખરો?’

‘હા! હા! એમાં તે શી મોટી વાત છે? ગમે તેની સાથે!’

‘તું બદ્રાયુ સાથે લડશે?’

યશોધરા પેલા ભુરિયા છોકરાનું નામ તો બજાતી ન હતી પણ એણે એનું નામ બોલતુ સાંભળ્યું હતું.

‘તે એણે તારું શું બગાડ્યું છે તે તો કહે!’

‘તે તારે શી પંચાત છે! કેમ ખીક લાગે છે!’

‘અરે ડરે તે ખીજ! આ લાલો કોઈથી ડરે નહિં! સમજ કે!’

‘ત્યારે તારે બદ્રાયુ સાથે લડવાનું છે અને તે પણ ત્રણ દિવસમાં જ. શું સમજ્યો?’

‘હા, હા. જરૂર!’

‘તું કહે છે તેમ ખરાખરનો સ્વાદ તારે બદ્રાયુને ચખાડવાનો છે! ચખાડીશ ને?’

લાલાને એકની એક વાત અનેકવાર સાંભળવાનો કે કહેવાનો ખૂબ ઠંટાળો આવતો હતો તેથી લપ ટાળવાને માટે એણે કહ્યું: ‘હવે તો મને ખૂબ મોડું થયું છે. કાલે વળી પાછો તને

મળું ત્યારે એ તારો ભદ્રાયુ કદ્રાયુ ખતાવજે
એટલે એને રખરના કુઝાની જેમ ફૂલાવીને પછી
ચપ્પટ ખનાવી દહશ !’

‘ત્યારે કાલે તું ચોક્કસ આવીશ ને?’

‘હા, ભાઈ હા.’ કહેતાં લાલાએ ખહાર દોટ
મૂકી. આ છોકરીની વિચિત્ર માગણીએ લાલાને
વિચાર કરતો કરી મૂક્યો. રમત ગમતની વિવિધ-
તાની દ્રષ્ટિએ યશોધરાનો વાડો આદર્શ હતો. એ
ખાખતની ના નહિં પણ....પણ. પેલા જડા ભુરિયા
ભદ્રાયુ સાથે ખાથંખાથા કેવી રીતે કરવી એ
વિચાર આવતાં જ એનું મ્હું પડી ગયું પણ પછી
તરત જ ‘દેખા જયગા’ એમ મન મનાવીને
એણે જમવાનું ઝટપટ પતાવી દીધું અને તરતજ
ધર ખહાર નીકળી પડ્યો.

એ વલ્લભકાકાની વાડીએ આંટો મારવાના
વિચારે તે તરફ ગયો પણ એણે નિરાશા વચ્ચે
જેયું કે હજી કોઈ ત્યાં ફરકયું નથી. એટલામાં જ
સામી ખાજુથી એણે પેલા જડા ભુરિયાને આવતો
જોયો અને સ્વાભાવિક રીતે જ એણે કહ્યું :
‘કુમ અલ્યા, તું અહિં ક્યાંથી?’

‘તેની તારે શી પંચાત છે?’ જડાએ તોરમાં

જવાબ આપ્યો.

‘પણ તારું નામ શું છે તે તો કહે?’
લાલાએ કહ્યું.

પેલાએ તરત જ જવાબ આપ્યો. ‘પહેલાં
તારું કહે પછી હું મારું કહીશ.’

‘મારું નામ તો છે લાલો. બાલ હવે તારું
નામ.’ લાલો બોલ્યો.

‘મારું નામ? મારું નામ તો છે ધનસુખ!’

પેલાએ કહ્યું અને લાલાને આ છોકરો બદ્રાચુ નથી એમ માલમ પડતાંજ એણે છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો. એને એની સાથે દોસ્તી ખાંધવામાં કશી અડચણ જેવું જણાયું નહિ અને ખાળ સ્વભાવ પ્રમાણે આપસ આપસમાં થોડીક વાતચીતની આપણે પછી એઉ જીગરજન દોસ્તો બની ગયા. પણ લાલાને ખબર ન હતી કે ધનસુખ એજ બદ્રાચુ હતો.

ધનસુખ નામથી એના પિતા એને સંબોધતા હતા પણ એના મોસાળમાં એને બદ્રાચુ કહેતા હતા એટલે એની મા એને બદ્રાચુજ કહેતી હતી. ધણીવાર એના નામ માટે એનાં માતાપિતા વચ્ચે ખેંચાખેંચ થતી. ધનસુખને પોતાને ધનસુખ નામ ગમતું અને તેથી તે પ્રમાણે એ પોતાની જાતને એાળખાવતો હતો.

અને પછી તો બન્ને મિત્રો આસપાસનાં જેટલાં જેવા લાયક સ્થળો હતાં તે બધે ફરી વળ્યા. લાલાએ પોતાની રમત ગમતનાં બધાં સ્થાનો લહેજતદાર લટકાથી સમજાવ્યાં અને આ રીતે બન્ને એક થઈ ગયા.

‘ચાલ દોસ્ત! મારે ત્યાં કુરકુરિયાં જેવા આવે.

છે?’ લાલાને આમંત્રણ આપતો ધનસુખ બોલ્યો.

લાલો પળવાર વિચારમાં પડી ગયો પણ તરત જ બોલ્યો, ‘પણ તારી પાસેના ઘરમાં બીજો કોઈ છોકરો તો રહેતો નથી ને?’

‘ના, કેમ! તેનું તારે શું છે? એ જ સાળી મુશીબત છે. જ્યાં જ્યાં નજર કરું છું ત્યાં ત્યાં બધાં મોટરાંઓ જ જણાય છે અને મને તેથી ખબર કંટાળો આવે છે. પણ તેનું શું થાય? હાં, તું મારાં કુરકુરિયાં જોવા આવે છે કે નહિં તે તો કહે. એક કાખરચીતરું કુરકુરિયુ તો એવું મજાનું છે એવું મજાનું!’ અને આગળ બોલવાના એને શબ્દો જડયા નહિં.

કુરકુરિયાં સાથે ગેલ કરવાની લાલચ લાલાને મોટી હતી પણ કદાચ પેલી અડપણી અને બટક-બોલી છોકરી એને જોઈ જાય તો! પણ શી ફિક્કર છે તેની! એ વિચારે એણે મન મનાવી લીધું અને તેથી એ તરત જ બોલ્યો, ‘હા હા, કેમ નહિં. મને તો કુરકુરિયાંનું વાઉ વાઉ ખૂબ ગમે છે.’

પણ એની અજાયબી વચ્ચે ધનસુખને બંગલે જતાં જ પેલી છોકરી એના પોતાના બાગને દરવાજે મળી. લાલાએ એની સામે જોયું ન જોયું

કર્યું કારણ કે ધનસુખે તો એ છોકરી સામે જોયા વિના જ આગળ ચાલવા માંડ્યું હતું એટલે લાલાએ પણ તેની પાછળ જ પોતાનાં પગલાં પાડવા માંડ્યાં તેટલામાં જ યશોધરા બોલી ઉઠી, ‘પેલો જય ભદ્રાયુ, હવે તો એને આજખ્યા ને? એની સાથે તું કેમ લડતો નથી?’

‘ક્યાં છે તારો ભદ્રાયુ?’ લાલાએ ચીડાઈને પૂછ્યું.

ધનસુખ તરફ આંગળી ખતાવી તરત જ એ બોલી ઉઠી. ‘કેમ દેખાતું નથી? પેલો તારી સાથે હતો તે!’

‘અરે ચાલ ચાલ છોકરી! ખીજને ખતાવજે? લાલાએ તરત જ છોકરી તરફ તિરસ્કારભરી દૃષ્ટિ નાખી કહ્યું.

‘કેમ?’

‘તે એનું નામ તો ધનસુખ છે ધનસુખ!’

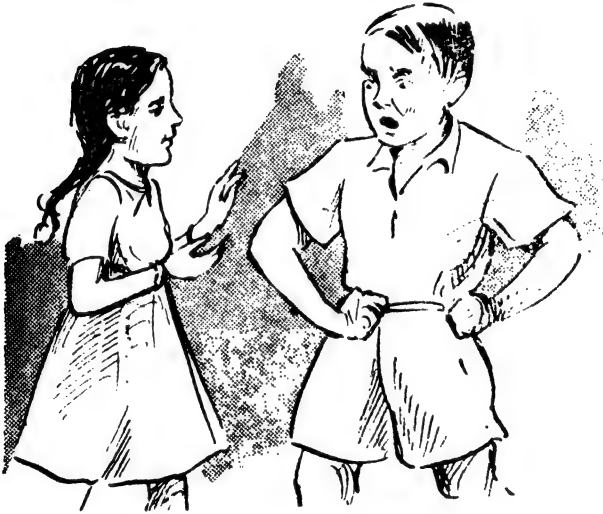
‘એ ધનસુખ હોય કે ભદ્રાયુ મારે નામની સાથે કામ નથી. તારે એની જ સાથે લડવાનું છે હું કે!’

‘શું બોલી? એની સાથે?’ લાલો બોલ્યો. તે પછી થોડે દૂર ઉભા રહીને તમારો જોતા

ધનસુખ તરફ ફરીને લાલાએ પૂછ્યું : 'તું તે બદ્રાયુ છે કે ધનસુખ ?'

'એક રીતે બદ્રાયુ પણ ખરો અને ધનસુખ પણ ખરો?' પેલો બોલ્યો.

એ સાંભળતાં જ યશોધરા પગ પછાડતી બોલી : 'લાલા! તારે એની સાથે લડવાનું છે !'

તેં મને વચન આપ્યું છે કે તું એની સાથે લડશે. હવે તું ફરી જાય તે ચાલશે નહિં. તુંજ કહેતો હતો ને કે એવા જડા-પાડાથી તું ડરતો નથી. તું ખાયલો છે ખાયલો ! તને એ જાડિયાની

ખીક લાગે છે ખીક !’

તેજને ટુંકારો લાગતાં જ તે ચમકી ઉઠે તેમ લાલો ઉત્તેજત થઈને ઘોલી ઊઠ્યો. ‘ફરીવાર ખાયલો કહ્યું તો તારી ખત્રીશી તોડી પાડીશ. સમજી ચાંપડી ! એના જેવા સાત જાડિયાથી ડડું એવો હું નથી સમજી કે !’

‘તો તો લડતો કેમ નથી ? મારી સામેજ લડને ! જ જ એકવાર નહિં પણ સાડી સત્તર વાર ખાયલો છે ખાયલો !’ યશોધરા લાલાના તરફ ક્રોધ અને આંસુ ભરી આંખે જોતી ઘોલી. લાલાના ક્રોધની પારાશીશી ઉંચે ચડી તો ગઈ પણ એવી છોકરીને મારવાથી તો એની હાંસી થશે એવો વિચાર આવતાં જ એ ત્યાંથી ફરી ગયો અને ધનસુખ તરફ જઈને ઘોલ્યો :

‘કેમ આવી જવું છે સામ સામે !’

‘બલે જેવી તારી મરજી.’ ધનસુખ ઘોલ્યો અને લાલાએ ડાખા હાથની લપડાક ધનસુખને ચોડી દીધી કે તરત જ ધનસુખે પણ પોતાની મુક્કી એવી કચકચાવીને લાલાને મારી કે લાલો રસ્તામાં ગપ્પડી પડ્યો. એ તરત જ ઉઠીને ઉભો થયો અને એણે પોતાનું માથું ધનસુખના પેટમાં

બેરથી માર્યું. પણ ધનસુખ ઉંમરે મોટા અને કૌવતમાં વધુ હતો તેથી એણે વળતો ધા એવો તો કચકચાવીને માર્યો કે લાલાની નસકોરી ફૂટી અને લોહીની ધાર થઈ. નસકોરી ફૂટતી બેઠને ધનસુખે કહ્યું: 'કેમ હજી વધુ સ્વાદ ચાખવો છે!'

'ના, ના આટલો જ ખસ છે.' લાલાએ કહ્યું.

અને પછી યશોધરા તરફ ફરીને આંખનો ઇશારો કર્યો કે હવે તો ખસ થયું ને! પણ તે ચાલી ઉઠી :

'કેમ તું તો કહેતો હતો ને કે મારી મારીને એનો તું અડદાવો કાઢી નાખશે. આ તો તેં પોતે જ મેથીપાક ખાધો! તું તો ફોદો છે ફોદો!' એમ કહી નાક ચઢાવતી એ પોતાના ખામમાં દોડી ગઈ.

'અલ્યા, પણ આ છે શું ખધું?' અત્યાર સુધી અન્નચખીમાં ગરકાવ થયેલા ધનસુખે પૂછ્યું.

'તે તો ભગવાન જાણે! હા એક વાત ખરી કે એણે મને કહેલું કે મારે ભદ્રાયુ સાથે લડવાનું છે પણ મને શું ખબર કે તું પોતે જ ભદ્રાયુ હશે.' લાલાએ ખુલાસો કર્યો

'હંઅઅઅ! હવે ખબર પડી! એ તો ભારે

ચાંપલી છોકરી છે ચાંપલી ! મને આજે સવારે કહે. મારે ત્યાં રમવા આવ. મે કહ્યું તારી સાથે તે કાણુ. રમે, એટલે એનું નાકનું ટીચકું ચઢી ગયું હતું. તે વાતનું એને વેર લેવું હશે તેથી એણે તારી દોસ્તી ખાંધી ને મારી સાથે તને લડવા મોકલ્યો હશે.' ધનસુખે ખધી વાતનો સાર કહી સંભળાવ્યો.

લાલાને તો છોકરીઓ તરફ સ્વાભાવગત તિરસ્કાર હતોજ એટલે તે આ વાત ખૂલી ગયો અને વળો પાછા ખન્ને મિત્રો ખની ગયા. પછી ધનસુખને ઘેર જઈને કુરકુરિયાં સાથે ઝેઉ જણે ખૂખ ખૂખ ગેલ કર્યાં. વળતે દિવસે પાછા મળવાનું વચન આપીને ખન્ને છુટા પડ્યા.

અને ત્યારપછી તો સવાર પડે કે લાલાને ધનસુખ વિના ચેન ન પડે. જે લાલો મોડો પડ્યો તો ધનસુખ કાગને ડાળે એની રાહ જોતો ખારીએ ડોકાતો હોય કે દરવાજે ઉભોજ હોય ! પછી ખન્ને મિત્રો વલ્લભકાકાની વાડીએ સાથેજ ઉપડતા અને વાડીમાં મુકામ કરીને રહેલા આગં-તુકોના અવનવા પ્રયોગો જોતા તેમજ લાગ મળે તેમને ચીડવવાને પણ ચૂકતા નહિં. ક્રિડામં-ડળનાં ખાળકોને આ ખન્ને જણુ રાહુને કેતુ જેવા

લાગતા અને તેથી તેઓ તેમની સામે દાંતિયાં કરતા અને મુક્કીઓ ઉગામતા.

આમ દુશ્મનાવટ વધતી જતી હતી. કો'કવાર લાગ મળે પેલા ક્રિડામંડળવાળા મજબુત છોકરાઓ લાલા ધનુને પીછો પકડતા, પણ હરણુ જેવા ચપળપગા લાલા ધનુ તેમના હાથમાં આવતા નહિં! લાલાને બેઠાએ તેવો મનગમતો સાથીદાર મળી ગયો હતો એટલે એ તાનમાં મસ્તાન જ રહેતો! પણ કેમે કરી પેલી પટપટ ઘોલતી છોકરી લાલાથી બૂલાતી ન હતી! કોણુ જાણે કેમ? તે તો એને ખપ્પર ન હતી. કદાચ યશોધરાની સુંદર કાળી ગોળ આંખો જ લાલાને ગમી ગઈ હોય! પણ યશોધરાને તો લાલા માટે જરાય ઉમળકો રહ્યો ન હતો અને તેથી તે તો જ્યારે પણ લાલાને રસ્તા પરથી પસાર થતો બેતી ત્યારે મ્હોં ફેરવીને લાલાનો મૂક તિરસ્કાર કરતી અને તેથી લાલાને લાગી આવતું!

ધનસુખને તો એ છોકરીની જરાય પડી ન હતી એટલે તે તો તદ્દન ઘેઘ્યાન જ રહેતો! લાલાના હૃદયના ઉંડા ઉંડા ભાગમાં યશોધરાના તિરસ્કારનો ખરછટ કણ ખૂખ ખૂખ ખુંચતો! અને

તેથી ક્વચિત કાંઈ અદ્ભૂત પરાક્રમ કરીને એ
છોકરીને છક્ક કરી દેવાના વિચાર એના મનમાં
હોગી આવતા !

લાલા ધનુનાં તોફાન વલ્લભકાકાની વાડીના
પરદેશીઓ માટે ધીમે ધીમે માઝા ચૂકતાં હતાં
અને તેથી છોકરાઓએ ક્રિડામંડળના સંચાલકને
તે ખદલ ફરિયાદ પણ કરી હતી. સંચાલકે
વલ્લભદાસ મારફત લાલા ધનુના માપાપનાં નામ
મેળવી તેમને ઘેર જઈને છોકરાઓ પર કાબુ
રાખવા સૂચના આપી હતી પણ બંનેના બાપે
એમને તરત જ જવાબ આપ્યો હતો :

‘ના ના, એમ તે કાંઈ બને મારા સાહેબ,
મારો છોકરો એમ જંગલીની જેમ વર્તે તે કાંઈ
માની શકાય તેમ નથી.’ કદાચ એમના બાપા-
ઓએ પણ એમના માટે આવાજ શબ્દો દ્વારા
ઉપરાણું ખેંચ્યું હશે ! પણ પછી પરિણામ રૂપે
તેમણે બંને છોકરાઓને તતડાવીને કહી દીધું
હતું કે ‘ફરીવાર ફરિયાદ આવી તો ચામડી
ફાડી નાંખીશું !’

બંને મિત્રોએ મન મનાવી લીધું હતું
કે એમની પાસે રમત ગમતોનો ક્યાં તોટો છે !

અને તે પ્રમાણે તેમણે પોતાના મનને અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાં વાળવા પ્રયાસો કર્યા, પણ તેમનાં ચંચળ મન તો તેમને વાડી તરફ જવા જ ધકેલતાં હતાં અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ એ લોકો વાડી તરફ જતા. હવે એવી રીતે લપાઈ છુપાઈને જતા કે પકડાઈ ન જવાય. વાડીમાં છીંડુ હોય ત્યાંથી કે છેવટ છીંડુ પાડીને પણ વાડીમાંની પ્રવૃત્તિઓ તરફ ચેનચાળા કરતા! લાલો કહેતો, ‘અલ્યા જો તો ખરો પેલો જાડિયા જમાદાર, મોટી ડોલ હાથમાં લઈને જાય છે!’ અને તે પણ એવડા મોટા સાદે કે પેલો સાંભળે અને ખૂબ ચિડાય.

‘અરે પણ પેલો એની સાથે જાય છે તેને તો જો. જાણે સાગનો સોટો’ ધનસુખ કોઈ લાંબા અને પાતળા છોકરા તરફ જોઈને કહેતો. આવી જ રીતે એ લોકો એક વખત વાડીના છીંડામાંથી વાડીમાં નજર ફેંકતા હતા ત્યારની આ વાત છે! તે દિવસે ક્રિડામંડળે ક્રિકેટ મેચનો અંદરો અંદર કાર્યક્રમ ગોઠવ્યો હતો. આજે તો ચુપચાપ એ લોકો ન જાણે તેમ જોયા કરવું અને પકડાવું નહિ એવા નિશ્ચય સાથે બંને ત્યાં આવ્યા હતા

કારણ કે એમના વડીલોએ એમને સખ્ત તાકીદ આપી હતી ‘વાડી પાસે જ તમે ફરકયા છો તે તમારાં હાડકાં પાંસળાં ઢીલાં કરી નાંખીશું.’

એટલે છીંડા પાસે આવતાં લાલાએ ધનુને કહ્યું હતું: ‘આપણાં માખાપોએ તો આપણને વાડી પાસે ફરકવાની મના કરી છે, કાંઈ છીંડા પાસે નહિં, માટે આપણે કાંઈ ગુનો કરતા નથી.’

અને ધનસુએ તરત જ જવાબ આપ્યો હતો કે: ‘કદાચ કોઈ જોઈ જશે તો દોડીને દસખાર પમલાં દૂર ચાલ્યા જઈશું એટલે વાડીની પાસે તો નહિ ગણાય ને!’ અને પછી કહ્યું હતું: ‘હા પણ દોસ્ત! આજે તો છાનાછપના રહેવાનું છે.’

‘હા, હા. તે તો જોવો વખત તેવી વાત.’ લાલાએ કહ્યું હતું.

વાડીમાંના છોકરાઓ તેમને ન જુએ પણ તેઓ તેમને બધાને જોઈ શકે એમ બંને ઉભા હતા. થોડીવારમાં જ આમ ચોરીછુપીથી જોવાનું એમને રૂચ્યું નહિ એટલે તેઓ દરવાજા પાસે આવી તેના ઉપર ચઢીને અંદર ડોકિયાં કરવા લાગ્યા. એટલામાં જ પેટ્રો મઠ કાલવાળો જાડિયો દેખાયો અને લાલાની લુલીબાઈ સળવળી.

‘એ જો તો ખરો પેલો જાડિયો જાય!’

એટલામાં જ ધનુ ધધડી ઉઠ્યો ‘એઈ લાલા!
પેલો લંબુસ તો જો. જાણે ખેતરનું ઉંધું ખોડિખાંડ!’

આ બન્ને ટીકાઓ એવડા ઉંચા સ્વરે બોલાઈ
હતી કે પેલાઓ સાંભળી શકે. તેમણે તે
સાંભળતાં જ પાછું ફરીને જોયું પણ બેને બે ચાર
આંખ ભેગી થાય ન થાય ત્યાં તો લાલા ધનુની
જોડી છપાંચ ગણી ગઈ. પણ થોડીવાર પછી
યથાસ્થાને હાજર થઈ ગઈ અને ટીકાઓ શરૂ
કરી દીધી, ‘જો તો ખરો પેલો. જાણે ખેતરનો
ચાડિયો!.....અરે પેલો તો જાણે માખણનો મોટો
પીંડો!.....અરે પેલા ચક્રમ ચશ્મેલને તો જો!.....
આ લોકો શું ક્રિકેટ રમવાના હતા!.....જાડિયાના
પેટમાં એકાદ બૉલ વાગ્યો કે એના તો બારજ
વાગી જવાના!.....અને ચશ્મેલને કોઈ ચસચસાવી-
ને બૉલ મારે તો એનાં ચશ્માંના ફૂરચે ફૂરચા
ઊડી જવાના!.....અરે પેલા પાકા ટામેટા જેવા
પહોળા લાલ નાકવાળાને તો જો!.....અરે પેલા
વદ્દલેંડ કરતા લંગડાને તો જો! એ શું એમ્પાય-
રીંગ કરવાનો હતો!.....હુંઅઅઅ! પેલાને કુંવા
સર્જેંડ બૉલ વાગ્યો! એનો ટાંઠિયો જ તૂટી ગયો

અને તમ્મર ખાઈને પડ્યો !....’

આ પ્રમાણે અનેક ટીકાઓનો એમનો ધોષ વરસતો જતો હતો. એ લોકો એટલા બધા તાનમાં આવી ગયા હતા કે પછી તો બેરથી મોટી યૂમેઠ પાડીને રમનારાઓને ચીડવવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા : ‘એઈ સરકસના ઊંટો ! એ વાનરસેના ઠૂપ ઠૂપ !.... એ લાંબટાંગ અહિં આવ ! એ જાડિયા, ચાલ ગુલાંટ ખા !’

ક્રિકેટની રમતગમતમાં જ્યારે જ્યારે કાંઈ બૂલચૂક થતી : જેવી કે કોઈના હાથમાંથી કુંચ છટકી જતો કે કોઈ છોકરો દોડતાં રન-આઉટ થતો કે કોઈ છોકરો બૉલ પાછળ દોડતો ત્યારે ત્યારે એમની ટીકા અત્યંત તિવ્ર અને કટુ બની જતી. એકવાર ખુદ ક્રેક્ટનના હાથમાંથી બૉલ છટકી ગયો એટલે એમણે બેરથી યૂમ મારી, ‘એઈ ! પહેલાં મરઘાં પકડતાં શીખ ! પછી બૉલ પકડવા જ !’

આવા તીખા અને તમતમતા વાગ્યાણુની પરાકાષ્ટાના પરિણામરૂપે રમનારાઓએ એકબીજાને ઈશારા કરીને નકકી કરી લીધું કે રમત પૂરી થાય કે તરત જ આ બંને બબુચકોને પકડી ને આપાહ

મેથીપાક ચખાડીને ચપ્પટ રોટલા જવા બનાવી દેવા! અને તેથી તેમણે વ્યવસ્થિત રીતે લાલા ધનુને પકડવાની તક ઝડપી લીધી અને દરવાજા તરફ દોડી ગયા. તેમાંના લંબુસે પોતાનો હાથ લાંબો કરીને લાલાને ખેંચી પાડ્યો.

ધનસુખ કૂદીને નાસી જવા ગયો ત્યાં એકાદ એ જણે આવીને એને પકડી પાડ્યો. પછી તો બન્ને મિત્રો અનેક છોકરાઓની વચ્ચે ફાવે તેમ ગડદા પાટુ મારવા લાગ્યા અને ધા ઝીલવા લાગ્યા!

પણ બેની સામે બાવીશ ઝુઝતા હોય ત્યાં એમનું શું ગજું! એટલે તેમણે સારી પેઠે માર ખાધો. એવામાં તક જોઈ લાલો સરકી ગયો અને ધનુએ પણ ધમપછાડા કરીને લાલાની પાછળ છપાંચ ગણ્યા. આછુ પાછું જોયા વિના જ બન્ને મિત્રો એકમેકની પાછળ દોડવા લાગ્યા પણ એટલામાં તો ઉરકેરાએલું ટોણું પાછળ ધસી આવ્યું. ધનુના જડા શરીરે એના પગની ઝડપને દગો દીધો અને એ ઝડપાઈ ગયો. પછી તો બધાએ પોત પોતાની રીતે એમનો ગુસ્સો ધનુપર ઠાલવ્યો. પરિણામે અનેક ઠેકાણે ધનુને ઢીમાં થયાં. ફટલેક ઠેકાણે તો ચામડી પણ છોલાઈ ગઈ અને લોહી નીકળવા માંડ્યું.

એ લોથપોથ થઈને નીચે પડ્યો એટલે બધાને લાગ્યું કે ન કરે નારાયણ ને એ મરી જાય તો શું થાય? એ વિચાર આવતાં જ એ લોકો ધનુને ત્યાં જ પડતો મૂકીને પાછા વળી ગયા.

ધણે દૂર દોડી ગયા પછી લાલાએ પાછળ નજર કરી તો એણે પોતાના મિત્રને જોયો નહિં એટલે એ પાછો વળ્યો. એણે ધનુને જમીન પર લાંબાછટ લોહીલુહાણુ થયેલો જોયો એટલે તરત જ પોતાનો ટેકો આપી ઉઠાડ્યો અને એને ગામ તરફ દોરવા લાગ્યો.

ધનસુખના કપાળે એક મોટું ઠીમણું થયું હતું. એના ગાલપર નહોરના ઉઝરડા પડ્યા હતા. નાકની નસકોરી ફૂટી હતી તે હજી પુરી બંધ થઈ ન હતી. ગડદાપાટુથી એની કમર પણ ઘેવડ વળી ગઈ હતી, તેમાં અધુરામાં પૂરું કોઈએ એના પગમાં પણ કચકચાવીને સપાટો માર્યો હતો એટલે એ લંગડાતો લંગડાતો ધીમે ધીમે લાલાને ટેકે ચાલતો હતો. આમ ધનસુખને અનેક ઠેકાણે ધાયલ થયેલો જોઈને લાલાના મનમાં એક વિચાર આવ્યો અને એણે પૂછ્યું, ‘ધનુ, દોસ્ત! આજે તારે ઘેર તને તારા બાપા ખૂબ જ વઢશે ખરું કે નહિં?’

‘અને તને પણ કોઈ છોડશે નહિં. સમજ્યો કે!
તારાં કપડાં ફાટી ગયાં છે અને શરીરે ઉઝરડા
પડ્યા છે!’ ધનુએ કહ્યું.

‘પણ આપણે ઘેર એમ કહેવું નહિં કે આપણે
વાડીએ ગયા હતા. માખાપને એમ કહ્યું કે આપણા
પર ખૂબ પીસ્તાળ પડશે.’ લાલાએ સૂચવ્યું.

‘ત્યારે શું કહીશું?’ ધનસુએ પૂછ્યું.

‘તે એમ કહીશું કે રસ્તે આવતાં અમથા-
રામનો આખલો મળ્યો તેણે અમને ખૂબ રખડાવ્યા.’
લાલાએ હાજરજવાખ આગળ કર્યો.

‘શું કહ્યું? અમથારામ હમણાં તો આખલાને
આખો વખત બાંધી રાખે છે એટલે એ વાત તો
કોઈ જ ન માને!’ ધનસુએ કહ્યું.

‘ત્યારે એમ કહીશું કે ભેખડ પર ઉભા હતા
તે ત્યાંથી ભેખડ ધરસી પડી એટલે પછડાટ લાગી
અને ધાયલ થયા.’ લાલાએ કહ્યું.

‘પણ ભેખડે જવાની તો મના કરી છે તેનું
શું?’ ધનુએ કહ્યું.

‘તો તો દોસ્ત,’ માથું ખંજવાળતાં લાલો
આલ્યો ‘આપણે એમ કહીશું કે અમે ખન્નેએ
મારામારી કરી અને તેથી ધાયલ થયા!’

પણ ધનસુખને આ વાત ખિલકુલ જયી નહિં કારણ કે એના જેવા તાકાતવાન છોકરાને લાલ જોવો નાનો છોકરો આટલા બધા ધા કરી જાય તે તે પછી એના તરફ ધરના અને બહારના બધા જ તિરસ્કાર કરીને કહે કે 'ફટ ખાયલા! આટલા નાના છોકરાએ તારી આવી રેવડી દાણાદાણુ કરી મૂકીને!' અને તેથી એ તરત જ બોલી ઉઠ્યો:

'તારે તો એકલી આંખો જ સુઝી ગઈ લાગે છે અને બાકી બીજે બધે તો બાલી ઉઝરડા પડ્યા છે જ્યારે મારા શરીર પર તો ખૂબ ખૂબ નિશાનીઓ છે તેનું શું? હા, મારે બદલે તું મારા કરતાં વધુ ધાયલ થયો હોત તો તો તારા કલ્પા પ્રમાણે ઘેર કહેત!'

'હા દોસ્ત! તારી વાત તો તદ્દન ખરી છે પણ બીજું શું બહાનું કઢાય એવું છે? ઘેરથી તો અનેકવાર વાડી પાસે ફરકવાની સુધ્ધાં સખત મનાઈ કરી છે તેનું શું?' બાલાએ કહ્યું.

પણ ધનસુખનું મન, આમ એના કરતાં ઘણા નાના અને એછા તાકાતવાન છોકરાના હાથનો સ્વાદ ચાખ્યાનું કહેવા માનતું ન હતું અને તેથી પડી ગયેલે સાદે એ બોલ્યો: 'બાઈ,

તારે માટે તો આ વાત ઠીક છે! પણ હવે ખીજે શો ઉપાય છે! ખીજ કોઈ બહાના કરતાં તારું કહેલું બહાનું જ ઠીક લાગે છે. પણ દોસ્ત! હવે તો આજથી જ સોગન ખાઉં છું કે કદી એ જંગલી જનાવરોની સામે પણ હું નજર કરીશ નહિ. તું કરીશ ખરો?’

‘ના રે બાપ! મારા ક્યાં ભોગ લાગે કે હું તેમના પડછાયે પણ હવે ચડું!’ લાલો બોલ્યો.

આમ લાલાના કહેવા પ્રમાણે જ ધનસુખ કપૂલ થયો તેથી એનું હૈયું આનંદથી ડાલી ઉઠ્યું કારણ કે એને માટે તો આ વાત ગૌરવ પૂર્ણ હતી અને જો પેલી છોકરી હવે મળે તો એને પણ બેધડક કહી શકાય કે કેમ બેયું ને! કેવો રોટલો વાળી દીધો છે!

આવો વિચાર એના મનમાં આવતાં જ એના ચહેરા પર પણ મુશ્કરાટ વ્યાપી ગયો. એકવાર એ છોકરીને ખાત્રી કરી અપાય કે ધનસુખ જેવાને પણ એ છક્કડ ખવરાવી શકે છે! પછી તો એ છોકરીના વાડામાં રમવાની એને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા! આમ એના વિચારો ક્યાંથી જઈને વિરમ્યા હોત!

પણ હવે તો ધર પાસે ને પાસે આવતું હતું

અને એ ધનસુખને ટેકો દઈને દોરતો ચાલતો હતો. ત્યાંજ એની અને યશોધરાની નજર ભેગી થઈ. યશોધરા પોતાના બંગલાની ખારીમાં ઊભી ઊભી બહાર નજર કરતી હતી. સ્તબ્ધ બનીને એ બન્નેના હાલ હવાલ ભેંધ રહી ! એના આશ્ચર્યનો પાર ન હતો ! કારણ કે બન્ને મિત્રોના એવા હાલ હતા કે ન પૂછો વાત !

પેલો જડો ભદ્રાયુ તો ખરાખરનો રગડાયો દેખાતો હતો ! ધનસુખ નીચી નજરે ચાલતો હતો એટલે એને આ તારામૈત્રકની ગતાગમ ન હતી, પણ લાલો આવી આણુમોલ તક જતી કરે એવો મૂર્ખ ન હતો. એણે યશોધરાની આંખમાં આંખ રોપીને ઈશારાદ્વારા સમજાવ્યું કે ભેયુંને કેવા કર્યા છે આ તારું અપમાન કરનારના હાલ !

પણ આ શું ? પેલી છોકરી એના તરફ માનની દ્રષ્ટિએ ભેવાને બદલે એના તરફ તિરસ્કારની દ્રષ્ટિ ફેંકીને કેમ અંદર ચાલી ગઈ અને ખારી કેમ બંધ કરી દીધી ? લાલોને મન એ એક મહાન ક્રોધો થઈ પડ્યો.

ધનસુખને એને બંગલે પહોંચાડી તરત જ લાલો યશોધરાના બંગલા તરફ વળ્યો. જે કે

લાલાએ વિવેક તો કરી જોયો કે ‘દોસ્ત ! તું કહે તો હું તારી સાથે અંદર આવું !’

પણ ધનસુખે તરત જ જવાખ આપ્યો, ‘ના રે બાઈ ! તને વળી અંદર આવેલો જુએ તો એ લોકો નકામી ધમાલ કરી ચૂકે અને કદાચ તને પણ મેથીપાક જમાડે !’ એટલે લાલો ઘડકતે હૈયે યશોધરાના ખંગલા તરફ ડગલાં ભરી રહ્યો હતો ત્યાં ખંગલાને દરવાજે જ એને યશોધરા ભેટી ગઈ. ખિલકુલ ઉમળકા વિના ઠંડે કલેજે તિરસ્કાર-ભર્યા અવાજે એણે પૂછ્યું :

‘કેમ શું પરાક્રમ કર્યું ?’

‘તું કહેતી હતી તે ! ખીજું શું હોય વળી ! મેં તને નહોતું કહ્યું કે ગમે તેવા અખાડાખાજ પહેલવાનને પણ પછાડીને તેનાં હાડકાં પાંસળાં ઢીલાં કરી નાખું એવો છું ! જોયાને તારા ભદ્રાયુના હાલ !’ એ છાતી કાઢતો બોલ્યો.

‘શું કહ્યું ? તે તું આટલો ખધો કુર થઈ શકે છે ! ઓ મારી મા !’ યશોધરા તિરસ્કારની સિસકારી મારતી બોલી ઊઠી.

અને તેને ન સમજતાં લાલાએ ખમા ચઢાવી કહ્યું : ‘હા, હા. મારા વિના ખીજે કોણ આવું

પરાક્રમ કરી શકે તે ખતાવ તો ખરી!' અને પછી
 ધીમે રહીને ઉમેયું, 'ખીજ કોઈના આના જેવા
 હાલહવાલ કરવા હોય તો મને કહેજે કે તરતજ
 તેની ખખર લઈ નાખીશ.

‘પહેલીવાર આપણે મળ્યા હતા ત્યારે મેં
 બદ્રાયુ પર મારો હાથ અજમાવ્યો ન હતો. એ તો
 જરા ચોખ્ખો ચાંપી જેવો હતો. શું સમજી! અને
 માપ માપી લીધું હતું કે વખત આવે જેઠ લેવાશે
 અને તે પ્રમાણે તેં જેયું તેમ મેં તને આપેલું
 વચન ખરાખર પાળ્યું છે! એ મારા કરતાં બલેને
 મોટો છે અને વધારે તાકાતવાન છે પણ જેયુંને
 કેવી એની કેં કેં યોલાવી દીધી!’

આમ એ આગળ ક્યાંય સુધી યોલ્યે જત
 પણ એટલામાં યશોધરાની આંખ જેતાં જ એ
 સમજી ગયો કે આ વાત યશોધરાને ગમતી નથી.
 એની આંખમાં વખાણને બદલે ભારોભાર ધિક્કાર
 ભરેલો છે એટલે એણે વાત પાછી વાળવાને પ્રયાસ
 તો કરી જેવો પણ હવે ખૂબ મોડું થયું હતું,
 કારણ કે યશોધરા હીખકા ખાતી ખાતી યોલતી
 હતી, ‘અરે દુષ્ટ લાલા! આ તેં શું કર્યું! તું
 ખરેખર જંગલી જનવર છે જનવર! હું....હું

તને ખૂબ ઘિક્કારું છું. મને તારું કાળું મોં ફરી-
થી ન દેખાડીશ.’

એમ કહી એ પાછું ફરીને ઝડપથી પોતાના
ખંભલામાં પેસી ગઈ, અને લાલો ! પોતાની બહા-
દુરીનાં બચ્ચાં ન સાંભળતાં ઘિક્કારબરી વાણી
સાંભળી ઢીલે-તદ્દન ઢીલે પગલે ઘર તરફ પગ
લંબાવતો બલકે ઘસડાવતો ચાલ્યો ગયો !

જાદુનો ખેલ

લાલો કાંઈ ને કાંઈ નવીન ન કરે તો તે લાલો શાનો! લાલાના જે જે મિત્રો રજાઓમાં મોજ માણવા મયા હતા તે બધા પાછા આવી મયા હતા અને પહેલાંના પ્રમાણે અવનવી રમતો ચાલતી હતી.

એક વખત ગામમાં એક વાદીગર આવ્યો હતો અને તેણે જાદુના અનેક ખેલ કરી ખતાવ્યા હતા. સાથે સાથે સાપ અને નોળિયાની લડાઈ પણ ખતાવીને એણે બાળકોનાં મન જીતી લીધાં હતાં. લાલાને અને એના ગોઠિયાએને આ વાત મનમાં રમી મઠ હતી. પોતે પણ વાદીગરની જેમ

એલ કરી ખતાવે એવો એને વિચાર પણ આવ્યો હતો અને ધીમેધીમે એ વિચારનું બી વિકસતું જતું હતું. ઉનાળો પૂરો થયો હતો અને ચોમાસાની શરૂઆત હતી. શાળામાં નવા વર્ગો શરૂ થયા હતા એટલે હમણાં ઝાઝી લમણાંઝીક કરવાની જરૂર ન હતી.

લાલાનો વાડો વિશાળ હતો. લાલાની બાએ એક મોટી કાચની ખરણી વાડામાં સાફ કરવા માટે મૂકી હતી અને પછી બીજા કામમાં પડી જવાથી એ સાફ કરવાનું ભૂલી ગઈ હતી. ચોમાસુ બેઠું હતું અને તેથી સાપનાં દર પૂરાઈ ગયાં હતાં એટલે કે ગમે તે કારણે એક નાનકડું સાપોલિયું પેલી ખરણીમાં પેસી ગયું હતું અને તદ્દન નચિંત મને ત્યાં આરામ કરતું પડ્યું હતું.

લાલાને ટેવ હતી કે સવારના પહોરમાં વાડાના ખૂણાખાંચા ખોળી જોવા. તે પ્રમાણે એ આંટા મારતો હતો ત્યાં એણે ખરણીમાં સાપોલિયાને નિદ્રાવશ જોયું. થોડીવાર તો એ કૌતુકભરી નજરે નિહાળી રહ્યો પણ અંદરનું સાપોલિયું તો નિશ્ચિત રીતે પડ્યું હતું. લાલો ધીમે પગલે ત્યાં ગયો અને ત્યાં જતાં જ એને પોતાના વાદીગરના

ખેલના વિચારનું સ્મરણ થયું એટલે એ હર્ષથી નાચી ઊઠ્યો. એણે સમય ન ગુમાવતાં વૃત્તજ ખરણીનું ઢાંકણ સર્જીડ વાસી દીધું અને તેના પર કપડાંનું એક ચીથડું ચૂકી ને તેની આસપાસ દોરા બાંધી દીધી. ખરણીને દૂરના એક ખૂણામાં સંતાડી આવ્યો જેથી તે કોઈની નજરે પડે નહિ. પછી એ વહેલો વહેલો નાહી ઘોઘને પરવારી ગયો અને પોતાના મિત્રોને મળ્યો ત્યારે એણે પ્રાતઃકાળના પરાક્રમ વિષે વાત કરી અને અપોરના જાહુને ખેત્ર કરવાનો પોતાનો નિશ્ચય કહી બતાવ્યો.

લાલાના ઘરનો ચોક ખેલના સ્થાન તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યો. લાલાના ઘરનાં બધાં આજે બહાર કોઈ સગાને ત્યાં મળવા જવાનાં હતાં અને સાંજ સુધી પાછાં ફરનાર ન હતાં.

લાલાને ઘેર છોડીને જવાનું એની બાને ગમતું ન હતું પણ લાલાના મોટાભાઈએ સ્પષ્ટ કહી દીધું હતું કે લાલો જે એમની સાથે આવશે તો વિવાહની વરસી કરી નાખશે.

અને વાત પણ એવીજ નાજુક હતી કારણ કે લાલાના મોટાભાઈના જે કન્યા સાથે વિવાહ થવાની વાત ચાલતી હતી તેને જોવાને માટે બધાં જવાનાં

હતાં એટલે લાલાને જરૂરી સૂચના અને ધમકી આપીને બધાં ગયાં હતાં.

લાલાના મિત્રોએ ખેલનો કાર્યક્રમ ખાલજગત સમક્ષ જાહેર કરી દીધો હતો અને 'એક પૈસામાં જાડુનો ખેલ' એમ જોર શોરથી પ્રચાર કર્યો હતો.

આમ હોવાથી બપોરના ખારેક વાગતા સુધીમાં વીસ પચીસ છોકરા છોકરી એકઠાં થઈ ગયાં હતાં.

લાલાએ પોતાના મિત્રોને કામગીરી સોંપી દીધી હતી. લાલો પોતે ખેલ કરનાર હતો એટલે એણે પીપુડી વગાડવાને માટે પુષ્પાને કહી દીધું હતું પણ ઢોલકું ક્યાંથી કાઢવું એ એક પંચાત હતી. લાલાના કૃળદ્રુપ ભેજાએ તરત જ એનો પણ ધક્કાજ શોધી કાઢ્યો. એના વાડામાં એક નકામો જૂનો ગ્યાસતેલનો ડબ્બો પડ્યો હતો તેને ઢોલ તરીકે વગાડવાનું કામ એણે ધનુને સોંપ્યું.

લાલાએ પોતે સૌ પહેલું પૈસો પૈસો ઉઘરાવી લેવાનું કામ કર્યું. એવા કામમાં ઢીલ રાખવી સારી નહિં. ફેટલાક છોકરાઓએ વાંધો લીધો અને બોલી ઉઠ્યા 'પણ મદારી તો પહેલાં ખેલ બતાવે છે અને પછી પૈસા ઉઘરાવે છે!'

'હંઅઅઅ! એટલે તમારે મદારીનો ખેલ

જેવી રીતે મક્ત જુઓ છો અને એ પૈસા ઉધરાવે ત્યારે છટકી જવ છો તે રીતે મને પણ ખનાવી જવો છે કેમ? એ વાત નહિં બનશે. જેને ખેલ જોવો હોય તેણે પૈસો પહેલો જ આપવો પડશે. શું સમજ્યા?’ એણે એવી કરડી નજર નાંખી કે બધાએ ચપોચપ પૈસા કાઢી આપ્યા.

અને પછી ખેલ શરૂ થયો. લાલાએ લાકડાની એક સળી લઈને લાંબુ પહોળું ચક્કર દોર્યું અને પછી કેમ જાણે નજરબંદી કરતો ન હોય તેમ કુંડાળામાં ઉભો રહીને બધાની સામે જોઈ રહ્યો અને પછી બોલ્યો: ‘અરે પુષ્પા! વગાડ તારી પીપુડી.’ અને ‘પુંઉપુ’ પીપુડી વાગવા લાગી.

‘એઈ ધનુ! તું બાધા જોવો કેમ બેસી રહ્યો છો? વગાડવા માંડ તારું ઢોલકું.’ ધનુ તરફ ફરીને એણે આજ્ઞા કરી.

ઢમઢમ ઢોલકું વાગવા માંડ્યું એટલે લાલો બોલ્યો: ‘વગાડો છોકરાંઓ બધા એકી સાથે તાળી.’

અને તાળીઓનો ગડગડાટ થયો, પણ તે જોઈએ તેવો ન હતો તેથી લાલો તેમની તરફ આંખો કાઢતો બોલ્યો: ‘એમ તાબડા શાને પાડો છો! વગાડો જોરથી તાળી. જે નહિં વગાડે તેને તેના

આપના સમ !’

અને તરત જ તાળીઓનો ગડગડાટ ગાજી ઉઠ્યો. બધા એકીટશે લાલો શો ખેલ કરે છે તે જોવાને

ઉત્સુક બનીને જોતી ગયા એટલે લાલાએ ગોકુળ આઠમના મેળામાંથી આણેલું એક રમકડું કાથળી-માંથી બહાર કાઢ્યું અને તેને ચાવી આપી ને જમીન પર મૂકી દીધું. રમકડું વાંદરાનું હતું અને તે વાંદરો ધીમે ધીમે ફૂદકા મારતો હતો અને ડોકું હલાવતો હતો. આમ થોડીવાર ફૂદકા મારીને ચાવી પૂરી થતાં વાંદરો જોતી ગયો. ચાવી રીતનું રમકડું જોવાની ગામના છોકરાઓને મન નવાઈ હતી તેથી બધા રાજી રાજી થઈ ગયા અને કિક્કિ-ચારીઓ પાડવા મંડ્યા.

‘હવે બસ કરો. જુઓ હવે અંગ કસરતના

ખેલ.' લાલાએ કહ્યું.

અને પછી ઊંધી છતી આડીઅવળી કેટલીક ગુલાંટો ખાઈને એણે બધાનું મનરંજન કર્યું.

‘પણ અલ્યા! કાંઈ જાદુનો ખેલ તો ખતાવ.’
કેટલાક છોકરાઓ બોલી ઉઠ્યા.

‘થાય છે, તેજ થાય છે. ચાલ એ યશોધરા!
અહિં આવ તો!’ લાલાએ આજ્ઞા કરી પણ
યશોધરાનું નાકનું ટીચકું હજી ચડેલું હતું તેથી
તે ન આવી, એટલે લાલો હાથમાં કાંઈક સંતાડીને
તેના પર રૂમાલ ઢાંકીને તેની પાસે ગયો અને
બોલ્યો : ‘છોકરાઓ! વગાડો બધા બેરથી તાળી.
આ છોકરીના નાકમાંથી જૂઓ શું નીકળે છે?’

અને જેવી છોકરાઓએ તાળીઓ પાડી કે
કે તરતજ હાથમાં દબાવેલ રખખરનો સાપ એણે
યશોધરાના નાક પાસે છોડી દીધો. છોડતાં વાર જ
એ રખખરનો સાપ વાંકોચુકે થઈને યશોધરાના
પગ પાસે પડ્યો અને એ ચીસ પાડી ઊઠી અને
ત્યાંથી ભાગી ગઈ. એ ભાગી જતાં જ બધાએ
એની દુરિયો બોલાવી.

‘હવે છેલ્લો ખેલ.’ લાલો બોલ્યો અને પછી
એણે ઢાલકું અને પીપુડી બેરથી વગાડવાનું

ધંધારાદ્વારા સૂચન કર્યું. તેમ થતાં જ કુંડાળા વચ્ચે ઉભા રહીને કાંધક મંત્રોચ્ચાર કરતો હોય તેવો દેખાવ એણે કર્યો અને પછી ખરણીના ઉપર જે રૂમાલ ઢાંક્યો હતો તે ઉપાડી લીધો. બધા સ્તબ્ધ થઈને નિહાળી રહ્યા કારણ કે હવે સાપોલિયું પોતાની ઊંઘમાંથી જગૃત થયું હતું અને ખરણીમાં આમતેમ ગુંચળાં વળતું હતું. આવો તદ્દન નવા પ્રકારનો ખેલ જોવાનો કદી મળ્યો ન હતો એટલે બધાએ એકી સાથે કુંડાળામાં ધસારો કર્યો અને સૌ કોઈ લાલાને વિંટળાઈ વળ્યા અને ડોકિયાં કરી કરીને ખરણીમાંનાં સાપોલિયાની દોડાદોડ જોવા લાગ્યા. એટલામાં જ લાલાના ધરના બધા આવી પહોંચ્યા. તેમણે ગામના બધા છોકરાઓને પોતાને આંગણે એકઠા થયેલા જોયા એટલે લાલાની બાને ધ્રારકો પડ્યો કે નક્કી લાલાએ કાંધ ને કાંધ નવું પરાક્રમ કર્યું હશે !

‘અરે મરી ગયારે બાપલિયા !’ ટાળામાંથી એક છોકરાએ ચીસ પાડી, કારણ કે લાલાનાં મા બાપ સાથે એની બા પણ હતી અને તેણે પોતાના ચિરંજીવને જોતાં જ એની કાનપટ્ટી આમળવા માંડી હતી.

આ રીતે ભંગાણુ પડવું શરૂ થયું અને બધાં
 છાકરાંઓ રકુચકર થઈને નાસી ગયાં પણ અણુ-

નમ યોદ્ધાઓની જેમ લાલો, ધતુ અને મતુ તો
 પોતાના સ્થાનેજ બેસી રહ્યા.

‘વાહ રે આ તારો દીકરો તો કાંઈ ખેલ કરતો લાગે છે ને!’ કહેતા લાલાના બાપ દંડુકો ઠોકતા આમળ વધ્યા.

લાલાની બાને લાગ્યું કે નક્કી આજે લાલાનાં સો વરસ પૂરાં થઈ જવાનાં, એટલે એ દોડીને વચમાં ઉભી રહી. ત્યાં એની નજરે પોતાની ગંધ કાલવાળી ખરણીમાં જીવતું જમતું સાપોલિયું જોયું અને એણે ચીસ પાડી. ‘આ મારી મા રે! આ તો સાપ છે સાપ! લાલા! અહિં આવતો રહે!’

પણ લાલાનું તો એ પરાક્રમ હતું તેથી એ તો હસતો હસતો બોલ્યો: ‘બા, એમાં બીજું છે શાની! એ તો મેંજ એને ખરણીમાં કેદ કર્યું છે કેદ! હું એને પાળીશ અને એની પાસે ખેલ કરાવીશ. સમજ બા!’

‘વાહ મેરે એટ્ટે!’ લાલાના બાપ બોલી ઉઠ્યા અને એમણે લાલાની પીઠ થાપડી. પછી એની પાસેથી ખરણી લઈ લીધી અને વાડામાં લઈ જઈને કલાકો થયા પિંજરમાં પૂરાએલા સાપોલિયાને છોડી દીધું અને તે પળવારમાં તો ક્યાંય અદ્રશ્ય બની ગયું!

લાલાનો સમાજવાદ

સવારના પહોરનો વખત હતો. લાલો આજે તદ્દન નિરાશ થઈને પરસાળમાં બેઠો હતો. ત્યાં એને એન પડ્યું નહિં એટલે એટલા પર પડેલી આરામ ખુરસીમાં જઈને એણે લંબાવ્યું. એને પોતાની આસપાસનું જરાય બાન ન હતું એવો એ પોતાની ચિંતામાં ડૂબી ગયો હતો. કવચિત્ત એની નજર પિંજરામાં પૂરેલા પોપટ પ્રતિ ઠરતી પરંતુ તરતજ પાછો એ શૂન્યમનસ્ક બની જતો.

એવડો મોટો તે શો વજાપાત એના પર વિત્યો હશે? ચાલો આપણે તપાસ કરીએ. હુંઅઅઅ! હવે તો લાલો પ્રાથમિક શાળામાંથી માધ્યમિક

શાળામાં ગયો હતો અને માધ્યમિક શાળામાં વિદ્યાર્થીની પ્રગતિપોથી (Register) રાખવાનું ફરિયાદ હતું.

ગુજરાતી શાળામાં ઠીક સ્વતંત્રતા એણે ભોગવી હતી. એની વિરૂદ્ધ શિક્ષકો તરફથી કર્વાયત્ ફરિયાદ સિવાય વધુ સૂચન એનાં માતા પિતાને મળતું ન હતું પરંતુ આ પ્રગતિપોથી તો દર મહિને વર્ગશિક્ષક ભરીને વાલીની સહી માટે આપતા અને વાલીની સહી ન લાવે તો શિક્ષા કરતા. લાલને આ એક પ્રકારની લપ લાગતી હતી પણ એ નિરૂપાય હતો.

એના વર્ગશિક્ષકને એના પ્રતિ એવો પૂર્વગ્રહ બંધાઈ ગયો હતો કે જરા પણ તોફાન મસ્તી થાય કે તરતજ એમની નજર લાલા પર ઠરતી! શરૂઆતમાં તો લાલો મુંઝાયો પણ જ્યારે એણે જ્ઞેયું કે પોતે તોફાન કરે કે ન કરે છતાં એના પર જ આરોપ આવીને પડે છે ત્યારે એણે જાણીબુઝીને તોફાનીવૃત્તિ દાખવવા માંડી અને પરિણામે શિક્ષક પણ વધુ કડક થતા ગયા. દર મહિને કાંઈ ને કાંઈ એવું પ્રગતિપોથીમાં લખતા કે લાલાના બાપ એના માથે પીસ્તાળ પાડતા!

ગઈ કાલે પણ એવું જ બન્યું હતું અને તેથી લાલાના પિતા ખૂબ ગુસ્સે થઈ ગયા હતા. લાલાને એમણે સખ્ત આજ્ઞા કરી હતી કે એણે ધરમાંથી બિલકુલ બહાર જવું નહિ અને ધરમાં જ બેસીને અભ્યાસપાઠ તૈયાર કરવા. લાલાના મિત્રોને પણ તેમણે તાકીદ આપી દીધી હતી કે સવારના પહોરમાં જે લાલા પાસે ફરકયા છે તો તમારી વાત છે ! અને આ રીતે લાલો તદ્દન બેકાર બન્યો હતો !

લાલાનાં ન્હાનાં કાકા કાકી થોડા દહાડા માટે મુંબઈથી હવા ફેર માટે આવ્યાં હતાં એટલે લાલાનો ઓરડો તેમને સુખત કરી દેવામાં આવ્યો હતો. આમ હોવાથી લાલાનો થોડા દહાડા માટે એના મોટાભાઈના ઓરડામાં મૂકામ હતો.

એના મોટાભાઈની સાથે એને બારમો ચંદ્રમા હતો અને તેથી તેઓ એની હાજરી સાંખી શકતા ન હતા. એને પરિણામે હરકોઈ બહાને દમદાટીથી લાલાને તેઓ બહાર હાંકી કાઢતા આ ઉપરથી હમણાં હમણાં લાલો ઓટલો વાપરતો હતો !

શાળાનાં પુસ્તકો વાંચવાનો એને ખૂબ કંટાળો હતો પણ હમણાં એને નવલકથાઓ વાંચવાનો ખૂબ શોખ લાગ્યો હતો. એના મોટાભાઈ જે જે

નવલકથાઓ પુસ્તકાલયમાંથી લાવતા તે તે બધી એ ચોરી છુપીથી વાંચી લેતો હતો.

એના બાઈને હમણાં ડિટેક્ટીવ નવલકથાઓનો શોખ લાગ્યો હતો અને તેથી તેમણે ‘માયાવી મસ્તક’ નામનું એક પુસ્તક ખરીદ્યું હતું. લાલાએ આ ચોપડી જે ત્રણવાર વાંચી નાંખી હતી એટલે હવે તેના પ્રત્યે પણ એનું જેંચાણ રહ્યું ન હતું.

આમ લાલો શૂન્યમનસ્ક બેઠો હતો ત્યાં એના મોટાબાઈના મિત્રો, જિતેન્દ્ર, મધુસૂદન અને શરદ આવી પહોંચ્યા. તેમણે લાલાને ઢંઢોળીને પૂછ્યું કે ‘તારો બાઈ ઘરમાં છે કે બહાર ગયો છે?’ ત્યારે જ લાલાની તંદ્રા તૂટી અને એણે આંખને ધશારે કહ્યું કે ઘરમાં જ છે. એમ જણાવી એ પાછો પોતાના ધ્યાનમાં પડી ગયો! એને વિચાર આવ્યો કે જો એ હિંદુસ્તાનનો વાઈસરોય હોય તો એક કલમને ગોદે કાયદો કરી નાખે કે નિશાળમાં કદી પરીક્ષા લેવી જ નહિ અને છોકરાઓને જેમ કૃતિ તેમ કરવા દેવું! પણ ‘વો દિન કહાંસે!’

આ વખતે શિક્ષકે ત્રિમાસિક પરીક્ષાનું પરિણામ અને એણે લખેલા જવાબપત્રો લાલાને પોતાને ન આપતાં પટાવાળા સાથે બારોબાર લાલાના

આપને મોકલવી આપ્યા હતા !

તેની સાથે મોકલેલી ચીટ્ટીમાં લખ્યું હતું કે
 ‘લાલાના ઉપર ધ્યાન રાખવાની આવશ્યકતા છે.
 એ અભ્યાસમાં તદ્દન ઠોઠ છે.’ તે ઉપરથી લાલાના
 આપે કુતૂહલપૂર્વક લાલાના જવાબપત્રો વાંચવા
 માંડ્યા. એ વાંચતાં એમની નજરે લાલાની તદ્દન
 નવિન શૈલી પડતાં જ, પહેલાં તો એમને ખૂબ જ
 હસવું આવ્યું એટલે એમણે પોતાની પત્નીને
 બોલાવીને તેને પણ વંચાવ્યું.

પરીક્ષામાં લાલાને
 રામાયણ અને મહા-
 ભારત વિષે પ્રશ્નો
 પૂછાયા હતા તે પ્રશ્નો-
 ના ઉત્તર રૂપે એણે
 પોતાના મનમાં જેમ

ફાવે તેમ ઉત્તરો લખ્યા હતા. આ રહ્યા તેના નમૂના:
 ‘જે દશરથ રાજાએ રામને વનવાસ આપ્યો તો
 રામે તે લીધોજ શા માટે? એનામાં કદાચ લડવાની
 હિંમત નહિ હશે! મારા જેવો રામની જગાએ હોત
 તો દશરથ ડોસાના કાન પકડીને ગાદી પરથી
 ઉઠાડી મૂકત અને કદાપિ વનમાં ન જત!.....

‘રામની યૈરી સીતાને રાવણ ઉપાડી ગયા તો એણે બીજાં લગ્ન કરી લેવાં હતાં. એટલા માટે આવડી મોટી લડાઈ લડવાની જરૂર ન હતી. અમારા જેવા નાના છોકરાઓને રામાયણ ગોખવા વખત તો ન આવત!....પાંડવોને પાંચ બાઈઓ વચ્ચે એકજ પત્ની હતી, એ તે ક્રોધ કાંઈ માને એવી વાત છે! અને એ દ્રૌપદીની ભરસભામાં એના દિયરે મશ્કરી કરી તો તેમાં પાંડવોનું શું ખગડી ગયું! હું તો મારી બાલીની-હજી લગ્ન નથી થયા છતાં-મશ્કરી કરું છું પણ એ તો કાંઈ ઓલતાં નથી!’

આવા આવા બધા જ વિષયોના જે નમૂનાઓ લેવા યેસીએ તો તેને માટે એકાદ પુસ્તક જ લખાય! હવે આપણે મૂળ વાત પર આવીએ. લાલાના પિતા લાલાની બાને કહેવા લાગ્યા : ‘તુંજ હવે મને કહે કે તારા ચિરંજીવીનું મારે શું કરવું?’

‘તે હજી કાંઈ એની ઉંમર વહી ગઈ નથી. ધીમે ધીમે એ તો ઠોકણે આવી જશે.’ એની બા બોલી. લાલો કાન સરવા કરીને આ સંવાદ સાંભળી રહ્યો હતો.

‘અને તને ખબર છે તારા મોટાએ પણ હુલ્લે મગમાંથી પગ કાઢવા માંડ્યા છે.’ લાલાના બાપ બોલ્યા.

‘એવું વાંકું ચુંકું હું સમજું નહિ. જે કહેવું હોય તે સ્પષ્ટ કહો. એટલે ખબર પડે.’ એની બા બોલી.

‘જે સાંભળ ત્યારે. અમે જ્યારે નાના હતા ત્યારે અમારાં માબાપનો અમારા પર ભારે કડપ રહેતો અને અભ્યાસ સિવાય બીજી કોઈ બાબત લક્ષ અપાતું જ નહિં. બસ ભણો, ભણો, ને ભણો જ એવી તેમની આજ્ઞા હતી, પણ આ તો સુધરેલો જમાનો છે. ભણવાની વાત તો દૂર રહી પણ જ્યારે ને ત્યારે હડતાલ ને ધીંગામસ્તી, ઘેર કે શાળામાં કોઈનું કહ્યું જરા પણ ન માનવું અને હવે તો છોકરાઓ રાજકારણમાં પણ રસ લેવા લાગ્યા છે. તારો મોટો દીકરો ધીમે ધીમે સમાજવાદી બનતો જાય છે. અને મને ડર રહે છે કે જે એ પાકો સમાજવાદી બની ગયો તો તો પછી આપણે સુખે રોટલા પણ ખાઈ શકવાના નહિં, કારણ કે એ આપણા આતેદાર ખેડૂતોને ઉશ્કેરીને આપણી સામે જ મોરચા માંડશે!’

‘તો તમે એને ઉગતાં જ કેમ ડામતા નથી?’

‘હજી પણ તું ન સમજી. આ જમાનો તો કાયદાનો છે કાયદાનો! તું કહે છે તેમ એને દબાવવા જઈશું તો તરત જ કહેશે કે કોર્ટ ખુલ્લી છે. વડિલોપાર્ણત મિલકતમાં મારો પૂરો હક્ક છે. કોર્ટ પાસેથી હું મારો ભાગ લઈશ અને આમ તદ્દન છટકેલ બની જાય!’

એ સાંભળી લાલાની ખાએ એક લાંબો નિસાસો મૂક્યો અને પોતાના પતિ સામે જોઈ રહી.

લાલો આમાંથી એક વાત તારવી શક્યો કે મોટાભાઈના હમણાંના રંગદંડ ખા ખાપાને ગમતા નથી માટે એનો કાંઈ ઉપાય કરવો જોઈએ. અને લાલાના કૃણદુપ ભેજમાં એક વાત ઊગી નીકળી એટલે એના અંત લગી એ તેને જ લઈને ઘેસતો!

લાલાએ વિચિત્ર ચાળાઓ કરીને આજસ મરડી. પોતાના શરીરને સપ્ત ધુન્નરી આપીને આજસ ખંખેરી નાખી અને સ્વસ્થ થઈને એ પોતાના મોટાભાઈના ઓરડા તરફ ગયો.

એને ખારણામાં પ્રવેશતો જોતાં એનો મોટાભાઈ તરત તડુકી ઉઠ્યો : ‘લાલા, તને કેટલી થે વાર ના પાડી છે કે તારે મારા ઓરડામાં બિલકુલ આવવું જ

નહિં. છતાં તું માનતો નથી. કેમ પ્રસાદી ખાવાની ઇચ્છા થઈ આવી છે કે શું?’

‘પણ હું જઈ ક્યાં ત્યારે? બા અને બાપા દિવાનખાનામાં વાતો કરે છે. મારો ચોરડો ન્હાના કાકા કાકી વાપરે છે અને તેમ કેમ બૂલી જવ છો કે મારે હમણાં તમારા જ ચોરડામાં રહેવાનું છે.’ લાલો બોલ્યો.

એના મોટાભાઈને યાદ આવ્યું કે લાલાએ એની નાડ ખરાખરની પકડી છે અને તેથી કોઈ પણ રીતે એની લપ ટાળવા માટે એ બોલ્યો: ‘જે લાલા! તું તો ઘણો ડાહ્યો છોકરો છે. તું સમજુ છે એટલે તને વધારે શું કહેવું પણ મોટા જ્યાં વાતો કરતા હોય ત્યાં તારે આવવું ન જોઈએ.’ વડિલખંધુ બોલ્યો.

‘તમારી વાત સોળ આના ને બે પાઈ ઉપર ખરી છે પણ તમે જણો છો કે બાપાએ સખ્ત આજ્ઞા કરી છે કે મારે આખો દિવસ ઘરમાં જ રહેવું અને બહાર ખિલકુલ જવું નહિં તેનું શું?’

‘તે હું કાંઈ પણ નહિં સમજું! જય છે કે નહિં અહીંથી? નહિં તો પછી તારી ધૂળ ખંખેરી નાખીશ.’ વડિલ ખંધુએ ધમકી આપી.

‘જવ ત્યારે હવે તો નથી જ જતો.’ લાલાએ મક્કમ અવાજે જવાબ આપ્યો.

એટલે એનો મોટાભાઈ કાંઈક ઢીલો પડ્યો અને એ બોલ્યો : ‘લાલા ! જે તું મારું કૃત્યું મનીશ તો હું તને સિનેમા જોવાને ચાર આના આપીશ.’

પણ લાલો આજે બા બાપાનું દુઃખ ફેડવાને કૃતનિશ્ચયી બન્યો હતો એટલે એ શામ દામ ભેદ કે દંડ કોઈ પણ શસ્ત્રને નમતું આપે તેમ ન હતો. તે તો ત્યાંજ અડો જમાવીને બેઠો અને બોલ્યો : ‘ના, ના ને ના જ. હું ખિલકુલ નથી જવાનો.’

બધા મિત્રો જે ભાઈઓ વચ્ચેનું વાગ્યુદ્ધ નિહાળી રહ્યા હતા. તેમાંનો એક લાલાની મક્કમતા જોઈને આફરીન પોકારી ઉઠ્યો, ‘વાહ દોસ્ત ! તારા જોવા જ બધા મક્કમ હોય તો તો આજે જ આપણો દેશ આઝાદ બની જાય !’

અને પછી લાલાના મોટાભાઈ તરફ ફરીને એ બોલ્યો, ‘હવે કાંઈ લાલો નહાનો નથી જ. એણે પણ ધીમે ધીમે રાજકારણમાં પગલાં પાડવાં જ જોઈએ. બલેને એ બેસીને આપણી ચર્ચા સાંભળે.’

અને આમ અનુમોદન મળતાં લાલો પણ રસ

પૂર્વક એ લોકોની ચર્ચા સાંભળી રહ્યો.

ચર્ચા દરમિયાન અનેક અવનવાં નામો: લેનીન-સ્ટેલીન, માર્ક્સ, જયપ્રકાશ વગેરે વગેરે એણે સાંભળ્યાં. ચર્ચા ઘણી ઉગ્ર હતી અને એ બધા યુવાનો પોતાના આદર્શનેતા તરીકે જયપ્રકાશ અને લોહિયાના ફરમાનને આધીન થવું એવું મક્કમપણે નિરધારીને ઉઠ્યા.

કોઈકે કોંગ્રેસની પણ ટીકા કરી. કોઈકે એના વિષે પોતાની લાગણી દર્શાવી. કોઈકે મુસ્લીમ લીગની વલણ વિષે ટીકા કરી. આમ બધી ચર્ચા પર તે લાલાનું ખાસ લક્ષ રહ્યું નહિ પણ ચર્ચાનો મૂળ મુદ્દો એટલે કે સમાજવાદનું મૂળ ધ્યેય એના લક્ષમાં ખરાખર આવી ગયું. દુનિયામાં બધા જ સરખા, કોઈ ધનવાન નહિ કે કોઈ ગરીબ નહિ! ગરીબોના પરસેવાના ટીપે રળેલી લક્ષ્મી ભોગવવાનો શ્રીમંતોને કાંઈજ અધિકાર નથી! વગેરે અનેક સુત્રો એના મનમાં આખાદ ઠસી ગયાં અને તેથી એનાથી બોલ્યા વિના રહેવાયું નહિ એટલે એ બોલી ઉઠ્યો, ‘વાહ વાહ કેવું સરસ! આજે મારી આંખ આખાદ ઉઘડી ગઈ! બધા જ લોકો સરખા એ કેવો સુંદર વિચાર! હું મોટાભાઈ! ત્યારે આપણે બન્ને હવે

સરખાને! તો તો હવે તમને દર મહિને ખીસ્સા ખર્ચના જે દશ રૂપિયા મળે છે તેમાંના પાંચ તમારે મને આપવા જ જોઈએ. મારા જે રૂપિયામાંથી એક હું તમને આપીશ એટલે બન્ને જણાની પાસે છછ રૂપિયા સરખા ભાગે આવશે, પછી કેવી મજા પડશે!’

અને પેલો મિત્ર તરત જ બોલી ઉઠ્યો ‘શાબાશ! લાલા! તારા મગજમાં સમાજવાદ આખાદ ઠસી ગયા છે!’

પણ લાલાને મોટોભાઈ આ સાંખી શક્યો નહિં. એણે લાલાને ધુત્કારી કાઢ્યો અને કહ્યું, ‘બેસ ચીખાવલા! એમ સુંઠને ગાંગડે ગાંધી થવા આવ્યો છે તે!’

અને ત્યાર પછી એ સમાજવાદી સભા આવતા રવિવારે વનભોજનનો કાર્યક્રમ કેવી રીતે ગોઠવવો તેની ચર્ચામાં લાગી ગઈ. વનભોજનમાં દરેકે શું શું ફાળો આપવો, નાસ્તા માટે શું શું વસ્તુઓ લાવવી, રમત ગમતો માટે ક્યાં ક્યાં સાધનો લેવાં અને છેવટે કયા સ્થળે જવું એ બધું ચર્ચાયું અને તે પ્રમાણે બધું નક્કી થયું એટલે સભા ખરખાસ્ત થઈ.

રવિવાર રજાનો દિવસ હતો અને લાલાના મનમાં આજે શું કરવું તેની રૂપરેખા તૈયાર જ હતી. એટલે એ વહેલો વહેલો ઉઠ્યો અને નાહી ઘોઘને તૈયાર થઈ ગયો. એના બા બાપાને આજે ખૂબ નવાઈ લાગી કારણ કે દરરોજ દસ વાર ટોકવામાં આવે ત્યારે તૈયાર થનાર લાલો આજે સૌથી વહેલો કેમ તૈયાર થયો એ તેમના મનમાં એક કોયડો જ બની ગયો! પણ સૌ પોત પોતાના કામમાં પડી ગયા એટલે લાલા તરફ કોઈનું લક્ષ્ય રહ્યું નહિં.

લાલો બહાર ગયો અને પોતાના મિત્રોને સૂચનાઓ આપીને પાછો આવી ગયો અને અભ્યાસનું પુસ્તક લઈને ડાહ્યો ડમરો થઈને બેસી ગયો.

બપોરના બે એક વાગ્યેથી લાલાને ત્યાં એના મોટાભાઈના મિત્રો ધીમે ધીમે આવવા લાગ્યા અને તેમની સાથે નાસ્તા માટેની વાનીઓ પણ આવવા લાગી. બધી ચીજો ચોરડામાં ગોઠવાઈ ગઈ. બધા મિત્રો આવી ગયા એટલે લાલાના ભાઈએ તેમને ચા માટે વિવેક કૃપા અને બધાએ હા પાડી એટલે લાલાને કહ્યું, 'લાલા! જરા રસોડામાં જઈને

મહારાજને કહે કે દશ કપ ચા તૈયાર કરીને અહિં લાવે !’

એની અન્યપ્તી વચ્ચે લાલો તરત જ ઉઠીને મહારાજને વરદી આપી આવ્યો. બધા ચા પીને સ્વસ્થ થયા એટલે એણે ધીમે રહીને પસ્તાવ મૂક્યો, ‘મોટાભાઈ, હું તમારી સાથે ઉંજણીમાં આવું ને?’

‘ના, ના, ત્યાં તારા જેવા નાના ચેલકાનું કાંઈ કામ નથી.’ લાલોનો ભાઈ ઘોલી ઉઠ્યો. તેના સમર્થનમાં એનો એક મિત્ર પણ તરત જ ઘોલી ઉઠ્યો, ‘ખરી વાત છે! લાલોની લપ ત્યાં નહિં બેઠાં! એવા લપલપિયા વાંદરા ઉંજણીની બધી મોજ બગાડી મૂકે!’

આવા કડવાશથી ભરેલા વચનો ઘોલવાને માટે એને ખાસ કારણ હતું. એ લાલોની બહેનના હાથની ઉમેદવારી કરતો હતો. લાલો એનું કામ કરતો ન હતો પણ ઉલટાનો એની મશકરી અને ટોળ ટપ્પા ઊડાવતો હતો એટલે લાલોની સામે એની હંમેશાં લાલ આંખો જ રહેતી હતી.

‘હું અમમ, ત્યારે આપણે હવે મૂળ વાત પર આવીએ. આપણે અહિંથી ક્યારે નીકળીશું?’

એક મિત્રે પૂછ્યું.

‘તે તને એટલી બધી શું ઉતાવળ છે. જવાય છે થોડીવાર રહીને. ગરજ સરી કે વૈદ વેરીના જેમ ચા મળી કે રકુચક્કર થવાનો તારો સ્વભાવ હજી મથો નહિ!’ બીજા બોલ્યો.

‘ત્યારે શું દોડકાં છોલવાં છે?’ પહેલો બોલ્યો.

‘દોડકાં નહિં! પણ થોડીક વાર જરા બેંડ-મિંટન રમીશું પછી જરા નમતા પહેરે ચારેક વાગે નીકળીશું.’ બીજાએ કહ્યું.

અને પછી બધા કપડાં ઉતારીને બેંડમિંટન રમવા માટે રવાના થયા. લાલાને કાંઈક આવુંજ જોઈતું હતું અને તેમ થતાં જ એ પાછલે બારણેથી બહાર નીકળી ગયો.

બપ્પે કલાક સુધી બેંડમિંટન રમીને પરસેવે નિતરતા બધા મિત્રો ટોળટપ્પા કરતા ચોરડા પાસે આવ્યા ત્યારે તેમને નવાઈ લાગી કે ચોરડો બંધ હતો. કદાચ અમસ્તો બંધ કર્યો હશે એમ ધારી એક જણાએ એને હડસેલો માર્યો પણ બારણું અંદરથી બંધ હતું એટલે ખૂલ્યું નહિં. પળ-વારમાં જ લાલાના વડિલ બંધુના મગજમાં ખ્યાલ આવ્યો કે લાલા સિવાય બીજા કોઈનું આવું પરાક્રમ

હુઠ ઠકે જ નહિં એટલે એ ખૂબ ગુસ્સે થઈ ગયો અને ધમપછાડા કરતો ને બારણાં હચમચાવતો બોલ્યો: 'લાલા, લાલા! બારણું ખોલે છે કે નહિં? બારણું જલદી ખોલ નહિં તો તારી ચામડી ઉતારી નાંખીશ.' પણ અંદર તદ્દન શાંતિ હતી એટલે એ દાંત કચકચાવતો બોલ્યો, 'લાલા! તને એક રૂપિયો ઉઝણી કરવા માટે આપીશ. જલદી ખોલ તો બારણું, અમારે બધાને મોડું થાય છે!'

આખરે લાલાએ બારણું એકદમ ખોલી નાખ્યાં અને તેમ થતાં જ ધીમે રહીને એ બહાર સટકી ગયો. પણ.....

બધા મિત્રોની નજર ચોરડામાં પડતાં જ તે સૌ સ્તબ્ધ થઈ ગયા! કારણ? તેમની બધી જ વાનગીઓ: પકવાન ને સેવ ચેવડો, કેળાં ને નારંગી, કાજુ ને દ્રાક્ષ બધું જ સફાચટ થઈ ગયું હતું! રહી હતી ફક્ત ખાલી કાગળોની પસ્તી અને અસ્તવ્યસ્ત ટોપલીઓ! ચોરડામાં ઠેર ઠેર બધું વેરવિખેર પડ્યું હતું. અને વધુમાં બધાનાં જ પૈસાનાં પાકીટો તદ્દન ખાલીખમ આમતેમ દાંતિયાં કરતાં એમની સામે હસી રહ્યાં હતાં! આ તો હદ થઈ હતી! પણ હવે શું થાય!

બધા મિત્રો કપાળ કૂટતા અને લાલાને સ્વસ્તિવાચન સંભળાવતા વિખરાઈ ગયા. બધા મિત્રો બહાર જતાં જ લાલાનો મોટાભાઈ ગુસ્સાથી ધ્રુજતો લાલાની પાછળ દિવાનખાના તરફ પોતાના પિતા પાસે ફરિયાદ કરવા દોડ્યો ! પણ લાલો ત્યાં ન હતો ! રાત્રે કુટુંબ મેળો જ્યારે મળ્યો ત્યારે લાલાની વિરૂધ્ધતું તહોમતનામું જોરશેરથી એના મોટાભાઈએ પૂકાયું અને એના પિતાને આજીજી કરી કે લાલાની ખોડ હંમેશને માટે બૂલાવી દેવી જોઈએ !

લાલાના બાપા ને બા, કાકા ને કાકી, બહેન ને બંધુ બધાજ હાજર હતા. એ બરી સભામાં લાલાની ઉલટ તપાસ ચાલતી હતી. લાલાને એક વાતનો સંતોષ હતો કે એના બાપ આજે આનંદમાં હતા.

એના બાપાએ એને પૂછ્યું, ‘લાલા ! તારા મોટાભાઈ શું કહે છે ! એ વાત ખરી છે ?’

‘હાજી’ લાલાએ તદ્દન ટુંકે જવાબ આપ્યો.

‘હું એ એ એ ! શું કહ્યું ! તે તું એકલો એટલું બધું ચપાટી ગયો !’ એની બા બોલી ઊઠી.

‘દુકાળમાંથી જન્મ્યો છે કે શું ?’ એની

કાઠી બોલી.

‘ના, ના એ તો ભીમસેનનો અવતાર છે ભીમસેનનો.’ એના કાકાએ ટાળ કરી.

પણ લાલો તદ્દન શાંત હતો અને એનો ભાઈ ધુંધવાતો હતો.

‘ના, ના. હું એકલો કાંઈ એટલું બધું ખાઈ શકું ખરો કે? હું કાંઈ ખાઉંધરો નથી કે એકલ પેટો નથી તે એકલો ખાઉં! મોટાભાઈ અને તેમના મિત્રોને બદલે મેં અને મારા મિત્રોએ ઉબાણીની મોજ ઊડાવી છે. અને બહેન શાની ચાંપલી થાય છે! એણે પણ પેંડા અને કોપરાપાક, ચેવડો ને ચીકુ ખાધાં છે.’ લાલાએ ખુલાસો કર્યો.

‘મેં વળી ક્યારે ખાધું છે?’ એની બહેન બોલી.

‘તે એમ તું ના પાડીશ તે કાંઈ ચાલશે! તારા ફેંક પર ચેવડાના પેલા ડાઘા દેખાય!’ લાલાએ કહ્યું.

બધાની ખાત્રી થઈ કે લાલાએ એકલાએ નહિ પણ એણે ને એના મિત્રોએ ઉબાણી કરી છે. એના પિતાએ પૂછ્યું, ‘પણ તેં ચોરી કરીને શા માટે ખાધું?’

‘મેં ક્યારે ચોરી કરી છે! આ તે

સમાજવાદ છે સમાજવાદ ! મોટાભાઈના જ મિત્રો
 કહેતા હતા કે ગરીબોનાં લોહી ચૂસીને એકઠી
 કરેલી લક્ષ્મી ભોગવવાનો ધનવાનોને શો અધિકાર
 છે ! આ દુનિયામાં કોઈ નાનું નથી અને કોઈ
 મોટું નથી ! અને તેથી મોટાભાઈનું જે હાથ
 તેમાં ભાગ પડાવવાનો અને એમના મિત્રોના
 ભાગમાં એમના મિત્રોના નાના ભાઈએને ભાગ
 લેવાનો હાથ જ ને. આમ હોવાથી અમે બધાએ
 ભેગા મળીને ઉત્તણીની મોજ ઊડાવી તેમાં શું
 ખોટું કર્યું છે ?' લાલો બોલ્યો.

બધા સ્તબ્ધ થઈને લાલોનો સમાજવાદ
 સાંભળી રહ્યા ! લાલોનો મોટાભાઈ તો આ સાંભ-
 ણતાં જ સરકી મથો હતો એટલે બધા હસી પડ્યા.
 આમ હોવાથી લાલોના બાપે આ પ્રસંગ બન્યા
 પછી ખુશ થઈને એને રમવા જવાની તદ્દન છૂટ
 આપી દીધી.

મોટી તાપણી

દિવાળી ગઢ હતી અને કાર્તક મહિનો શરૂ થયો હતો. આ વર્ષે કાર્તકથી જ સાધારણ ઠંડીની શરૂઆત થઈ હતી. માગશરની શરૂઆતમાં તો ઠંડીનું મોજું ગુજરાત પર ફરી વળવા માંડ્યું હતું. અસહ્ય ઠંડીને લીધે માણસોના દાંત કડકડતા હતા, શરીરો ધ્રુજતાં હતાં, હાથપગ ખરફ જેવા શિતળ થઈ જતા હતા.

આવી ઠંડી શહેરની ગીચ વસ્તી કરતાં ગામડાની છુટી છવાયી વસ્તીમાં વધુ લાગે છે. લાલાના ગામમાં પણ આ વખતની ઠંડી ખૂબ સાલતી હતી અને તેથી ગામડાની રીતે ટાઢ ઊડાવવાને માટે

લોકો નાની મોટી તાપણી સળગાવીને તાપતા હતા. કેટલાક લોકો ધરમાં શગડી સળગાવીને ઠંડી સમાવતા હતા.

લાલાના વાડામાં નાની શી તાપણી સળગાવીને બધા બેઠા હતા અને આસપાસના કેટલાક પાડોશીઓ પણ ટાઢા પહેરનાં ગપ્પાં હાંકતા અને બીડીઓ કુંકતા તાપતા બેઠા હતા. લાલો અને તેના ગોઠિયાઓ આસપાસથી ધાસ કચરૂં લાવીને તાપણીમાં નાખી તેને સળગતી રાખતા હતા અને બધા આનંદથી તાપતા બેઠા હતા.

‘વાહ લાલા! ખૂબ મોટો બાચકો ભરે છે ને શું?’ લાલાના કરસનકાકાએ એને શાખાશી આપતાં કહ્યું.

‘કરસનકાકા! અરે શું વાત કરો છો! આ તો બાચકી છે બાચકી. આનાથી મોટા મોટા બાચકા હું ભરી શકું છું.’ લાલાએ તરતજ જવાબ આપ્યો.

અને લાલાના બાપે પણ તરત જ ઉમેર્યું, ‘હા લાલો આવા ભાંગફેડના કામમાં ખૂબજ હાંશિયાર છે એની ના નહિ, પણ ભણવા મણવાની વાત આવી કે એનાં મોતિયાંજ મરી જાય!’

પણ એ પુરાણ સાંભળવા માટે લાલો ત્યાં હતો ક્યાં? તે તો આસપાસથી તાપણી માટે કચરૂં એકઠો કરવા બિલ્કીપગે ઉપડી ગયો હતો.

આમ તાપણી સંકારતા અને ટોળ ટપ્પાં મારતા બધા આનંદ કરતા હતા. સૂરજ ઉંચે ચઢ્યો અને મીઠા તાપ પડવાનો શરૂ થયો એટલે બધા ધીમે ધીમે તાપણીએથી ઊઠીને પોત પોતાને કામે વળગવા ઊઠી ઊઠીને ચાલવા લાગ્યા. લાલો અને તેના મિત્રો સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાથી તાપણીનો ઉપ-ભોગ કરવા લાગ્યા!

તાપણીનો દેવતા ધીમે ધીમે ઠરતો જતો હતો તેને સંકારતો સંકારતો સનત ઘોલ્યો, ‘દોસ્ત લાલા! આવી નાની નાની તાપણીને બદલે ગામ આખાને માટે એક મોટી તાપણી કરી હોય તો કેમ? બધા જ એ મોટી તાપણીએ તાપવા આવે!’

‘હા દોસ્ત! તારી વાત તો સોળ આના ને બે પાઈ જેવી છે! આપણે એવી મોટી તાપણી કરીએ કે આકાશમાં ખૂબ ઉંચે સુધી એના ભડકા જાય અને આખું ગામ ટાઢ ઊડાવવાને માટે ત્યાં તાપવા આવે! આપણે એવી તાપણી કરવી જ જોઈએ.’
લાલાને આ સૂચના મળતાં જ એનું કૃણદ્રુપ

ભેજું મોટી તાપણીની યોજનામાં પરોવાયું અને
એ બોલી ઊઠ્યો:

‘ચાલો, ત્યારે મોટી તાપણી કરવાની એ વાત
હવે ચોક્કસ! ઊઠો ત્યારે અહિંથી.’ ચમન, ચંદુ
અને ચતુર એકી સાથે બોલી ઊઠ્યા. સૌ સૌને
ઘેર જવા રવાના થયા.

તે દિવસે સાંજે બધા ગામની બહાર સીમમાં
ભેગા થયા ત્યારે લાલાએ પોતાની મોટી તાપણીની
યોજનાની રૂપરેખા દોરતા કહ્યું, ‘આજે શનિવાર
છે. આવતી કાલે રવિવાર છે એટલે આપણને બધાને
રજા છે. વધારામાં કાલે અમાસ પણ છે એટલે
બધા લોકો પણ કામધંધાથી તદ્દન નવરા હોઈ
ઘેર જ રહેશે. ખેતરોમાં ખેડૂતો પણ બાગ્યે જ હશે
કારણ કે આપણા ગામનો ઠરાવ છે કે અમાસને
દહાડે બધાએ કામધંધો બંધ રાખવો.’

અરજીનો જીવ તલપાપડ થતો હતો. તે લાલાનું
આવું બાપણ સાંભળવા તૈયાર ન હતો તેથી તે
બોલી ઊઠ્યો, ‘લાલા! આવું બાપણ કરવું હોય તો
શહેરમાં જ શહેરમાં. તારે જે કાંઈ કહેવું હોય તે
તડ ને ફડ કહી દેને કે વાત જલદી પતે!’

લાલો કોઈનો ટુંકારો ખમે તેવો ન હતો અને

તેથી એક ધપ્પો અરૂણના વાંસા પર ઠોકતો બોલ્યો:
‘એસ ચીખાવલા! એસવું હોય તો નહિં તો, ચાલતી
પકડ અહિંથી. તારા જેવાનું અહિં કામ નથી.’

અરૂણને વાંસો ચમચમતો હતો તેથી તે
અને ખીજ બધા શાંત બેઠા એટલે લાલાએ શરૂ કર્યું:

‘હંઅઅઅ! તો આવતી કાલે સવારના પહો-
રમાં સૂરજ ઊગતા પહેલાં આપણે બધાએ અહિં
સીમમાં આવવાનું. શું સમજ્યા! અને પછી પેલા
કરસનકાકાની ધાસની ગંજ છે ને, તેમાં દિવા-
સળી ચાંપીને તાપણી કરવાની, એટલે તાપણીનું
અજવાણું બેઠને બધા લોકો તાપવા દોડી આવશે.
કેમ કેવો વિચાર છે!’

બધાએ એકી અવાજે લાલાની યોજના વધાવી
લીધી અને પછી સૌ વિખરાયા.

વહેલી સવારે બળભાકડું થતામાં જ લાલો
પથારીમાંથી ઉઠી ગયો અને તરત જ એના બાપાના
ખીસ્સામાંથી દિવાસળીની પેટી કાઢી લીધી ને
પોતાની પાટલુનના ખીસ્સામાં તે મૂકી દીધી. આ
રીતે સર્જે થઈને તે બહાર પડ્યો.

સીમમાં એ સૌથી પહેલો પહોંચી જનાર હતો
પણ એને વધુ વાર રાહ બેવી ન પડી કારણ કે

એના બધા જ ભત્રા ધીમે ધીમે આવી લાગ્યા. બધા આજે આનંદ અને ઉલ્લાસથી ડોલતા હતા. એ સૌ ઠંડીથી ધૂજતા હતા અને તેથી હાથ મસળતા હતા. મોટી તાપણી ક્યારે સળગે અને ટાઢ ઊડી જાય એની આતુર આંખે રાહ જોતા હતા.

કરસનકાકાનું કયું કુંધવુ (ધાસની મંજી) સળગાવવુ તેના માટે બધા વિચારમાં પડ્યા. કારણ કે કોઈ તેમને ત્યાં જોઈ જાય તો ક્ષેતો થાય અને પ્રસાદી ખાવી પડે. છેવટે કરસનકાકાની જે પાંચ સાત ગંજી હતી તેમાંની ખરાખર વચ્ચે વચ્ચે જે હતી તેને જ સળગાવવાનુ સર્વાનુમતે મંજૂર થયું. લાલાએ દિવાસળી સળગાવી પણ પવનનો સપાટો આવ્યો અને દિવાસળી હોલવાઈ ગઈ. લાલો એમ નિરાશ થાય એવો ન હતો. પાંચ છ દિવાસળી એમ હોલવાઈ ગયા પછી એક દિવાસળી ખરાખર સળગી અને લાલાએ તરત જ તેને ધાસની મંજીમાં ચાંપી. સાધારણ ધુમાડો નીકળ્યો અને પછી અગ્નિની જવાળાનો બડકો નીકળ્યો અને બધા ભત્રા આનંદથી નાચી ઊઠ્યા.

બડકો ધીમે ધીમે મોટો થતો જતો હતો. એ જેમ જેમ મોટો થતો હતો તેમ તેમ લાલાની

ટોળીને તાપથી બચવાને દૂર દૂર જવું પડતું હતું.
 આખરે આખી મંજી આગથી બલુકી ઊઠી અને
 તેની જ્વાળાએ ઉંચે આકાશમાં ચઢવા લાગી.
 ધુમાડાથી આકાશ છવાઈ જવા લાગ્યું. એવામાં
 કોઈ દિશાએ ગએલા માણસે આમ કરસનકાકાની

મંજીમાંથી ધુમાડા નીકળતા જોયા અને એણે
 ગામમાં જઈને ધૂમ પાડી: 'અરે કરસનકાકા!

તમારી ધાસની મંજ સળગી છે. જલદી દોડો નહિં તો બધું ધાસ સાફ થઈ જશે. પછી ડોખાં ખાશે શું ?'

કરસનકાકા કાછડી ખોસતા ભર્યે શ્વાસે ખેતર તરફ દોડ્યા. તેમની પાછળ તેમના પાડોશીઓ, સગાંવહાલાં અને આખું ગામલોક પાણીનાં માટલાં, ખાલદીઓ વગેરે સાધનો લઈને આગ હોલવવાને દોડ્યા, કારણ કે ગામમાં ઘણો જ સંપ હતો.

લાલો અને તેની ટોળીએ પહેલાં તો ખૂબ મજા માણી પણ ધીમેધીમે તાપણીનું તાપણું થતું મયું અને તાપ પણ વધવા લાગ્યે. એટલે એને ચિંતા થવા લાગી કે આ ખોટું થયું છે. પણ હવે શો ઉપાય ?

એટલામાં એને એક વિચાર આવ્યો કે કદાચ કોઈ એની ટોળીને ત્યાં બેઠું જાય તો તો એને માથે આફત જ ઉતરે તેથી એણે પોતાની ટોળીને ઈશારો કર્યો કે જ્યાં લાગ મળે ત્યાં નાસી જવું. એ રીતે બધા પોત પોતાની રીતે ભાગી ગયા. લાલો એક ઝાડ ઉપર ચઢી ગયો અને ત્યાંથી બધું બેતો બેઠો.

લોકોની દોડાદોડી ખૂબ થતી હતી. સૌ કોઈ પોતાનાથી જેટલું અને તેટલું આગ હોલવવાનું

કામ કરતા હતા. કોઈ કુવામાંથી પાણી સિંચતા હતા, તો કોઈ પાણીનાં સાધનો કુવાના થાળામાંથી ભરી ભરીને આગ હોલવવા દોડતા હતા, તો કોઈ આસપાસની ઘાસની ગંજીએને ખચાવવાને માટે ત્યાંનું ઘાસ દૂર ખસેડતા હતા. આમ સૌ લોકો સંપૂર્ણ એકદલીલીથી કામ કરતા હતા. તેથી આગ પણ ધીમેધીમે કાબુમાં આવતી જતી હતી.

લાલાએ જોયું કે આગ હોલવાવા લાગી છે ત્યારે એ ઝાડ પરથી નીચે ઉતરી ગયો. સંકેત-દ્વારા બધા મિત્રોને પણ એણે ઘોલાવી લીધા અને દૂર ઉભા રહીને બધું જોતા ઉભા રહ્યા. એટલામાં કરસનકાકાની નજર લાલા પર પડી એટલે ખભા પર ભરેલો ઘડો લઈને સ્થૂળ શરીર માંડ સમાલતા તે તરફ દોડતા આવ્યા અને પૂછ્યું : ‘અરે મારી ઘાસની ગંજીમાં કોણે આગ ચૂકી?’

લાલાને ટીખળ સુઝી આવ્યું અને એ બોલ્યો : ‘તમારી ઘાસની ગંજીમાં આગ લગાડી પેલી તાપણીએ !’

‘ક્યાં ગઈ એ દુષ્ટા તાપણી?’ કરસનકાકા ખીજ હાથની મુક્કી ઉગામતા બોલ્યા.

‘અરે એ તો તમારી ઘાસની ગંજીમાંજ સમાઈ

મઠ અને કુંકાઈ પણ મઠ.' લાલાએ કહ્યું.

‘કાણે બેઠ હતી એને?’ કરસનકાકાએ પૂછ્યું.

‘અમે બધાએ!’ એકી અવાજે બધા બોલી

બોલ્યા.

‘મુઠ રાંડ બળી મરી તે ઠીક થયું! નહિં તેઃ એની ખરાખરની ખખર લઈ નાંખતે!’ કરસનકાકા ક્રોધ કરતા બોલ્યા અને ફાંદ ડોલાવતા આગ હોલવવા દોડ્યા.

આગ હોલવાઈ ગઈ એટલે ધાસની ગંજના તળિયાના ભાગમાં કદાચ દેવતાની ચીનગારી રહી મઠ હોય તે બેવા માટે મોટા મોટા ને લાંબા લાંબા ધારિયા વડે બધા બળી ગયેલા ધાસને ખોરતા ઉભા હતા, ત્યાં કરસનકાકાના ધારિયામાં કોઈ વસ્તુ અથડાઈ અને કાકાએ ધારિયું ખેંચી બેયું તેઃ ધારિયું ખેંચાયું નહિં એટલે એમણે બેર કર્યું પણ ધારિયું પાછું નીકળવાને બદલે કરસનકાકા ગુલાંટ ખાઈ ગયા. બધાએ તેમને ટેકા આપીને ઉભા કર્યા.

અને પછી બધુ ધાસ ખસેડીને તપાસ કરી તેઃ સૌ કોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. બળેલા ધાસની નીચે એક મોટી મજુસ પડેલી હતી. એ મજુસના કડામાં ધારિયું ભેરવાયું હતું એ વાત બધાને

સમજાઈ ! પણ કરસનકાકાના ખેતરમાં મજુસ અને તે પણ આવડી મોટી આવી ક્યાંથી એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. પણ એટલામાં જ નરભેરામ પંડ્યા બોલી ઊઠ્યા. ‘આ મજુસ તો મારી છે મારી. મારા સસરાની સૈયામાં મારા સાળાએ મને આપી હતી તે ! અને ગઈ સાલ જ તે મજુસ ચોરાઈ ગઈ હતી !’

અને બધાએ તપાસ કરી તો ખખર પડી કે એ વાત ખરી હતી. મજુસને મોટું ખંભાતી તાળું લગાડેલું હતું. કોસ ભેરવીને એ તાળું તોડી નાખવામાં આવ્યું અને મજુસ ખોલવામાં આવી ત્યારે તો બધાના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ, કારણ કે મજુસમાં ગામ આખાની વર્ષો થયા ચોરાએલી વસ્તુઓ અકબંધ પડી હતી !

‘ક્યાં ગયા એ કરસનકાકા !’ લાલાના બાપ બોલી ઊઠ્યા. પણ કરસનકાકા અગિયારા ગણી મયા હતા.

લાલાએ કરસનકાકાને નાસતાં જોયા હતા એટલે એણે કરસનકાકાને પકડી લીધા હતા. એણે અને એની ટોળીએ કિલ્લેબંધી કરી લીધી હતી. કરસનકાકાએ ત્યાંથી છટકવા ખૂબ ફાંફાં માર્યા પણ છટકાયું નહિ. એવામાં લાલાના પિતાનું ધ્યાન તે

તરફ દોરાયું અને એ તરત જ ત્યાં દોડી આવ્યા અને ઘોલી ઊઠ્યા: 'વાહ મારા બેટા લાલા! તેં આખાદ બદમાશને પકડ્યો છે! શાબાશ છે તને!' અને એનો ખભો થાપડ્યો. એટલી વારમાં આખું ગામ ત્યાં એકઠું થઈ કરસનકાકાને ઘેરી વળ્યું.

કરસનકાકાનું મોઢું કાળી શાહી જેવું બની ગયું હતું. એમણે નજર નીચી ઢાળી દીધી હતી.

ગામ આખામાં કાળા કરમ કરનાર કરસન કાકા બહારથી તો ખૂબ ધાર્મિક વૃત્તિના અને ઉદાર જણાતા હતા. તેમની પોલ આ રીતે ખુલી જશે એવો એમને કદીયે ખ્યાલ ન હતો પણ પાપ! પાપ તો મોભે ચઢીને પોકાર કર્યા વિના રહે ખરું!

લાલાએ પલ્લું પોતાના તરફ નમતું બેયું એટલે ચાલતી ગાડીમાં એ ચઢી બેઠા અને પછી પોતે ગામ આખાની ટાઢ ઊડાવવાને મોટી તાપ-શીની યોજના કઈ રીતે કરી હતી તેનું રસિક ખ્યાન કરી બતાવ્યું.

અને ખરેખર! ગામ આખાની ટાઢ લાલાએ ઊડાડી હતી એ બાબત ના પણ કેમ પડાય? આમ લાલો ગામ આખાનો જ 'લાલ' બની ગયો.

લાલો લખપતિ બન્યો

લાલાને પોતાના ગામ પ્રત્યે એટલી બધી મમતા હતી કે એને બહારગામ જવાનું જરાયે ગમતું નહિં. એના માટે ખાસ કારણ પણ હતું કે એ પોતાના ગામમાં સરદારી ભોગવતો હતો અને એના મિત્રો એના પ્રત્યે અખૂટ પ્રેમ ધરાવતા હતા. આમ હોવાથી જ્યારે એના પિતાએ કહ્યું કે 'લાલા, તારે આ હોળીની રજામાં કાન્તાકાકીને ત્યાં જવાનું છે, ત્યારે લાલાએ એનો ખૂબ વિરોધ કર્યો પણ એનું કાંઈ ચાલ્યું નહિં, કારણ કે કાન્તાકાકી વિધવા હતાં અને એમને ઈચ્છુ છોકરું ન હતું. એમની પાસે થોડી ઘણી મુડી હતી અને લાલાના પિતાની

નજર એ મુડી પર મંડાઈ રહી હતી. એમનેદ અંદરખાનેથી એવો વિચાર પણ ખરો કે કાન્તા લાલાને દત્તક લેવાને કહે તો પોતે ના નહિજ પાડે, પણ કાન્તાકાકી સો ગળણે માળીને પાણી પીએ એવી હતી.

એણે આ વખતે પોતાના દિયરને લખ્યું હતું કે 'થોડા દિવસ ચિ. લાલાને મારી પાસે રહેવા મોકલશો. આવડું મોટું ઘર મને ખાવા ધાય છે. મારી પાસે ધરનું મારું પોતાનું જ કોઈ અંગત માણસ હોય તો ઠીક પડે માટે તમે જરૂર જરૂરથી ચિ. લાલાને મોકલશો.'

તેના જવાબમાં લાલાને મોકલવાનો ઠરાવ થયો હતો. પરિણામે લાલાના વિરોધ છતાં એને કાકીને ત્યાં જવું પડ્યું. હોળીના તહેવારોની એક અઠવાડિયાની રજા હતી એટલે આઠ આઠ દિવસ અને તેય ઉનાળાના લાંબા લાંબા દિવસ કેમ પસાર કરવા તેની ચિંતા કરતો લાલો કાન્તાકાકીના ઘરમાં એઠો હતો.

કાન્તાકાકીની મહાકોરમાસી કાયમની એમને ઘેર જ રહેતી હતી. કાન્તાને પોતાની માસી પ્રત્યે એટલું બધું મમત્વ હતું કે એમના વિના એક

પણ પણ એ રહી શક્તી ન હતી. માસીને પણ બાણેજ પર અથાગ પ્રેમ હતો. મહાકોરમાસી વયો-વૃદ્ધ હતાં અને તેથી ઘણું કરીને ધરની બહાર નીકળતા નહિં. કાન્તાકાઠીનું મકાન ઘણું મોટું હતું અને મકાનને ફરતું વિશાળ કમ્પાઉન્ડ હતું. એની દેખબાળ માટે માળી રાખ્યો હતો અને એણે મકાનો બગીચો બનાવ્યો હતો ને ફૂલઝાડ ઉછેર્યાં હતાં. સૌથી પ્રથમ લાલાને માળીની સાથે નહિં બન્યું. લાલો એના સ્વભાવ પ્રમાણે બાગમાં ખૂબ અવ્યવસ્થા કરી ચૂકતો હતો તે માળીને ગમતું ન હતું, પણ ધીમે ધીમે એને પણ લાલા પ્રત્યે લાગણી થઈ.

કાઠીના ધરમાં લાલાને એક અબ્જેડ બેડીદાર મળી ગયો અને તે કાન્તાકાઠીનો કૂતરો. કદાવર બાંધાનો અને ઉંચી જાતનો એ કૂતરો હતો. લાલાએ એ કૂતરા સાથે દોસ્તી બાંધી દીધી અને પછી તે લાલો અને ટીપુ બન્ને સાથીદાર બની ગયા, એટલે આસપાસના સ્થળોમાં રખડવામાં લાલાને રસ પડવા લાગ્યો. લાલાને હવે નિરસતાને બદલે આનંદ પ્રાપ્ત થવા લાગ્યો. ધરમાં બીજી કોઈ જાતની ઝંઝટ હતી નહિં.

ધરમાં સરસામાન અને ફર્નીચર પણ ખપ પૂરતાં અને સાદાં હતાં. તેથી લાલા અને ટીપુને રમવા માટેની પૂરતી જગા ધરમાં પણ મળી રહેતી હતી. કાઠીના મકાનની પાસે જ કાઠીનું જખરજસ્ત આંખાવાડિયું હતું. આંખાવાડિયામાંથી મરવા તોડી તોડીને ઇચ્છા મુજબ ખાતાં લાલાને કોઈ રોકટોક કરનાર ન હતું.

લાલાએ ટીપુને ધીમેધીમે પોતાની ગામડાંની રીતરસમો શીખવી દીધી. ટીપુ પણ હોંશિયાર હતો અને તેથી કેવી રીતે ઠેકડો મારવો, કેવી રીતે તળાવમાં ફેંકેલી લાકડી લઈ આવવી અને એવું એવું કંઈ કંઈ શીખી ગયા.

લાલાને પહેલાં તો લાગતું હતું કે મહાકોર માસી સાથે ખનશે કે કેમ! પણ મહાકોરમાસી મોટા મનનાં અને બાળકો પ્રત્યે પ્રેમ ધરાવનાર હતાં. તેથી તેમણે લાલાને પોતાની પાસે બોલાવીને કહી દીધું હતું: ‘બેટા લાલા! જો આ ધર તારું જ છે એમ તારે ગણવાનું. તારે માટે ધરમાં પુષ્કળ ખાવાપીવાનું ખનાવી રાખ્યું છે તે તારે જેમ ખાવું હોય તેમ ખાજે. બિલકુલ શરમાતો નહિ હો બેટા! અને ખૂબ ખૂબ રમજો! કેમ

દીપુ સાથે ફાવે છે ને?’ અને વહાલથી એના વાંસા પર હાથ ફેરવ્યો હતો. લાલાએ પણ તરત જ જવાબ આપ્યો હતો કે: ‘હા માસીયા, મને ખૂબ ફાવી ગયું છે.’

કાન્તાકાકીએ પણ જે દિવસે લાલો તેમને ત્યાં ગયો તેજ દિવસે એને પોતાના ઝાળામાં બેસાડીને કહ્યું હતું, ‘જે મારા દીકરા લાલા! તને અહિંયાં મજા કરવાને ઝાલાવ્યો છે, માટે કોઈ વાતથી તારે ગભરાવું નહિં. તારે જે ચીજ જોઈએ તે માગી લેવી. કોઈ તને ના પાડશે નહિં. મેં બધા નોકર ચાકરોને કહી દીધું છે કે તારે જે કંઈ જોઈતું હોય તે તરત જ આપવું અને તેમ છતાં કોઈ તને નહિં આપે તો તું મને કહેજે.’

આ પ્રમાણે માસીબા અને કાકી બન્ને પોતાના પર ચારે હાથ રાખનાર છે એમ જાણીને લાલો ખૂબ રાજી થયો. આવા પ્રકારનો પ્રેમ એની બા સિવાય બીજા કોઈએ દર્શાવ્યો ન હતો, કારણ કે ધરના ઘણાખરા તો એને હડધૂત કરીને હાંકી મૂકવાના જ મતના હતા.

લાલાના દિવસો આમ સુખે વહી જવા લાગ્યા અને લાલાનો ત્યાંનો નિવાસ એના માટે આનંદપૂર્ણ બની ગયો.

લાલાએ ટીપુને એવો તો સરસ કેળવ્યો હતો કે 'જે પેલો રહ્યો ઉંદર' એમ લાલો કહે કે તરતજ ટીપુ આખે શરીરે ઘુજી ઊઠતો અને ઉંદરને જેવા માટે આંખ અને એની ગંધ માટે નાક ફેરવતો!

જે દિવસ પછી લાલાને લાગ્યું કે કાકીના સ્વભાવમાં કાંઈક પરિવર્તન થવા લાગ્યું છે કારણ કે ઘણીવાર કાકી ચિડાઈ જતાં હતાં. જે કે લાલા સાથે તો નહિંજ. કોઈવાર કાકી શૂન્યમનસ્ક થઈને માથે હાથ દઈને બેસી રહેતાં! લાલાને કાકીના આવા વર્તનનો એક મોટો કોયડો માલમ પડ્યો.

એક દિવસ કોઈ ઉંચો અને કદાવર માણસ કાકીને ત્યાં આવ્યો અને એકાદ કલાક બંધ બારણે વાતો

કરીને ચાલ્યા ગયા. એના ગયા પછી કાકીએ કહ્યું કે એ વકીલ હતો અને મળવા આવ્યો હતો. લાલાને લાગ્યું કે કાંઈક પણ એવું છે જે કાકીના મન પર અસર કરે છે. એક વખત એ વિચાર આવ્યો એટલે પછી તે વિચાર એને છોડતો નહિં. લાલાએ નિશ્ચય કર્યો કે કાકીના મનનું દુઃખ યોતે કેવી રીતે ઓછું કરે! ખૂબ વિચારને અંતે એને લાગ્યું કે મોટેરાંઓ નાહકનાં ફિકર ચિંતા કરીને અધમૂવાં ખની જાય છે. એમણે તો અમારા જેવા તદ્દન નફકરા ખની જવું જોઈએ. સાધારણ જેવી ખાખત ખાતર આમ ચિંતા કરવાથી શો ફાયદો?

એક દિવસ એ મહાકોરમાસી પાસે ગયો અને તેમને ધીમે રહીને પૂછ્યું: ‘માસીબા! હમણાં કાકી કેમ હસતાં દેખાતાં નથી? એમને શી ચિંતા છે?’

‘વાહ મારા બેટા! તું તો ખૂબ ડાહ્યો છે મારા દીકરા! તારી કાકીને એક ચિંતા હમણાંની ખૂબ સતાવે છે.’ માસીબા બોલ્યાં.

‘મને નહિં કહો!’ લાલાએ પૂછ્યું.

‘હા, હા. કહું છું સાંભળ! તારા ડાકાને દુનિયાના જુદા જુદા દેશોમાં રખડવાનો ખૂબ શોખ હતો અને તે જે જે દેશ જતા ત્યાંથી અવનવી

ચીજે લઈ આવતા. એવી બધી વસ્તુનું એમણે એક સુંદર પ્રદર્શન પોતાના દિવાનખાનામાં ગોઠવ્યું છે. એમાં આપણા દેશની કેટલીયે પુરાણી વસ્તુઓ છે. યુરોપ અમેરિકા અને આફ્રિકાની પણ અજબ જોવી વસ્તુઓ છે. એ બધી વસ્તુઓનું સંગ્રહ-સ્થાન ખનાવીને આ કસબાની સુધરાઈને આપવાનું વીલ એમણે કર્યું છે.' માસીબાએ કહ્યું.

‘શાનું ખીલ? માસીબા!’ લાલાએ પૂછ્યું.

‘ખીલ નહિ પણ વીલ. વીલ એટલે પોતાના મરણ પછીથી પોતાની માલ મિલકતની વ્યવસ્થા કરવાની પોતાની ઇચ્છા હાય તે.’ માસીબાએ વીલનો અર્થ સમજાવ્યો.

‘ઓ હો! એમાં આટલી બધી તે શી ચિંતા?’ લાલો બોલ્યો.

‘અરે મારા દીકરા! તને કાંઈ સમજ પડતી નથી અને વચમાં ઝીંક્યે રાખે છે. હવે ધ્યાન દઈને સાંભળ. મરવા અમાઉ તારા કાકા ખર્મા ગયા હતા અને ત્યાંથી બુદ્ધ ભગવાનની એક ધણીજ અલૌકિક મૂર્તિ લેતા આવ્યા હતા. આ મૂર્તિ એવી અદ્ભૂત છે કે એનો જોટો આખી દુનિયામાં જડે તેમ નથી. એ મૂર્તિનો ધણા વખતથી પત્તે

મળતો નથી. અમે લોકોએ ઘણો શોધખોળ કરી પણ એ મૂર્તિ અમોને મળતી નથી. સુધરાઈ વાળાએ સંગ્રહસ્થાન માટેનું સુંદર મકાન ખાંધી પણ દીધું છે અને હવે અહિંથી બધી વસ્તુઓ ત્યાં ગોઠવવા માગે છે. વીલ પ્રમાણે પેલી બુદ્ધ ભગવાનની મૂર્તિ પણ એમને જોઈએ છે. તારી કાકીને આ મૂર્તિની ફિકર છે.’ માસીએ કહ્યું.

આ બધી વાતનો સાર લાલો સમજી ગયો કે બુદ્ધ ભગવાનની મૂર્તિ માટે આ લોકો ફિકર ચિંતા કરે છે અને તેથી એણે પૂછ્યું:

‘માસીબા! પણ એ મૂર્તિ છેલ્લી ક્યારે આપણે ત્યાં જોઈ હતી?’

‘તારા કાકા મરણ પથારીએ પડ્યા ત્યારે એ દિવાનખાનામાં મૂકી રાખેલી હતી. ત્યાર પછી બધા લોકો તારા કાકાની સારવારમાં પડ્યા એટલે કોઈને પેલી મૂર્તિનું ધ્યાન રહ્યું નહિં તેથી કોઈ તેને તફડાવી ગયું લાગે છે. ગામ સમસ્તે એ મૂર્તિ જોઈ છે અને તેથી સુધરાઈનો પ્રમુખ આગ્રહ રાખે છે કે એ મૂર્તિ મળે તોજ સંગ્રહસ્થાનને તારા કાકાનું નામ આપવું.’ માસીએ કહ્યું.

‘તે ભલે ને એ લોકો કાકાનું નામ નહિં આપે! આપણે કહેવું કે નામ આપો તો ય ઠીક અને ન આપો તો ય ઠીક. મૂર્તિ ચોરાઈ છે તો શોધી લાવો અને તેને ગોઠવો! નહિં તો માસીબા! આજ મકાનમાં આપણે બધું કાકાએ લાવેલું ગોઠવી દઈએ તો કેમ?’ લાલાએ પૂછ્યું.

‘તે દીકરા! આ મકાન તો તારા કાકા તને વારસામાં આપવાનું લખી ગયા છે.’ માસીએ કહ્યું.

આ પ્રમાણે વાતો ચાલતી હતી ત્યાં કાકી આવી પહોંચ્યાં.

‘કાકી! માસીબા કહે છે તે વાત ખરી છે?’ લાલાએ પૂછ્યું.

‘શી વાત બાઈ?’ કાકીએ પૂછ્યું.

‘એ તો હું તારી પેલી ખુદ્દ ભગવાનની મૂર્તિની વાત લાલાને કહેતી હતી.’ માસીબાએ ખુલાસો કર્યો. તે સાંભળતાં જ કાકીએ એક ઊંડો નિસાસો મૂક્યો અને બોલ્યાં : ‘હા, બાઈ લાલા! એ વાત તદ્દન ખરી છે અને એનીજ ફિક્કર ચિંતામાં હું છું.’

એટલામાં નોકરે આવીને ખપ્પર આપ્યા કે વકીલ સાહેબ મળવા આવ્યા છે તેથી કાન્તા

હઠીને દિવાનખાનામાં મઠ. લાલો પણ તેની પાછળ જ મથો અને ડાહ્યો ડમરો થઈને વાત સાંભળતો બેઠો.

વધીલે થોડી આમતેમ વાતો કરી અને પછી કહ્યું: 'ત્યારે કાન્તાજીને! હવે પેલા સંગ્રહસ્થાનનું શું કરવું છે? સુધરાઈના પ્રમુખ તે માટે મને વારંવાર તાકીદ કરે છે.'

'તે મારી કયા દિવસે તે માટે ના છે!' કાન્તાએ કહ્યું.

'પણ એમને તો પેલી બુદ્ધ ભગવાનની બર્માજ મૂર્તિનું જ ખરું મહત્વ લાગે છે અને તેથી કહે છે કે મૂર્તિ ન હોય તો બધું સંગ્રહસ્થાન એકડા વમરના મીંડા જેવું જ થાય તેમ છે! તો પછી હવે આપણે શો જવાબ આપવો તે સમજતું નથી. તમે જો કહેતાં હો તો પુનાના સી. આઈ. ડી. (છૂપી પોલિસ) ખાતાને આ કામ સોંપીએ.' વધીલે સૂચના કરી.

'તે ખાખત હું ક્યારે ના કહું છું! ગમે તેટલો ખર્ચ થાય તેની મને ખિલકુલ ક્ષિકર નથી પણ મારા સ્વર્ગસ્થ પતિની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી તેમના આત્માને સંતોષ આપવો જ જોઈએ. માટે તમને જો કાંઈ ઠીક લાગે તે કરજો.' કાન્તા બોલી અને

પછી થોડીવાર બાદ વકીલ ઊઠીને ચાલતા થયા.

પુનાના ચુનંદામાં ચુનંદા ગુન્હાશોધનના નિષ્ણાતને આ મૂર્તિ શોધી કાઢવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. તેણે ત્યાં આવીને ખૂબ તપાસ કરી પણ પરિણામ શૂન્ય આવ્યું.

લાલાની રજાઓ પૂરી થઇ એટલે એને ઘર જવું પડ્યું. હવે તો લાલાને પોતાને જ કાકીને ઘર ગમી મયું હતું એટલે ઉનાળાની રજાઓ પડતાં જ એણે પોતાનાં માતપિતાની રજા લીધી અને કાકીને ત્યાં પહોંચી ગયા.

ત્યાં પહોંચીને જરા સ્વસ્થ થતાં જ એણે કાકીને પૂછ્યું: ‘હું કાકી! પછી પેલી મૂર્તિ મળી ખરી કે?’

‘ના ભાઈ ના. મૂર્તિનો ખિલકુલ પતો ખાતો નથી. આ રવિવારે સુધરાઈના પ્રમુખ અને વકીલ બન્ને હવે શું કરવું તેનો વિચાર કરવા માટે આપણે ત્યાં આવવાના છે.’ કાકીએ કહ્યું.

‘ક્યો રવિવાર? આવતી કાલે છે તે જ ને?’ લાલાએ પૂછ્યું.

‘હા, ભાઈ!’ કહી અને પછી વાત બૂલવાને માટે કાકી ઊઠીને બીજા કામમાં ચિત્ત પરોવવા

ચાલ્યાં ગયાં.

લાલાએ સિસોટી મારીને ટીપુને ઘાલાવ્યા અને પછી હોળીની રજમાં જે જે શિખવ્યું હતું તે ટીપુને યાદ છે કે કેમ તેની પરીક્ષા કરી બ્રેધ. એને સંપૂર્ણ સંતોષ થયો કે ટીપુને ખધું જ યાદ હતું અને તેથી ટીપુને લઈને એ રમવા માટે બહાર દોડી ગયો.

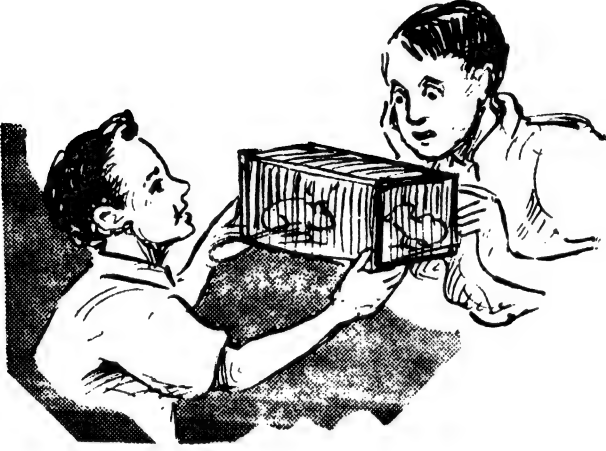
એ રમતો રમતો ખૂબ દૂર નીકળી ગયો એટલામાં બાજુના બંગલાના દરવાજામાં ઉભેલા એની જ ઉમરના એક છોકરાએ એને ખૂબ મારી, 'દોસ્ત! તારે ઘોળો ઉંદર બેવો છે?'

'ઘોળો ઉંદર? ઉંદર તે વળી ઘોળા હોતા હશે?' લાલાએ આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું.

'હા હા દોસ્ત! દૂધ જેવા ઘોળા. મારે ત્યાં છે. તારે બેવા હોય તો ચાલ મારે ત્યાં.' પેલા છોકરાએ એને આમંત્રણ આપ્યું.

અને લાલાએ બંગલાના ઓટલા પર જ મૂકેલા જાળીવાળા પાંજરામાં ઘોળા ખમલાની પાંખ જેવા ઉંદરો બેયા ત્યારે એ સ્તબ્ધ બની ગયો. એણે આંખો ચોળી બ્રેધ અને પોતાના શરીરને ઝીણી ચુંટી ખણીને ખાત્રી કરી બ્રેધ કે એ સ્વપ્ન તો

નથી બેતોને! થોડીવાર પછી એ બાલ્યો: 'તારી વાત તદ્દન ખરી છે. પણ એવા કાંઈ ઉંદર નહિ હોય! એ તો સસલાનાં બચ્ચાં હશે બચ્ચાં.'

અને પેલો ખડખડાટ હસી પડ્યો અને બાલ્યો: 'પણ તને ખબર નથી કે સસલાના કાન તો લાંબા લાંબા હોય અને તેથી તો એને ખરગોશ (ગધેડાના જેવા લાંબા કાનવાળો) કહે છે. ઉંદરના તો નાના નાના કાન હોય અને લાંબી લાંબી પુંછડી હોય.' પેલા છોકરાએ એને સમજ પાડી.

હવે લાલાની ખાત્રી થઈ કે એ છોકરાની વાત તદ્દન ખરી છે. એણે પૂછ્યું, 'તે ઘોળા ઉંદર તારે ત્યાં ક્યાંથી આવ્યા?'

‘મારા બાપા આપણા દેશની ઊંડામાં ઊંડી કોલસાની ખાણના મેનેજર છે. એ ખાણ ઘરમાં નામના ગામમાં છે. ત્યાં એ લોકો આવા ધોળા ઉંદર પાળે છે.’ છોકરો જોલ્યો.

‘શા માટે ધોળા ઉંદર પાળે છે? મારા મિત્ર વિનુને ઉંદરો પાળવાને બહુ શોખ હતો પણ બધા ગામના લોકો એની મશકરી કરતા હતા.’ લાલાએ કહ્યું.

‘એ ધોળા ઉંદરોને આ લોકો એક પાંજરામાં પૂરીને કોલસાની ખાણમાં ઉતારે છે અને થોડીવાર એ પાંજરું ભોંય તળિયે રહેવા દે છે. પછી એને બહાર ખેંચીને જુએ છે કે પાંજરામાંના ઉંદર જીવે છે કે મરી ગયા.’ પેલાએ કહ્યું.

પણ લાલો વચમાંજ જોલી ઊઠ્યો, ‘શા માટે?’

‘કોલસાની ખાણમાં કોઈ વખત ઝેરી ગેસ થાય છે અને તે ગેસ બે ખાણમાં હોય તો ખાણમાં કામ કરવા જતાં મજૂરો મરી જાય તેથી તેવો કોઈ ઝેરી ગેસ છે કે કેમ તેની તપાસ કરવાને માટે આ ધોળા ઉંદરોને પાંજરામાં પૂરીને ખાણમાં પહેલાં ઉતારી જુએ છે. બે ઉંદરો જીવતા આવે તો ખાણમાં સખસલામત છે એમ ખાત્રી

થાય અને પછી મજૂરો ખાણમાં કોલસા કાપવા માટે ઉતરે.' જિનેન્દ્રે સમજ પાડી.

'તારી પાસે આટલા બધા ઉંદરો છે તેમાંથી મને બે ચાર નહિં આપે?' લાલાએ પૂછ્યું.

'હું મારા બાપાજીને પૂછી આવું.' જિનેન્દ્રે કહ્યું. અને થોડીવાર પછી પાછા આવીને કહ્યું: 'મારા બાપાજી કહે છે કે જોઈતા હોય તો આપ.'

પછી એણે પાંજરું ખોલીને બે ઘોળા ઉંદરો લાલાને આપ્યા. લાલાએ બંને ઉંદરને જુદાજુદા ખીસ્સામાં મુકીને ઉપર બટન ચઢાવી દીધાં અને પછી ઘેર ગયા. લાલાનાં ખીસ્સાં હંમેશાં ખાવાનાથી ભરેલાં જ રહેતાં હતાં અને તેથી ઉંદરોને ખાવાની ખૂબ મઝા પડી. તેમણે સારી પેઠે ખાધું અને પછી ઊંઘી ગયા. રાત પડી અને લાલો સૂઈ ગયા. સવારના પહોરમાં એને આગલા દિવસની ઉંદરની વાત યાદ રહી નહિં.

કાકીએ એને સૂચના આપી રાખી હતી કે સવારના આઠ વાગે પ્રમુખ અને વકીલ આવવાના છે માટે કપડાં પહેરીને ઠીકઠાક થઈને દિવાનખાનામાં બેસવું અને પછી કહ્યું હતું કે 'લાલા! તું કોટ પહેરીને બેસજે. સમજ્યો. ટીપુને તારી પાસે જ

રાખજે અને તોફાન કરે નહિં તેની કાળજી રાખજે.’

લાલો સાડા સાત વાગ્યાનો ડાહ્યો ડમરો થઈને સોફા પર ઘેસી ગયો હતો. ટીપુ એના પગ પાસે અર્ધ જાગૃત અવસ્થામાં લાંબો થઈને પડ્યો હતો અને લાલો ધડિયાળ સામે તાકી રહ્યો હતો.

બરાબર આઠના ટકોરા પડ્યા અને મહેમાનોને લઈને કાઠી અંદર આવ્યાં એટલે શિખવી રાખ્યા પ્રમાણે લાલાએ ઉભા થઈને બંને ગૃહસ્થોને જયજય કર્યા અને પછી પાછો ઘેસી ગયા.

થોડીવાર સુધી આમતેમ અલકમલકની વાત થયા પછી વકીલ પોતે મૂળ મુદ્દા પર આવ્યા અને બોલ્યા: ‘કાન્તાબહેન, પ્રમુખ સાહેબ પોતે તમને તમારા સ્વર્ગસ્થ પતિના સંગ્રહસ્થાન વિષે કહેવા માગે છે.’ અને પછી પ્રમુખ તરફ ફરીને બોલવાનો ઇશારો કર્યો.

કાન્તાના ચહેરા પર કાલિમા છવાઈ ગઈ, કારણ એ વાતચીતની રીતથી જ સમજી મઠ હતી કે વાતચીતનું પરિણામ શું આવશે, પણ પળવારમાં શાંત બનીને સ્વસ્થ ચિત્તે સાંભળવા લાગી.

‘માફ કરજો કાન્તાબહેન,’ પ્રમુખ બોલ્યા અને પછી બંને સુધરાઈના સભ્યો આગળ બાષણ કરતા

હોય તેવી ઢબથી એમણે શરૂ કર્યું, ‘હાં જુઓ! કાન્તાજીને! હું દિલગીરીના સમાચાર લાવ્યો છું. ગઢકાલની સુધરાઈના સભ્યોની સમસ્ત સભાએ ઠરાવ કર્યો છે કે આપના પતિનું સંગ્રહસ્થાન જો બુદ્ધદેવની મૂર્તિ મળે તોજ લેવું અને તેથી આપને તે માટે ના કહેતાં મને ખૂબ ખેદ થાય છે!’

પણ એટલામાં જ કાંઈ ચમત્કાર બની ગયો. લાલાના ખીસ્સામાં અત્યાર સુધી લપાઈ છુપાઈને બેઠેલા ઉંદરોએ પોતાની જૂની અને જાણીતી રીત અજમાવી હતી. લાલાના કોટમાં બહાર નીકળાય એવાં કાણાં પાડ્યાં હતાં અને ત્યાં થઈ ધીમે રહીને તેમાંના એકે પોતાનું ડોકું બહાર કાઢ્યું હતું. પછી એણે ધીમેથી ખીસ્સામાંથી સોફા પર અને સોફા પરથી નીચે ભુસ્કો માર્યો. કમનસીબે ટીપુ પર જ એ ઉંદર પડ્યો અને એમ થતાં જ ટીપુ આળસ ખંખેરીને ઊભો થયો.

ઉંદરને જોતાં જ ટીપુનાં નસકોરાં ઊંચાં થયાં. પણ ઉંદર એના મોંમાં જવા થોભે તેમ ન હતો! ઉંદરે પાસે જ પડેલા મેજ પર દોટ મૂકી. ટીપુએ ઉંદરનો શિકાર ઝડપવા છલાંગ મારી અને લાલો આ બધું શું બને છે તે સમજે તે પહેલાં જ એણે

ટેબલનો એક ખૂણે પકડ્યો અને સોફા પર ઊભો થઈ ગયો. તેમ થતાં જ ટેબલ ઉંધું પડ્યું અને બધાના આશ્ચર્યની વચ્ચે બુદ્ધ ભગવાનની એ અલૌકિક મૂર્તિ ટેબલના છૂપા ખાનામાંથી સરકીને બહાર આવી. બધા મંત્રમુગ્ધ બનીને આ બધું જોઈ રહ્યાં. કાન્તાએ મૂર્તિને જોતાં એ તરત જ પોતાની જગ્યાએથી દોડી અને એણે મૂર્તિને ઉપાડી લીધી. એની સામે એ પળવાર અનિભિષ્નયને તાકી રહી. થોડીવારમાં જ એની આંખ ભીની થઈ ગઈ અને આંખમાંથી ટપટપ આંસુ નીચે સરવા લાગ્યાં.

વકીલ અને પ્રમુખને ધીમેધીમે બાન આવતું હતું. તેઓ સ્વસ્થ થયા એટલે તરત જ વકીલે કાન્તાબહેનના હાથમાંથી મૂર્તિ લઈને પાસે પડેલી ટ્રીપોઈ પર ગોઠવી અને બોલ્યા :

‘કાન્તાબહેન! તમારો આ ‘દુત્તકપુત્ર’ કેટલો બધો ભાગ્યશાળી છે! જુઓની આજે એણે પોતે જ પોતાના કાકાના આત્માની તૃપ્તિ માટે અજણે

‘પણ કેવું તર્પણ કર્યું!’

આ બધું સાંભળવા લાલો થોભ્યો ન હતો એ તો ટીપુના પર ગુસ્સે થતો અને તેને ક્રુદ્ધકારતો બહાર બગીચામાં દોડી ગયો હતો. પણ થોડીવારમાં જ ઉપરથી એની કાઠીએ ધૂમ મારી, ‘લાલા લાલા! જલદી આવ. આ ઠંડી પડી જાય છે.’

અને લાલો ધડકતે હુયે દિવાનખાનામાં દાખલ થયો પણ એના આશ્ચર્ય વચ્ચે દોડીને કાઠીએ એને લગભગ તેડી લીધો. લાલાને ખેંચતી એ સોફા પર બેસી ગઈ અને બોલી : ‘વધીલ સાહેબ! હવે તમારે જે કાંઈ કાયદેસરનાં કાગળિયાં કરવાં હોય તે જેમ અને તેમ વહેલાં કરી રાખજે. મારા દીકરા લાલા વિના હવે મને જરાય ગોઠવાનું નથી.’

‘હા, બહેન હા! આ અક્ષયાતૃતિયાનું મુહૂર્ત છે તે જ દિવસે આપણે દત્તવિધાનની ક્રિયા કરાવરાવીશું.’ વધીલે પોતાના વ્રાહ્મણિયા બહુતર પ્રમાણે તરત જ મુહૂર્ત કાઢી આપતાં કહ્યું.

અને પ્રમુખ સાહેબ બોલી ઊઠ્યા, ‘કાન્તા-બહેન! આ લાલો તમારો શો સગો થાય છે?’

‘બલા માણસ! ઊંઘમાં છો કે શું! આ બધી વાતો શું થાય છે! એ તો એમનો દત્તક દીકરો

છે દીકરો!' વકીલે ઘટસ્ફોટ કરતાં કહ્યું.

લાલાને સમજાયું કે એનું નસીબ ખરેખર
જેર કરે છે કારણ કે માર ખાવાની કે છેવટે
ઠપકો સાંભળવાની આશાએ એ અંદર આવ્યા
હતો તેને બદલે 'હાથણીએ જેમ કળશ ઢાળીને
રાજ બનાવ્યો હોય' તેમ વિધાતાની કૃપા એના
પર વરસી રહી હતી.

'કાકી! હું બહાર જઈ કે?' લાલાએ પૂછ્યું.

'હવે કાકી નહિં કહેવાની હોં દીકરા! હવે
તો તારે કાન્તાને મા કહેવાની.' દિવાનખાનામાં
લાકડીના ટેકે ચાલતાં ચાલતાં મહકોરમાસી આવી
પહોંચ્યાં હતાં તે ખરાખર દરવાજામાં જ લાલાના
માથા પર હાથ મૂકી આશીર્વાદ આપતાં યોલ્યાં,
'દીકરા મારા! સો વરસનો ડોસો થજે.'

અને લાલો બધાને પગે પડીને ઉલ્લાસભર્યું
હૃદયે બહાર દોડી ગયો.

☆

☆ સમાપ્ત ☆

☆

બાલવિનોદનાં ૧૮૦ પુસ્તકો
માંથી આપની પાસે કેટલા છે ?

☆

☆

બા બા સેંટ, બાલવિનોદ
ગ્રંથાવલિ, બાલવિનોદમાળા,
અશોક બાલપુસ્તકમાળા,
મંજેદાર કહાણીમાળા
અને સાહસ કથાવલિનાં

☆

પુસ્તકો સિવાય
કાંઈપણ પુસ્તકાલય,
ખાનગી કે બહાર
અ ધ રૂં છે.

આજે જ વિગતવાર સુચિપત્ર મંગાવો
☆ અને આખો સેંટ વસાવો. બાલ, કિશોર ☆
ને કુમારસાહિત્યમાં ઓ મોખરે છે.

બાલવિનોદ કાર્યાલય : ૧૪૯, મિ-સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબઈ ૨

કિશોર સાહિત્યમાં
અનોખી માત પાડતી

☆

મહેદાર કહાણી માળા

☆

પુષ્કળ ચિત્રો સાથે કિશોર જગતના
અવનવા પરાક્રમો રજૂ કરતી
ગુજરાતની અબોડ અંથાવલિ

☆

એ અંથાવલિનું પુસ્તક
તમારા હાથમાં છે.
એવાજ રસિકને
મહેદાર ખીબાં પુસ્તકો

માટે લખો :

બાલવિનોદ કાર્યાલય
૧૪૯ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ

સા હ સ ક થા વ લિ

સં પા ૬૬

નાગરદાસ પટેલ

મગજશક્તિના વિકાસને તાલીમ આપે એવી સાહસ, શૌર્ય, ભેદ, યુદ્ધિચાતુર્ય અને ગુન્દા-શોધનનાં અવનવાં પરાક્રમોને લગતી પ્રેરણા-દાયી વાચન આપતી ગુજરાતની અબેડ ગ્રંથાવલિ

સેંટ પહેલો

૧ કુંચન મહેતા	૨ પ્રિયંવદાનું પરાક્રમ
૩ સફેદ ડંગ	૪ દીવાનજી

સેંટ બીજો

૫ ખાનદાનનાં ફરજંદ	૬ સેતાન યુદ્ધી
૭ સોનેરી ટાળી	૮ ગુન્હેગાર દુનિયા

સેંટ ત્રીજો

૯ આંગળાંની છાપ	૧૦ મામાનો વારસો
૧૧ ફાંસીને દોરડે	૧૨ શનિનો એકો

સેંટ ચોથો

૧૩ આપલાતનો ભેદ	૧૪ બેંક પર દરોડો
૧૫ વીલ: વિચિત્ર ને સચિત્ર	૧૬ જુલમગાર
- દરેક પુસ્તકનો ફક્ત સવા રૂપિયા વી. પી. ખર્ચ પાંચ આનદ
દરેક સેંટના ફક્ત પાંચ રૂપિયા વી. પી. ખર્ચ બાર આના

તમારા યુક્તસેવક પાસે માગો અથવા લખો :

ખાલવિનોદ કાર્યાલય : ૧૪૯ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨

